

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE: SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMININ
KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİL GÖKHAN DOĞAN

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Yelda DEMİRAG

ANKARA

2018

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE: SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMININ
KONUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİL GÖKHAN DOĞAN

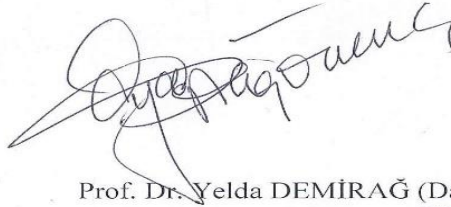
TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Yelda DEMİRAĞ

ANKARA
2018

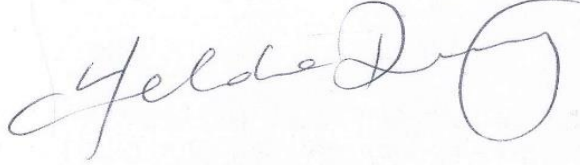
KABUL VE ONAY

Halil Gökhan DOĞAN tarafından hazırlanan 'Türk-Rus İlişkilerinde: Sözde Ermeni Soykırımının Konumu' başlıklı bu çalışma, 26.03.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

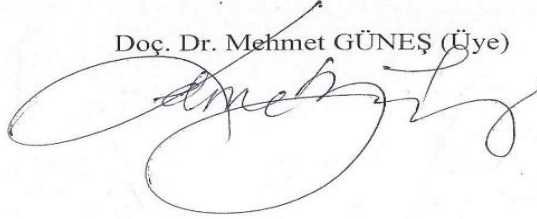
Prof. Dr. Oya AKGÖNENÇ (Başkan)

Prof. Dr. Yelda DEMİRAĞ (Danışman)

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, Yüksek Lisans Tezi kâğıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Yüksek Lisans Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, Yüksek lisans tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30 Mart 2018

Halil Gökhan DOĞAN

ÖZET

DOĞAN, Halil Gökhan, Türk-Rus İlişkilerinde Sözde Ermeni soykırımının Konumu, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018

Ermeni Sorunu kökleri dışarıda ve tarihi eski zamanlara uzanan bir sorundur. Son 100 yılda yaşanan Ermeni meselesinde yaşanan gelişmeler, Ermenilerin tüm söylemlerini "Türk düşmanlığı" üzerine yürüttüklerini göstermektedir. "Türk düşmanlığı" ve lekeleme kampanyaları ile dünya kamuoyunda Türkiye ve Türkleri kötülemeye çalışmaktadırlar.

19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen ve Osmanlı İmparatorluğu için birçok siyasi, ekonomik ve sosyal travmaya neden olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Savaşı), aynı zamanda Ermeni meselesine uluslararası bir çerçeve kazandırma girişimlerine sahne olmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun "millet-i sadıka" olarak adlandırdığı ve devletin en üst kademelerine kadar yükselen Ermeniler, yüzyıllarca bu topraklarda Türklerin himayesinde din ve kültür açısından geniş özgürlükler içerisinde yaşıyorlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde öncelikle özerklik için fırsatlar aramaya başladılar ve ardından bağımsızlık, misyonerlik faaliyetlerinin ve özellikle de diğer ülkelerdeki gibi liberalist milliyetçi hareketlerin etkisi altında kaldılar. 93 Savaşı bu fırsatı büyük ölçüde onlara vermiştir. Ermeniler Doğu'da (Kafkas) savaş alanında Ruslar ile yan yana savaşmakla kalmayıp, aynı zamanda onların maşası olarak her alanda hizmet etmeye devam etmişlerdir.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşında tüm güçleri ile sömürgeci Ruslara ve Batılı dış güçlere karşı istiklal mücadelesi sürdüren Osmanlı Devleti'ni arkadan vurma planlarının en açık şekilde uygulamaya başladılar. Osmanlı topraklarının birçok yerinde isyanlar çıkarmaya ve devletin askerine ve memurlarına saldırmaya devam ettiler. Osmanlının millet sistemi içerisinde kendi ulusundan bir parça olarak saydığı bu millet artık açıktan devlete savaş açmıştı. Her durumda ve her şartta mazlumları korumaya, suçluların bile adil yargılanmasına özen gösteren Türk milleti tüm bu ihanete rağmen Ermenilerin zarar görmeden sadece göç etmesine karar verdi ve bu göç bugün tüm belgeler ile açık bir şekilde hukuka uygun ve insan temelinde yapıldı.

Ermeni propagandacıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik gereksinimleri nedeniyle yapmak zorunda kaldığı bu zorunlu göç eylemini sözde "Soykırım" uyguladığı iftiraları ile özellikle de büyük devletleri yanlarına almak için kullanmıştır. Ermeniler, Türk hükûmetini Hristiyanlık ile İslam arasındaki sürekli mücadele açısından yorumlamaya ve böylece modern Hristiyan dünyada Türkler hakkında söylediklerini her konuda inandırmaya çalıştılar.

Tarih, bu iddiaları ezici bir şekilde reddetmektedir. Günümüzdeki Ermeni tarihçilerinin bizzat kendileri bile Ermenilerin tarihin her döneminde Osmanlı hakimiyeti altında barış ve huzur içinde yaşadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı imparatorluğu, Türkiye, Rusya, Soykırım, Savaş, Göç, Ermenistan

ABSTRACT

DOĞAN, Halil Gökhan, Position of the Armenian Genocide in the Turkish-Russian Relations, Master Thesis, Ankara. 2018

The Armenian Question is a question that lies outside and its history goes back to ancient times. The developments experienced in the Armenians who lived in the last 100 years show that Armenians have carried out all the rhetoric on "Turkish enmity". "Turkish hostility" and the world public opinion by staining campaigns are trying to discredit Turkey and the Turks.

The 1877-78 Ottoman-Russian War (93 War), which took place during the last quarter of the 19th century and caused many political, economic and social traumas for the Ottoman Empire, has also been the scene of attempts to gain an international framework for the Armenian issue.

As it is known, the Armenians, which the Ottoman Empire called "nation-loyalty" and which rose up to the highest levels of the state, lived in these lands for centuries with wide freedom in terms of religion and culture under Turks. By the 19th century, they first began to seek opportunities for autonomy, and then independence was under the influence of missionary activities, and especially liberal nationalist movements as in other countries. The 93 war gave them this opportunity to a great extent. The Armenians continued to fight side by side with the Russians in the East (Caucasus) battlefield, and at the same time they continued to serve every field as their fleet.

In the first world war, the Armenians began to apply their plans to strike the Ottoman Empire from behind with the most resistance, against the colonial Russians and Western foreign powers with all their forces. In many parts of the Ottoman lands, they continued to rebel and attack the state's military and civil servants. This nation, which the Ottomans regarded as a part of their nation within the nation system, has now openly fought a war on the state. The Turks, who were careful to protect the oppressed in all circumstances and in all circumstances, even the criminal justice, decided that the Armenians should not emigrate only without any harm, and this migration today was clearly made lawful and human based on all documents.

The Armenian propagandists have used this forced immigration action, which the Ottoman Empire had to do due to the security requirements of the Ottoman Empire, to take the side of the profiteer, especially the great states, with the so-called "genocide." The Armenians have tried to interpret the Turkish government in terms of the ongoing struggle between Christianity and Islam, They tried to convince everything they said about the Turks.

History is overwhelmingly rejecting these claims. Today's Armenian historians themselves reveal that Armenians live in peace and peace under Ottoman rule in every period of history..

Key Words: Ottoman Empire, Turkey, Russia, Genocide, War, Migration, Armenia

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
TABLO İNDEKSİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM TÜRK RUS İLİŞKİLERİ.....	2
1.1. OSMANLI RUS İLİŞKİLERİ.....	2
1.1.1. 15-17. YY Arasında Osmanlı Rus İlişkileri.....	2
1.1.2. 18. YY Osmanlı Rus İlişkileri	5
1.1.2.1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkiler	6
1.1.2.2. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Toplumsal, Askeri ve Kültürel Alanda Yapılan Yenilikler	7
1.1.2.3. XVIII. Yüzyılda Rusya'da Toplumsal, Askeri ve Kültürel Alanda Yapılan Yenilikler.....	10
1.1.2.4. 18.Yüzyılda Osmanlı Rusya Arasında Yaşanan Çatışmalar ve Anlaşmalar	11
1.1.2.4.1. Azak Kalesi	11
1.1.2.4.2. Karlofça Antlaşması'nın İmzalanması (1699).....	12
1.1.2.4.3. İstanbul Antlaşması (1700)	13
1.1.2.4.4. Poltova Kuşatması ve Osmanlı-Rus İlişkileri (1708).....	14
1.1.2.4.5. Prut Savaşı ve Barışı.....	15
1.1.2.4.6. Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı ve Belgrad Antlaşması (1736-1739).....	21
1.1.3. 19.YY. Osmanlı Rus İlişkileri	27
1.1.3.1 Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878).....	36
1.1.3.2. Ayastefanos Antlaşması.....	39
1.1.3.3. Berlin Kongresi Ve Antlaşması	41
1.2. Soğuk Savaş Dönemine Kadar Türk Rus İlişkisi	43
1.3. Soğuk Savaş Döneminde Türk Rus İlişkisi.....	49
1.4. Soğuk Savaş Sonrası Günümüze Kadar Olan Dönemde Türk Rus İlişkisi.....	53
2. BÖLÜM TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ ...	58
2.1. Selçuklu Ermeni İlişkileri.....	58
2.2. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler.....	60

2.2.1. Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları.....	62
2.2.2. Ermenilerin Dini ve Politik Yaşamı.....	66
2.2.3. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu	72
2.2.4. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı.....	76
2.2.5. Yabancı Ülkelerin İzlediği Politikalar	81
2.2.6. Ermeni Patrikhanesinin, Din Adamlarının Çalışmaları	84
2.3. 1.Dünya Savaşında Türk Ermeni İlişkileri	91
2.4. Cumhuriyet'in Kurulmasından 2.Dünya Savaşına Kadar Ermeni Türk İlişkileri	93
2.5. Soğuk Savaş Döneminde Türk Ermeni İlişkileri.....	101
3. BÖLÜM SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMININ RUS TÜRK İLİŞKİLERİNE	
ETKİSİ	105
3.1. Ermeni Tehcirini Hazırlayan Nedenler	105
3.1.1. 1.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Tutumları	105
3.1.2. Ermeni İsyancıları.....	112
3.2. Tehcir Kararı ve Uygulanması	121
3.2.1. Tehcir Kararının Uygulanma Koşulları	122
3.2.2. Tehcir Kararı Nedeni ile Geçici Yerleşimlerde İskân Edilmeleri.....	124
3.2.3. Tehcir Kararı Sonrasında Kararname ile Geri Dönen Ermeniler	128
3.2.4. Tehcir Öncesi Ermeni Nüfusu	130
3.3. Rusya'nın Ermeni Politikası.....	133
3.3.1. Rusya'nın Doğu Anadolu Üzerindeki Planları ve Ermeni İsyancılarında Rusya'nın Rolü	133
3.3.2. Ermeni İsyancılarında Rusya'nın Rolü.....	134
3.3.3. Rusya'nın Ermeni Tehciri Karşısında Takındığı Tutum	137
3.4. Ermenilerin Sözde Soykırım Hakkındaki Tutumları.....	139
3.4.1. Savundukları Sözde Soykırım İddiaları	139
3.4.2. Sözde Soykırım İddialarını Dayandırdıkları Unsurlar.....	143
3.4.3. Sözde Soykırım için Diaspora ve Lobi Çalışmaları ve Destek Veren Ülkeler	144
3.4.3.1. Ermenilerin Rusya'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları	145
3.4.3.2. Ermenilerin ABD'de Diaspora ve Lobi Çalışmaları.....	148
3.4.3.3. Ermenilerin Almanya'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları.....	150
3.4.3.4. Ermenilerin İngiltere'de Diaspora ve Lobi Çalışmaları.....	153
3.4.3.5. Ermenilerin Fransa'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları.....	154

3.5. Türkiye'nin Söзде Soykırım İddiaları Karşısındaki Tutumu	156
3.5.1. Türkiye'nin Söзде Soykırımı Belgeler Işığında Ret Etme Sebepleri	156
3.5.2. Türkiye'nin Ermeni Milliyetçiliği Neticesinde Yaşadığı Terör Olayları	159
3.5.3. Türkiye'nin Söзде Ermeni Soykırımına Karşı Siyasi ve Ekonomik Açıdan Mücadelesi	166
3.5.4. Söзде Soykırım İddiası Işığında Türkiye-Ermenistan Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler	167
3.6. Türk- Rus İlişkilerinde Söзде Ermeni Soykırımının Etkileri	169
3.6.1. Birinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Dönemdeki Siyasi ve Ekonomik Etkileri	169
3.6.2. Soğuk Savaş Dönemindeki Siyasi ve Ekonomik Etkileri	178
3.6.3. Soğuk Savaş Sonrasındaki Dönemden Günümüze kadar Olan Süreçteki Siyasi ve Ekonomik Etkisi	180
3.7. Söзде Ermeni Soykırımı İddialarının Gelecekteki Olası Etkilerine İlişkin Öneriler	182
SONUÇ	186
KAYNAKÇA	189

TABLO İNDEKSİ

Tablo 1: Osmanlı vilayetlerinde ve sancaklarda yaşayan etnik / dini grupların toplam nüfusu

Tablo 2: Sancaklardaki Gregoryen nüfusu

Tablo 3: Ermenilerin ayrıldıkları ve vardıkları yerlerdeki sayıları

GİRİŞ

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşında tüm güçleri ile sömürgeci Ruslara ve Batılı dış güçlere karşı istiklal mücadelesi sürdüren Osmanlı Devleti'ni arkadan vurma planlarını açık bir şekilde uygulamaya başladılar. Osmanlı topraklarının birçok yerinde isyanlar çıkarmaya ve devletin askerine ve memurlarına saldırılar başlattılar. Özellikle Rusya desteği sayesinde birçok silah ve taarruz gücüne sahip oldular. Osmanlının millet sistemi içerisinde kendi ulusundan bir parça olarak saydığı ve yüzyıllarca Millet-i Sadıka olarak gördüğü bu millet kendi devletine savaş açmıştır. Birçok devletin böyle olayların sonucunda ne gibi önlemler aldığı tarihin sayfalarında yer almaktadır. Her durumda ve her şartta mazlumları korumaya, suçluların bile adil yargılanmasına özen gösteren Türk milleti tüm bu ihanete rağmen Ermenilerin zarar görmeden sadece göç etmesine karar vermiştir. Çalışmamızın birçok yerinde açıkladığımız gibi bu göç bugün tüm belgeler ile açık bir şekilde hukuka uygun olduğu kanıtlanmaktadır.

Tüm bunlara rağmen özellikle Rusya ve batılı dış güçlerin kışkırtması ve politik, ekonomik ve diğer alanlarda Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıflatma girişimleri amacıyla Sözde Ermeni Soykırımı iddialarında bulunmaktadır. Tüm devletlere ve araştırmacılara açık olan Osmanlı arşivleri ve Cumhuriyet arşivlerinin de ortaya koyduğu gibi böyle bir olay hiçbir zaman yaşanmamıştır. Ancak özellikle Rusya'nın dış politikasında önemli bir yere sahip olan Ermeni iddialarını destekleme girişimleri ve ASALA, Hınçak vb. gibi diğer Ermeni terör örgütlerine verdikleri destek Rusların bu amaçlarından hiçbir zaman vazgeçemediklerini göstermektedir.

1. BÖLÜM TÜRK RUS İLİŞKİLERİ

1.1. OSMANLI RUS İLİŞKİLERİ

1.1.1. 15-17. YY Arasında Osmanlı Rus İlişkileri

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki siyasi ilişkiler 15. yüzyıla kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Onbeşinci yüzyıla kadar bir birlik olamayan Ruslar, 1462 yılında Moskova Knez'i III. İvan'ın çevresinde birleşmeye başlamışlardır. Rusya'nın Karadeniz'deki nüfuzunu genişletme ve sıcak sulara inme stratejisini içeren Akdeniz su yolu politikaları, Rusya ile Osmanlı imparatorlukları arasında çok sayıda çatışma ve savaşa neden oldu. Bu ilişkilerin temelinde Kırım hanı Mengligiray'ın aracılığıyla yürütülen ticari faaliyetler yer alıyordu. Osmanlı- Rusya arasındaki ilişkiler, II. Beyazıt döneminde, özellikle Karadeniz'de bulunan Azak ve Kefe limanlarında ticari faaliyetler ile daha da gelişti. Rusya, baharat, ipek, şarap gibi ticari malları Doğu ve Ege bölgesinden, Ryazan-Don-Kefe yoluyla Osmanlıya getirmekteydiler. Buna karşı Osmanlılar, Kuzeyden Güneye cıva, keten gibi malların ihracatını yapıyorlardı¹.

1475'de Kırım Hanlığının Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Hristiyan ve özellikle Rus tüccarları için dini bir problem ortaya çıkmıştı. Bu sırada Rusya, Osmanlılar için henüz bir tehdit teşkil etmiyordu. Fakat Rusya, coğrafi yalnızlıktan çıkmayı isteyip Osmanlı Devleti'nin de gücünü öğrenmeye çalışıyordu. Bu sırada Kapitülasyonlar da imzalanmıştı. Bu antlaşma gereğince, Osmanlılara dost olan Hristiyan tüccarlara şahsi ve mali imtiyazlar sağlanmıştı. Ayrıca Venedikliler ve Cenevizliler, bu garanti sayesinde Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmaya başlamışlardı. Rusya, bu imtiyazlardan istifade etmek isteyip Osmanlılarla dostluk kurmaya çalışmıştı. 31 Ağustos 1492 tarihinde Rusya, II. Beyazıt'a tüccarlarının Osmanlı Devleti'nden serbest geçiş ve ticaret için yardım talep eden bir mektup göndermişti. Ayrıca Rusya, bu sebeple 1495'ten itibaren Osmanlı makamlarına da elçilerini göndermeye başlamıştı. Bu sırada Rusya, Tatar tehdidine karşı askeri gücünü artırmaya çalışmış ve hatta elinde tuttuğu Astrahan ve Volga yollarını kesmişti. Bundan dolayı Harezmi tüccarları ve Mekke hacıları, eskisi

¹ S. F.Oreşkova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri Ve Kimi Tarihi Sonuçları", **Dünden Bugüne Türkiye Ve Rusya İlişkileri**, (Derleyenler: Gülten Kazgan- Natalya Ulcenko), İstanbul 2003, s. 15.

gibi hareket edememişlerdir. Bu sebeple Safavilere karşı müttefik olan Orta Asya Hanlıkları, Osmanlılardan himaye istemişlerdir. Osmanlılar Müslümanları himaye gayesiyle Rusya'ya karşı gelmişlerdi. Bu sırada Rusya da Üçüncü Roma ve Ortodoks Hristiyanlarının savunmasının rolünü benimsemişti. Ruslar, Osmanlıları siyasi olduğu kadar iktisadi olarak da tehdit etmeye başlamışlardı. Nitekim XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkileri önceki döneme göre farklı bir şekilde girmişti².

Rusya, 1556'da Hazar Denizi'ne kadar inmeye karar vermişti. Bu sırada Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmeye mecbur kalmıştı. Fakat Karadeniz'in güneyinde bulunan Kırım Tatarları ve İran ile savaşta olan Osmanlı Devleti Rusya'yı engelliyordu. Osmanlılar, stratejik bir mevki olan Azak Kalesi'ni zapt etmişti. Rusya, 1634 yılında imzalanan Rus-Leh ebedi barışından istifade ederek ekonomi ve askeri gücünü yenilemeye ve modernleşmeye çalışmıştı. Rus IV. İvan, Osmanlı'ya karşı ticari bir hasım olma yolunda da bazı adımlar atmaktaydı. Bu sırada İngiltere, İran ve Hindistan ticaretine ulaşmak için Moskova-Astrahan- Kafkasya yolunu açmayı düşünüyordu. Rusya, İngiltere'nin bu projesinin gerçekleşmesi için teşvik etmişti. Osmanlılar, Azerbaycan'ı alarak Kafkasya yolunu ele geçirmişti. İngiltere, bu durumda Osmanlılara yaklaşmaya çalışarak 1580'de ilk kapitülasyon imtiyazlarını almıştı³.

1578-1623 yılları arasında Osmanlılar, İran'la uzun bir savaşa girmişti. Osmanlılar, Kafkasya'dan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdi. Bu sırada Ukrayna'nın bir kısmının Rusya'ya dâhil olması yeni bir problem yaratmıştı. Ukrayna yöneticilerinden bir kısmı, Birleşik Polonya-Letonya Devleti'ni kurmak istemişlerdi. Fakat 1667 yılında harp halinde bulunan Ukrayna, Osmanlı Devleti'nin himayesine girmişti⁴.

Osmanlı Devleti, Avrupa coğrafyasının tamamına hâkim olmak üzere Karadeniz'in kuzeyindeki bulunan Rus tehlikesini ortadan kaldırmaya çalışarak Rusya'ya karşı savaşın içine girmeye mecbur kalmıştı. 1677-1681 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ve Moskoflar arasında ilk büyük savaş meydana gelmişti. Söz konusu savaş

² Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara 1999, s:29-30.

³ Osman, Köse, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Mücadeleleri**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 536.

⁴ Oreşkova, **a.g.e.**, s:18.

Bahçesaray/Edirne Antlaşması'yla bitirmişti (11 Şubat 1681). Bu birinci Osmanlı-Rus antlaşması gereğince; İki devlet arasında Dinyeper Nehri ortak bir sınır olmuştu ve sınır güvenliğini Kırım Hanı'na bırakılmıştı. Kiev'in Rusya'ya verilmişti. Aynı sırada Osmanlılar, Batı Ukrayna Kazak sorunu yüzünden de Lehistan ile bir mücadeleye girmişti. 1672'de Kmanıçe ve Padalyayı ilhak etmişlerdi. Bu sıralarda Rusya ile Lehistan/Polonya, Osmanlılara karşı birleşmişlerdi. Lehistan, güçlü Osmanlı ordusuna karşı dayanamayarak barış istemişti. Bu barış antlaşması sayesinde Polonya'nın büyük bir bölümü Osmanlılara ilhak edilmiş ve Polonya, her yıl Kırım Hanlığına 220 bin Duka altını vergi vermeyi kararlaştırılmıştı.⁵

Avusturya, 1683 Viyana yenilgisinden dolayı, Lehistan ve Venedik Devletleri ile 1684'te Osmanlı tehlikesine karşı Kutsal Birliği imzalamıştı. Lehistan/ Polonya Kralı Yan Sobieski, Osmanlı Devleti'ne karşı güçlü bir koalisyon kurmak için Rusya ve diğer Hristiyan Devletleri Kutsal Birliği'ne girmeye davet etmişti. Rusya, 1686 yılında Kutsal Birliğe girmişti. Buna göre; Rusya, Kırım Hanı'na savaş açmayı taahhüt etmişti. Rusya, ilk defa Avrupalı ve dini bir koalisyona girmişti. Rusya, Kutsal Birlik gereğince; 1689'da Kırım üzerine savaş açmıştı. Bu sırada I. Petro, Karadeniz'i açmak için 1695-1696 yılları arasında da Azak Kalesi'ni saldırmaya geçmişti. Çar I. Petro, Rus filosunu oluşturmaya başlayarak 30 savaş gemisi hazır duruma getirip Ruslarca ele geçirilen Özi Nehri boyunca ilerlemeye başlamıştı. Ayrıca Rusya, Kerç Boğazı'nı almak için Azak Kalesi'ni tahkim edip içine 8 bin muhafız yerleştirip yeni liman Paganrog'u üs olarak almıştı. Bu sırada Avrupa tarzında bir askeri birlik kurmuştu.

Bundan sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için Kutsal Birliği imzalayan devletlerle bir ittifak akdi yapmayı istemişti. Fakat Kutsal Birlik' teki müttefiklerin, bu dönemde barış içinde yaşamayı istediği için Osmanlı Devleti ile savaşa girmek istememişler ve onunla barış görüşmeleri yapmaya başlamışlardı. Hollanda ile İngiltere aracılığıyla Osmanlılarla Avusturya, Polonya ve Venedik arasında 1699'da 25 yıllık Karlofça Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Ukrayna ve Moldovya'nın bir kısmıyla Kameneç Kalesi'ni Polonya'ya bırakılacaktı. Tamışvar dışında, bütün

⁵ A.K. Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, s. 23-25

Macaristan ve Slovenya'nın büyük bir kısmı Avusturya'ya verilecekti. Azak Kalesi'ni Rusya ele geçirecekti⁶.

1.1.2. 18. YY Osmanlı Rus İlişkileri

Rusya ve Osmanlı arasındaki siyasi ilişkiler III. İvan döneminde başlamıştır. Rus tacirlerin 1475 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Kırım bölgesindeki Ceneviz kolonilerinde ve Azak bölgesinde ticari ilişkilere başlamışlardır. Kırım Hanı iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Rus Carı III. İvan ile Osmanlı sultanı II. Bayezid ile olan yakın ilişkileri sayesinde etkili olmuştur⁷.

Böylece 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı-Rus ilişkileri de başlamıştır. Rus çarı İvan Kırım ve Azak bölgesinde bulunan Osmanlılarla ile yakınlık kurarak ticaretini geliştirmek istemiştir. Bu amaçla II. Bayezid'e 1492 yılında İstanbul'a Mihail Pleşceyev'in başkanlığında bir sefaret heyeti yollamıştır. Rus heyetinin Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlı kıyılarında tüccarlık faaliyeti yürüten Rus tacirlere karşı sancakbeyleri tarafından Osmanlı tebaası olarak muamele edilmesinden, zorla çalıştırılmasından ve mallarının gaspedilmesinden dolayı şikâyetle bulunuyor ve Rus tacirlerin serbest bir şekilde ticaret yapmaları isteniyordu⁸.

İki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra, 1501'de Kefe'den bir Türk elçisi ilk olarak Moskova'ya gönderilmiştir. Rus Knezleriyle ticari alanda olan ilişkiler, Kefe Valisi olan Şehzadeler ve Kırım Hanları aracılığıyla sağlanmıştır. Bu gelişmelerin ardından Moskova Knez'i IV. Vasili (1505-1533) hem ticareti artırmak hem de Osmanlı Devleti'yle ittifak yapmak için Aleksiyev'i elçi olarak 1514'de İstanbul'a yollamıştır⁹.

Bu gelişmelerin yanı sıra Rus devlet adamları, Altınordu Devleti'nin topraklarını ele geçirmek ve Karadeniz'e çıkmak için Kırım'ı ele geçirme planları yapmaktan uzak durmamışlardır. Çarlık Rusya'sı, XVII. Yüzyılın ikinci yarısında 1654 yılında Ukrayna'yı ele geçirerek, Azak Denizi ve Karadeniz kıyılarını tutmak için Osmanlı

⁶ Oreškova, **a.g.e.**, s:22.

⁷Akdes Nimet Kurat, **Prut Seferi ve Barışı**, cilt: I, Ankara 1951, s. 25.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı **Tarihi**, C.I, II, III, IV, V Kısım:1-2, Ankara 1995, s. 155.

⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 155.

Devleti'ne karşı geniş çaplı bir savaş başlatmıştır¹⁰. Bu saldırılar sonucunda Ruslar Kazan Hanlığını, Hacitarhan Hanlığını, Kuzey Kafkasya'daki Çerkezlerin ve Tereklerin topraklarını ele geçirmiştir. Özellikle Rusların Hacitarhan Hanlığının topraklarını ele geçirmesi Buhara ve Semerkant hacılarına hac yolunu kapatılması üzerine Hacılar Osmanlı padişahının bu duruma müdahale etmesini ve İdil bölgesinin Rusya'nın egemenliğinden kurtarılmasını istemişlerdir. Astarhan'da İstanbul'a gelenler arasında bulunan Yarlıkaş Mirza Türk kuvvetlerini Ruslara karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Yarlıkaş Mirza'nın Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ile iletişime geçerek Osmanlı devlet adamlarını ikna etmiştir¹¹.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Rus kuvvetlerine karşı bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. Astarhan Seferi 1568 yılının başlarında Divanda görüşülmüştür¹². Bazı vezirler seferin hayali bir teşebbüs olduğunu, boş yere devleti sonuçsuz masraf ve zarara sokacağını ileri sürerek engel olmaya çalışmıştır. Fakat Sokullu Mehmet Paşa seferin düzenlenmesi konusunda ısrar etmiş ve padişahı da ikna etmiştir. Bu karar üzerine Osmanlı Devleti 1569 yılında Astarhan'ı almak için bir harekete geçmiştir¹³. Bu seferin bir diğer amacı da Don ile Volga nehirlerini birleştirmek üzere bir kanal açılmak istenmiştir. Fakat Osmanlı Devleti başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.

1.1.2.1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Rus tüccarların daha XV. Yüzyıldan beri Anadolu'ya şahsi ve özel izinlerle gelip gittikleri bilinmektedir. Fakat bu izinlerin bütün Rus tüccarlarını kapsaması ancak 1739 Belgrad Antlaşması'yla sağlanmıştır. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar Karadeniz'deki ticareti sadece Osmanlı gemileriyle yapabilmişlerdir. Diğer Avrupalı devletlerinin de Osmanlı topraklarından kendi bayrakları ile ticaret yapabilme hakkını kazanmaları ise XVIII. Yüzyılda mümkün olabilmıştır.

¹⁰Şapı, Kazıyev, **Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları**, C. 1, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 550.

¹¹ Kurat, **a.g.e.**, s:160.

¹² Dinçer Koç, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan Hacı Tarhan Hanlığı", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. XII 1 yaz 2012, s. 455,494.

¹³ A.B. Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları**, İstanbul: 41B, s:43.

İstanbul Antlaşması'nda Rusya Azak Denizi'ne açılma imkânı elde etmişse de 1711 Prut Antlaşması'yla bu durum eski haline getirilmiştir. Belgrad Antlaşmasıyla (1739) Rusya'nın Karadeniz'e çıkma emelleri ertelenmiştir. Fakat 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ağır maddeleri sonucunda Karadeniz'de ilk defa Rusların gemi bulundurulmalarına imkân tanınmış ve Karadeniz'in kullanımı Ruslara açılmıştır. Kırım'ı alan Ruslar daha sonra Karadeniz'e ve daha ileri hatlara varmak için stratejik bir askeri konum elde etmişlerdir. Ruslar böylece Tuna çevresine ulaşmışlar ve Balkanlar ve Avrupa'nın ticaretinde kilit yerleri ele geçirmişlerdir. Daha sonra ise Bakü bölgesinin zengin petrol yataklarını kendi hakimiyetleri altına almışlardır¹⁴.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki en önemli ticari ürün kürktür. Kürk ticareti, Çar Feodor'un Dönemi'nde azalmış, Çar Boris Godunov'un döneminde durma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine Rusya'da değerli Moskova kürklerini Safavilere pazarlamaya başlamıştır. Osmanlı-Rus kürk ticareti Romanov Hanedanının tahta çıkmasıyla yeniden canlanmıştır¹⁵.

1.1.2.2. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Toplumsal, Askeri ve Kültürel Alanda Yapılan Yenilikler

Osmanlı Devleti'nin, XVIII. Yüzyılda yaptığı ıslahatların en önemli özelliği Avrupa'nın kendisinden ileri bir durumda olduğunu kabul etmesi olmuştur. Bu yüzyılda Avrupa'nın mimarisi, tekniği ve bilimi örnek alınmıştır. Ayrıca savaşlarda daha başarılı olabilmek için askeri alanda da yenilikler yapılmaya başlanmıştır. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda büyük gelişme göstermiş olan İznik ve Kütahya çiniciliği XVIII. Yüzyılda eski hızını kaybetmiştir. Damat İbrahim Paşa bu sanatın eski önemini kazanması için İstanbul'da bir çini fabrikası kurmak istemiştir. Bu amaçla İznik'ten 1719 yılında İstanbul'a ustalar getirterek çinicilik mesleğinin yeniden canlanmasına öncülük etmiştir¹⁶.

¹⁴ Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması", **Türkler Ansiklopedisi**, c. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.840- 858.

¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat, "Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları**, Ankara 1968, s. 476.

¹⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s:157.

III. Ahmet zamanında yaşanan Lale Devri, İstanbul halkının da o dönemde ki toplumsal durumuyla ilgili bize önemli bilgiler vermektedir¹⁷. Bu dönemde İlk kez çiçek hastalığına karşı aşı uygulanmış, kâğıt fabrikası açılmış, İstanbul'daki meydana gelen yangınları söndürmek amacıyla yeniçeri ocağında Tulumbacılar adı verilen bir itfaiye birimi kurulmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı toplumunun önemli özelliklerinden bir tanesi Yeniçerilerin sahip oldukları ayrıcalıkları daha da genişletmek için sürekli ayaklanmalarıdır¹⁸. Bu durum belki de toplumsal anlamda daha ciddi yeniliklerin yapılmasına engel olmuştur.

Mahmut döneminde ıslahatlar daha çok askeri amaçlı yapılmıştır. Bu dönemde askeri yenilikleri gerçekleştiren Kont De Bonnevale Müslüman olmuş ve Humbaracıbaşı Ahmet Paşa adını almış Fransız asıllı bir subaydır. Ahmet Paşa Topçu Ocağını ve bozulmaya başlayan Humbaracı Ocağını yeniden düzenlemeye başlamıştır. Humbaracıbaşı Ahmet Paşa yeni Humbaracı Ocağını 1734 yılında Üsküdar'da Ayazma sarayında var etmiştir. Her bölükte bir odabaşı ve bir çavuş ile vekil- harç, doktor, cerrah, imam ve hoca bulunmuştur. Bu dönemde Savaşlar ve ihmal nedeniyle devletin en önemli süvari askeri olan zeamet ve tımar teşkilatı bozulmuştur. Hükümet bunların önemini takdir ederek, ıslahatlarına dair kanunlar çıkarmıştır. XVIII. yüzyılda ki zeamet ve tımar kanunlarının en önemlisi 29 Ocak 1732 yılında çıkan tımar kanunu olmuştur. III. Selim tahta çıktığında ilk iş olarak askeri alanda yenilik yapmanın gerekli olduğunu düşünmüş ve bunun içinde danışmanlarını toplamış ve onlardan öneriler almıştır. Bu öneriler arasında Tatarcıkzade Abdullah Efendi'nin ki dikkat çekicidir.

Yeniçerilere Hristiyan modellerinden alınma askeri düzen ve disiplini öğretmek, onları yeniden örgütlemek, bu dikkat çekici öneriler arasındadır¹⁹. III. Selim ordusunu modernleştirmeye yönelik programında, Tatarcıklı Abdullah'ın tüm önerilerini dikkate almıştır. Yapılan Reformlar, hem mevcut birlikler ve yönetsel sistemlerle ilgili olanlar gibi, onarıcı, hem de yeni modern bir ordu, Nizam-ı Cedid konusunda olduğu gibi, yenilikçiliğe yönelmiştir. III. Selim ilk olarak, bütün ocaklara bir nazır atayarak, yetersiz

¹⁷ Refik Altınay, **Lale Devri (1718-1730)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s:11.

¹⁸Nahed İbrahim Desouky, "XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunu", **Osmanlı**, C. 4. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s:86.

¹⁹ Virginia Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Harpleri 1700-1870**, Çev.: G. Ç. Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayinevi, 2011, s:202.

subayları ayıklayarak ve hizmet dönemlerini üç yıla sınırlandırarak, yeniçerilerin örgütlenmesini islah etmeye girişmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti her alanda olduğu gibi kültürel alanda da yenilikler yapmanın gerekli olduğunu düşünmüştür. Osmanlıda Türkçe yayınların yapılması için ilk girişimi sadaret mektubi kalemi olan Yirmisekiz Çelebi-zade Mehmet Efendi'nin oğlu Said Mehmed Efendi başlatılmıştır. Yirmisekiz Çelebi-zade Mehmet Efendi elçi olması nedeniyle 1720'de Fransa'ya gittiği dönemde oğlu Said Mehmed Efendi de beraberinde gitmiş ve Paris şehrindeki matbaaları incelemiş, bilim ve fennin hızla yayılması için bunun Osmanlı'da yapılmasını arzu etmiştir²¹. Sait Efendi İstanbul'a döndüğünde Müteferrika İbrahim Efendi ile iletişime geçmiş ve bu konuda onu inandırmıştır. İlk matbaa ise İstanbul'da İbrahim Müteferrika'nın evinde yapılmıştır. Bu matbaada ilk basılan kitap 16. yüzyıl yaşayan ilim adamlarından Vanlı Mehmed bin Mustafa'nın eseri olan "Sıhah-i Cevheri" adlı eserin çevirisidir. Müteferrika'nın 1732'de Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez kendisinin getirdiği matbaasında basılan eseri, o güne kadar görülmüş en geniş okuyucu kitlesine ulaştırmıştır. Eser, askeri değişimin haklılık gerekçesini, Osmanlı-Müslüman dünyasının entelektüel ufuklarını genişletmesine ve başarılı olan düşmanlarını inceleyip öğrenmesine yönelik çok daha kapsamlı bir eleştiri ihtiyacı içine yerleştirmiştir²².

XVIII. Yüzyılda hem Osmanlı Devleti hem de Rusya birçok alanda yenilik yapma gereğini hissetmiştir. Her iki ülkede yaptıkları yeniliklerde Avrupa'yı model almışlardır. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yaptığı yenilik çalışmalarının başında da Lale Devrinde yapılanlar ön plandaydı. Askeri alanlarda yapılan yenilikler Osmanlı Devleti'nin savaşlarda ki kaybını önleme amacı güdülmüştür. Rusya ise Osmanlı Devleti'ne karşı zafer kazanmasında batılı uzmanlardan aldığı bilgilerin önemli olduğunu görmüş ve bu nedenle yapılan yeniliklerde batılı askeri birliklerden yararlanılmıştır. Yani Rusya'nın yaptığı yenilikler savaşlarda başarılı olmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti yenilik yapmaya çalışmış, fakat yaptığı yeniliklerle Rusya'nın önüne geçememiştir. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde eski gücünde değildi ve bu

²⁰ Aksan, a.g.e., s:201.

²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s:158.

²² Aksan, a.g.e., s:195.

mevcut durumunu düzeltmek amacıyla çalışmalar yaparken, Rusya mevcut durumunu daha da güçlendirerek yaptığı yenilikleri kat kat artırmıştır. Bahsettiğimiz üzere askeri alanda yapılan yenilikler bu yüzyılda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı seferlerin kazanılmasında etkili olmuştur.

1.1.2.3. XVIII. Yüzyılda Rusya'da Toplumsal, Askeri ve Kültürel Alanda Yapılan Yenilikler

Rusya'da reform denildiği zaman ilk akla gelmesi gereken isim I. Petro'dur. I. Petro, özellikle Avrupa gezisi sırasında gördüklerini kendi ülkesine uyarlayarak devletin her alanda yenilenmesini amaçlamıştır. Onun yaptığı reformlar kendisinden sonra gelen haleflerine de örnek olmuştur. Rusya I. Petro, döneminde Batılılaşmış bir devlet haline gelmiş ve Avrupa milletler komitesinin bir üyesi olmuştur. Yürütme ve yargı, ordu ve değişik sosyal sınıflar Batı çizgisi dâhilinde yeniden organize edilmiştir. Endüstri ve ticaret hızla ilerlemiş, ayrıca teknik eğitim ve fende büyük gelişme sağlamıştır.

Rusya'nın toplumsal alanda yaptığı yeniliklerin başında I. Petro'nun emriyle yapılan halkın giyim kuşamıyla yapılan değişiklikler gelir. I. Petro, yeniliklerin öncelikle halktan başlaması gerektiğini inanmıştır. Geleneksel Rus kıyafeti, Rus insanının Batı Avrupa'dan ayıran bir özellik taşımaktadır: Eski Rusya'da sakalsız bir erkek saygı görmez, sakal kişinin sosyal durumunun ve Rus milli ruhuna uygun yaşayışın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ama I. Petro bu gibi şekilsel yeniliklerin Rusların batıya yaklaşmasını sağlayacağı için bu düzenlemeleri yapmaktan geri adım atılmamıştır.

I. Petro'nun en önemi yeniliği askeri alanda olmuştur. Rus askeri yönetim yapısında temel bir değişikliğe gidilerek 1722 yılında Rütbeler Cetveli ve 1704 yılından beri sadece Ruslara uygulanan Kur'a neferi yöntemi Türklere de uygulanmaya başlanmıştır. Çıkarılan bir fermanla Tatar çocuklarından 10-12 yaşında olanları orduya zabitlerin hizmetlerini görmek üzere sevk edileceklerdir²³. I. Petro döneminde yapılan yeniliklerden biri de Rus kadınlarının medeni haklarının sağlanması toplumsal hayatın içerisinde daha fazla yer almalarına ön ayak olmuştur.

²³ Aksan, a.g.e., s:195.

Osmanlı Devleti'ne karşı ilk askeri tecrübesinde batılı anlamda askeri birlikler ve batılı uzmanlar kullanmanın yararını gören I. Petro, Rusya'yı Avrupai örnek ve yeniliklerle ıslah etmek için ordu ve donanmaya gereken önemi vermeye başlamıştır. Öncelikle I. Petro keskin nişancı anlamına gelen Avrupa modeline göre eğitilmiş olan Streltsyler adı verilen keskin nişancılardan oluşan askeri birlikler kurmuştur. Bu birlikler I. Petro'nun askeri bakımdan olduğu gibi siyasi bakımdan da en büyük destekçisi olmuştur²⁴.

Askeri atılımlarını tamamlayan I. Petro Azak Denizini Karadeniz'e bağlayan Kerç Boğazının Osmanlıların elinden almak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla Azak Denizi sahilinde, don mandasında 60 km. batıda Taganrog adında bir kale ve tersane inşasına ve gemi yapımına başlamıştır.

1.1.2.4. 18.Yüzyılda Osmanlı Rusya Arasında Yaşanan Çatışmalar ve Anlaşmalar

1.1.2.4.1. Azak Kalesi

Ruslar Azak Denizi'ne ve Karadeniz'e hâkim olabilmek için Azak kalesini bir anahtar olarak görmüşlerdir. Çevreyi koruyabilmek ve bölgeye yapılan akınları engelleyebilmek için 1663 yılında Lutina Hisarı Ruslar tarafından kuşatılarak alınmıştır. Rusların amacı Azak'ı almak, Kerç boğazını ele geçirerek Karadeniz'e hakim olmaktır. Bu nedenle büyük bir donanma kurulmaya başlanmıştır²⁵.

Ruslar Azak Kalesi'ni kuşatmıştır. Azak Kalesi'nin esir alınması Kırım ve İstanbul'da büyük yankı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin o sırada pek çok cephede savaşıyor olması barış görüşmelerinin başlamasına neden olmuştur. 1700 yılında Rusya ile barış görüşmeleri yapılmıştır. Azak kalesi Ruslara verilmiştir. Böylelikle Rusya, Doğu Avrupa'nın egemen gücü olmuştur. Dolayısı ile Kırım ve Osmanlı Devleti, Karadeniz'de Rus tehdidi altına girmiştir.

²⁴ Benedict Humphrey Summer, Çev. Eşref Bengi Özbilen, **Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1993, s:4-5.

²⁵ Fatih Ünal, "Karadeniz'e Çıkan İlk Rus Savaşı Gemisi Krepost'un ve Ukraintsevin İstanbul Elçiliği 1699-1700", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 20, 2012, s. 221-245.

1.1.2.4.2. Karlofça Antlaşması'nın İmzalanması (1699)

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş durumunda olduğu cephelerden biri olan Venedik Moray'ı ele geçirdikten sonra daha fazla öteye gidememiş üstelik Bosna ve Eğriboz'da yenilgi yaşamıştır. Başka bir cephe ise Rusya'da farklı değildir. Rusya Karadeniz'e ulaşma emelinde pek de başarılı olamamıştır. 500 kişilik bir ordu ile savunulan Azak'ı büyük kayıplarla elde edebilmiştir. Kazandığı zaferler Ruslara ümit vermiştir fakat Avusturya ve hemen hemen tüm Hıristiyanlığın barış istemesi, Kırım ve Osmanlı karşısında yalnız kalmalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya temsilcileri ve Osmanlı'yı temsilen Karlofça'da bulunan Reisü'l Küttab Rami Mehmed Efendi arasındaki 13 Kasım 1698'de görüşmeler yapılmıştır. 36 celse halinde 74 gün süren çetin görüşmeler sonucunda Rusya dışında başka devletlerle barış antlaşması yapılmıştır.²⁶ Bu antlaşmadan sonra Avusturya, Rusya ve Venedik başta olmak üzere fırsat bulan devletler Osmanlı topraklarını paylaşmak için saldırıdan kaçınmamışlardır. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Avusturya uzun süren savaşın ağırlığını iyice hissetmekte olduklarından dolayı barış görüşmeleri için birbirlerini yoklamışlardır. Bir çok cephede savaş içerisinde olan Osmanlı Devleti barış yapma konusunda istekli olduğunu bildirmiştir²⁷.

Karlofça anlaşması Osmanlı ve Hıristiyan Avrupa arasındaki ilişkilerde sadece bir dönüm noktası değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve bozulma devrinin başlangıcıdır. Karlofça sonrasında imparatorluğun önemli geniş toprakların kaybedilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun inancını büyük ölçüde etkilemişlerdir²⁸.

Ayrıca Lehistan meydana gelen savaşlarda pek bir etki gösterememiş ve herhangi bir şey elde edememiştir. Bununla birlikte Tatar akınları nedeniyle memleketleri harap olmuştur. Yapılan bir protokolle savaşa sona erdirilmiş ve ikili temaslar için Karlofça bölgesi tayin edilmiştir²⁹.

²⁶ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s:1390.

²⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 586.

²⁸ Mehmet Alâeddin Yalçınkaya, XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789), **Türkler**, C. 12, 2012, s:470-502.

²⁹ Çiçek, **a.g.e.**, s:191.

Anlaşmaya karar verildikten sonra müttefikler 24 Nisan 1698'de Viyana şehrinde bir araya gelip anlaşma şartlarını görüşmeye başladılar; İmparator Leopold, aldığı yerlere kanaat getirilmekle birlikte Lehistan ve Rusya sahip olmadıkları bölgeler için bazı menfaatler koparmak istemiştir. Bundan dolayı Ruslar ve Lehistan tarafı görüşme yapmış ancak bir sonuca ulaşamamışlardır. Ruslar zapt ettikleri Azak Kalesi'nden başka Kerç Kalesi'ni ve Lehliler de senelerce saldırıp alamadıkları Kamaniçe'yi arzu ediyordu. Venedik Cumhuriyeti ise Mora ile kanaat etmiştir³⁰.

1.1.2.4.3. İstanbul Antlaşması (1700)

Karlofça Antlaşmasının imzaya sunulması anında Rus elçisi bir bahane ile kendisinde imza yetkisi olmadığını söylemiş ve anlaşmayı imzalamamıştır. Rus elçisinin Karlofça'da imza yetkisinin olmadığını ileri sürerek antlaşmaya imza koymamasında ki esas sebep, gemilerinin Karadeniz'e rahatça dolaşma fikrini burada kabul ettirememesi endişesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanında Rus elçisi, Hollanda ve İngiltere elçilerinin Osmanlı taraftarı bir tutum izlediklerini de iddia etmiştir. O tarihlerde denizlerde etkili olan devletler olan İngiltere, Rusya'nın Baltık Denizine ve açık denizlere çıkmasına karşı çıkmıştır³¹.

Rusya, söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti ile bir barış görüşmesi yapmasını engellemek istemiş ancak bunu başaramamıştır. Karlofça görüşmelerine Ruslar davet edilmiştir ancak Kerç Kalesi'ni almak için ısrar ettiklerinden dolayı bir netice elde edilememiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile iki yıllık antlaşma imzalamıştır. Ancak Rusya, tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş yapamayacağını ve Karadeniz'e açılmayacağını anlayınca İstanbul'a bir elçi göndermiş ve barış yapmak istediğini bildirmiştir. Bu kapsamda yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni temsilen Reisülküttap Ramî Mehmed Efendi ve Divan-ı Hümayun baş tercümanı Mavrokordato Efendi tayin edilmiş, Rusya tarafında ise olağanüstü yetkilerle donatılan Ukraynço (Ukrainzaw) katılmıştır. 5 ay devam eden görüşmelerden sonra 13 Haziran 1700 yılında 14 maddelik İstanbul Antlaşması imzalanmıştır³². Bu anlaşma ile, Azak Kalesi Ruslara

³⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s:589.

³¹ Gökhan Özkan, Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkîye-Nato-Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları, **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12(1), 1-24., 2008, s:286.

³² Köse, a.g.e., s:528.

bırakılmış, Rusların elinde olan Aşağı Özi (Dinyester) boyundaki bazı kaleler Türklere geri verilmiştir. Ayrıca Rus Çar'ına İstanbul'da sürekli elçi bulundurma hakkı verilmişti. Yapılan bu barış anlaşması (1700), Rusya'nın Osmanlı'ya karşı yaptığı ilk barışıdır. Bu anlaşma ile Ruslar İstanbul'a daimî bir elçi olan P. A. Tolstoy atamıştır (1702 başı)³³.

Çar I. Petro elçi olarak görevlendirdiği Tolstoy'a, Osmanlı sultanı II. Mustafa ve Sadrazam'a verilmek üzere bir mektup ve İstanbul'da yapması gereken çalışmalar için bir emirname vermiştir. Mektupta elçinin İstanbul'da ikamet etmesi ve iki devlet arasındaki ilişkilerin arttıracacağı bildirilmiştir. Elçiden, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış ve dostluğun devam etmesini sağlama görevi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri durumu, yabancı devletlerle ilişkileri vb. konularda detaylı istihbarat toplamasını istemiştir.

Rusya, Karlofça Antlaşması'nın devamı olan İstanbul Antlaşması ile Azak kalesinde haklar elde edince hedeflerini gerçekleştirecek birinci basamağına ulaşmıştır. Aynı zamanda İstanbul Antlaşması, Rusların Türklere karşı kazandığı ilk zafer olması bakımından da önemlidir. Rusya yapılan bu anlaşma sonucu Osmanlı İmparatorluğu karşı geniş kazançlar da elde ettiği gibi Karadeniz'e açılmak için fırsat elde etmiştir. Osmanlı Devleti, zorunlu olarak imzalamış olduğu Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarına göre hem Avrupa karşısında hem de Rusya karşısında zor durumda kalmıştır. Tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti antlaşma hükümlerine sadık kalmayı tercih etmişti. Fakat Rusya özellikle İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak Azak Kalesi ve çevresinde bir takım yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. Mesela Çar Petro antlaşma hükümlerine aykırı olarak Azak Kalesi'ni onarmış, Azak'a 60 km mesafede deniz üssü kurmaya başlamıştır. Bununla da yetinmeyen Rusya Karadeniz'deki filosunu büyütmenin yollarını aramaya başlamış ve donanma inşasına başlayarak denize indirmişti. Bu durum hem Kırım hem de Osmanlı tarafında endişe uyandırmıştır³⁴.

1.1.2.4.4. Poltova Kuşatması ve Osmanlı-Rus İlişkileri (1708)

1708 yılı Rusya için önemli bir dönemin başladığı zamandır. Don Nehri kıyılarında ve civar şehirlerde isyanlar çıkmıştır. Ukrayna eski Hetmanı Mazepa, XII.

³³ Kurat, a.g.e., s:256.

³⁴ Özkan, a.g.e., s:54-56.

Şarl ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca Rusya Çarı Poltava savaşından önce yaşanan olumsuz tablo nedeniyle Osmanlı sultanına bir mektup göndermiş ve anlaşmaya bağlı kalacağını tekrarlamıştır.

Poltova I. Petro için önemli bir yerdi. Bu nedenle I. Petro, Poltova'yı Charles ve Mazepa'dan kurtarmanın gerekli olduğuna karar vermiştir. Poltova I. Petro'nun güney filosunun ana merkezi ve büyük tahıl rezervlerine sahip olan Voronej'e giden yolun kilit noktasıydı. XII. Karl, 1708 yaz başında Poltava'yı kuşatmıştır³⁵. Rus kuvvetleri de burada bulunmuştur. İsveç kralı Ruslara darbe indirmek için Kırım Hanı Devlet Giray ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'dan yardım istemiştir. Ancak III. Ahmet ve Çorlulu Ali Paşa XII. Karl'a yardım göndermek istemişlerdir. Buna rağmen İsveç Kralı Rusya'yı yenebileceğine inanmıştır. Temmuz 1708'de 17.000 kişilik İsveç ordusu kişilik Rus ordusuna saldırmıştır. Savaşı Ruslar kazandı. VII. Karl, Mezapa ile birlikte Bender'e Osmanlı topraklara sığınmışlardır. Böylece Rusya, İsveç tehlikesinden uzaklaşmış olmuştur³⁶.Başkumandan Rehnschiöld, baş kantonçular Kont Piyer ve daha birkaç general ve zabıt esir düşmüşlerdir. Kral Şarl ordusunun bakışıyla Poltava'nın batı tarafındaki Uşkarevka mevkiine doğru çekilmiştir³⁷.

Petro savaş sırasında Karl'a yardım eden Zaporagların yer değiştirmelerine izin vermemiştir. Kazaklar üzerine katliamlarda bulunarak köyleri ve şehirleri yok etmiştir. Bunun üzerine Zaporaglar Osmanlı'ya sığınmışlardır³⁸. Bu savaşla birlikte Rusya savunma durumundan saldırı durumuna geçmiştir. Lehistan yeniden Rus kuvvetlerinin eline geçmiştir. Bu zaferle birlikte Avrupa yolu Ruslara açılmış olmuştur³⁹.

1.1.2.4.5. Prut Savaşı ve Barışı

XII. Karl'ın ve birkaç bin Kazak'ın Osmanlı topraklarına gelmesi Rus-Osmanlı ilişkilerini ciddi biçimde germiştir. Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi P. A. Tolstoy 27 Temmuz 1709'da Bab-ı Ali'ye bir ultimatom vererek, Kral XII. Karl'ın ve Hetman

³⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s:61-62.

³⁶ Kurat, **a.g.e.**, s:258.

³⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s:62.

³⁸ Şirokorad, **a.g.e.**, s:83.

³⁹ Kurat, **a.g.e.**, s:258.

Mazepa'nın kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. Sultan III. Ahmed tabii olarak bu talebi şiddetle reddetmiştir⁴⁰.

İsveç Kralı III. Ahmed'den ülkesine sağ salim dönmek istediğini ve Karlofça Antlaşmasının yenilenmesini istemiştir. Padişah bu istekleri kabul etmiştir. Bu durumda Osmanlı-Rus savaşının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Veziriazam Çorlulu Ahmed Paşa'nın bu taleplere karşı çıkması üzerine yerine Numan Paşa tayin olmuştur. Ancak Paşanın Rusya ile sıkı ilişkiler içerisinde olması ve İsveç kralının taleplerini yerine getirmek istememesi onun da azledilmesine sebep olmuştur. Ve yerine Baltacı Mehmet Paşa ikinci sefer tayin oldu. Paşanın Rusya'ya karşı olması savaş ilanını hızlandırmıştır⁴¹.

I. Petro Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak olan bu seferi bizzat kendisi kumanda etmek istemiştir⁴². Osmanlılarla savaşı daha önceden tasarlayan Çar I. Petro savaş sırasında bazı bölgelerdeki Hıristiyanları tahrik etmeye çalışmıştır. Karadağ Viladikası Danilo Petroviç, Rus Çarının tahriklerinden cesaret alarak Hersek ve Bosna taraflarına hücum ederek, bir yılbaşı sırasında Karadağ'daki Müslümanlara saldırarak Hıristiyan dinini kabul etmeyenleri öldürmüştür. Osmanlı Devleti Karadağ isyanını hızlı bir şekilde bastıramadığından Ruslarla yapılan Prut Seferi ve onu takip eden barıştan dolayı bu isyan daha geniş alanlara yayılmıştır. Savaş öncesinde Çar I. Petro alabildiği önlemlerin hepsini almaya çalışmıştır. Bunun için de savaşta toplayabildiği kadar kuvveti kısa sürede toplamaya çalışmıştır. I. Petro'nun disiplinli, etkili bir kuvveti bunca kısa bir zamanda kurabilmiş olması, hatırı sayılır bir hayranlık kadar eleştiri de toplamıştır⁴³.

Bu dönemde Eflak Voyvadalığı'na baktığımızda ise, gizlice Rusya ile anlaşmış olduğunu görmekteyiz. Çar I. Petro, Osmanlılara karşı savaş ilan ettiği zaman kendisine katılacak ve ayaklanma çıkaracak müttefikler sağladığı gibi Poltova savaşından sonra yeniden Lehistan Krallığına getirdiği II. Ogüst ile de Osmanlılar aleyhine ittifak yapmıştır⁴⁴. Osmanlı Devleti savaş ilanı verdikten sonra sefer hazırlıklarına girişmiştir. Bunun için de

⁴⁰ Şirokorad, **a.g.e.**, s:84.

⁴¹ Çiçek, **a.g.e.**, s:177-178.

⁴² Şirokorad, **a.g.e.**, s:85.

⁴³ Aksan, **a.g.e.**, s.101.

⁴⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 74.

yurdun her yerine toplanmaları için haber göndermiştir. Bunun yanında savaşta gerekli olabilecek tüm malzemelerin toplanması için de çağrılarda bulunmuştur.

Diğer vilayetlerinden askerlerle, her seferinde talep edilen 3.000 kişilik Mısır birliği de Gelibolu üzerinden gelmişlerdir.⁴⁵ Doğu Anadolu'da Trabzon ve Erzurum valileri, Oçakov'da konumlandırılan Başkumandan İsmail Paşa'nın kumandasında Kırım'ı savunmakla görevlendirilmişlerdir⁴⁶. Osmanlı ordusu 1711 Nisanı'nda hareket etti. II. Ahmet, Sadrazam ve Serdarı Ekrem Baltacı Mehmet Paşa'yı kabul edip kendisine sancağı şerifi teslim ettiği sırada Kırım Hanı Devlet Giray'ın oyuyla hareket etmesini tavsiye etmiştir.

Kırım Hanı Devlet Giray Ukrayna seferine çıkmıştı. Bazı Tatarlar, hanın kardeşi Kalgi başkanlığında Uman tarafına yöneldi, ama onları oradan Kazaklar geri çevirmiştir. Devlet Giray kendi ise, Harkov şehrine kadar giderek, Kuban Ordusu ile birleşmek istemiştir. Ama Kalmuklar Kubanlıları geri püskürtünce Han Kırım'a geri dönmek zorunda kalmıştır.

Baltaca Mehmed Paşa'nın kumandasında 1711 ilkbaharında, 100 bin kişilik bir Osmanlı ordusu harekete geçmiştir. Kırım'da bulunan güçler Dinyester çevresinde Rusları püskürtmeye hazırlanmıştır⁴⁷. Buğdan beyi Dimitri Kantemir, Türkleri i arkada vurarak ihanet etmiştir. Bu nedenle de Ruslar kolay bir suretle Buğdan'ı ele geçirmiştir. I. Petro, ele geçirdiği bölgelerde çok miktarda erzak bulmayı ümit etmiş fakat bu umudu boşa çıkmıştır. Yaşanan bu hayal kırıklığı ile birlikte artık Rus ordusunda büyük kıtlıklar yaşanmaya başlamıştır. I. Petro, Tuna çevresindeki İbrail kentinde yer alan Osmanlı erzak depolarını ele geçirmek için süvari kuvvetlerini ordudan ayırarak önden göndermiştir. Rus ordugâhında, Osmanlı hakkında hiç bilgi alınmamıştır. I. Petro, Osmanlı ordusunu Tuna boyunda karşılayacağını ve Baltacı Mehmed Paşa'yı yenerek, Türkleri barışa zorlayacağını ummuştur. I. Petro, Yaş kentinden başlayarak Prut nehrinin sağ sahilini takip ederek Tuna boyuna ulaşmaya çalışırken, Ruslar ordularını geri çekmeye başlamışlardır. Ancak bu arada Devlet Giray Han hızlı bir hareket ederek Rusların ticaret yolları kesmiştir. Çar, 38. 000 kişilik kuvvetiyle Pagunluk bölgesinde, Prut boyundaki

⁴⁵ Aksan, a.g.e., s.103.

⁴⁶ Aksan, a.g.e., s.103.

⁴⁷ Çiçek, a.g.e., s.177-178.

bataklık bir sahada kuşatılmıştır (21 Temmuz 1711)⁴⁸. Vezirin karargâhında bulunan Leh-İsveç asıllı General Ponyatovsky Türklerin saldırısını tasvir etmiştir.

Osmanlı silah açısından üstün olduğu gibi sahip oldukları asker sayısı açısından da, Ruslardan dört kat daha fazla bir güce sahiptir. Rus ordusunun büyük çoğunluğu savaştan bıkmış, yorgun ve savaşmaya isteksiz olduğundan barış müzakerelerine başlamak için temsilci göndermek zorunda kalmışlardır. Devlet Giray Han ve İsveç Kralının temsilcilerinin itirazlarına karşın Baltacı Mehmed Paşa, kâhya Osman ağanın arzusu ve önerisi ile 22 Temmuz 1711 tarihinde Ruslarla barış anlaşması yapmıştır. Çar I. Petro Osmanlı İmparatorluğu'na esir olmaktan kurtulduğu gibi, Rus ordusu da zayıf vermeden geri çekilmiştir⁴⁹.

I. Petro durumun vaziyetini görüp sıkıntı çekmeye başlamıştır. Bu durum karşısında Çariçe Katerina'yı teskin etmeye çalışmıştır. I. Petro Transilvanya'ya kaçmayı düşünmüştür. Katerina'nın da katılımı ile yapılan askeri bir toplantıda Osmanlılar ile bir barış anlaşmasının teklif edilmesine karar verilmiştir. Osmanlılar önce Kantemir'in iadesi konusunda ısrarcı oldular, ama I. Petro onları himaye etmekte kararlıydı. Antlaşmaya Tatar Hanı ve savaş meydanında XII. Karl'ın temsilcisi bulunan Polonya'nın devrik Kralı Stanislas Lesczynski karşı çıkmıştır. İsveç kralı bizzat görüşmelere yetişebilmek için son bir çabayla Prut'tan yüzerek geçmeye çalışmıştır⁵⁰.

Paşa Lehistan'ı Rus nüfusundan çıkarmak ve Azak Kalesi'ni geri almak ve Kralı ülkesine sağ salım göndermek için bu barışı teklifini kabul etmiştir. Rusya Azak'ı terk etmeye mecbur kaldıktan sonra Prut Barışı imzalamıştır⁵¹.

I. Petro yaptığı bu seferde Hristiyanlardan umduğu yardımı alamamıştır. Rusya'nın Karadeniz politikasında, Hristiyan kesimden yardım talep etmesi ve Hristiyanların Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıkarmaları isteğinde bulunması, Osmanlı Devleti'ne karşı kullandığı yeni bir taktik olmuştur. Ancak Rusya bu siyasetinde başarıya ulaşamamıştır.

⁴⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 258.

⁴⁹ Kurat, **a.g.e.**, s. 259.

⁵⁰ Aksan, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹ Altınay, **a.g.e.**, s:56.

Prut Barışı'nın esasları şu şekilde sıralanmaktadır⁵².

- Azak kalesi nasıl ele geçirildiyse o şekilde teslim edilecek,
- Anlaşmanın aksine inşa edilen Taygan, Kamanke ve Samara kaleleri yıkılacak. Ayrıca bu bölgede bir daha kale yapılmayacak ve Kamenke'deki tüm savaş erzakı Osmanlılara bırakılacak,
- Ruslar Lehistan'a karışmayacak,
- Barabaş, Potkalı ve Kırım hanına bağlı olan Kazaklara bundan böyle Ruslar tarafından herhangi bir müdahale olmayacak,
- Ruslar, Osmanlı Devleti'nin misafiri olan İsveç Kıralları XII. Şarl'ın kendi ülkesine dönmesine izin verecek ve kendisine herhangi bir saldırı yapılmayacak. Ayrıca isterlerse barış yapılacaktır,
- Türkiye'ye ticaret için gelen Rus tacirlerden başka Osmanlıda Rus diplomasi olmayacaktır,
- Osmanlı İmparatorluğu Rus tebasını ve Ruslar da Osmanlı tebasını birbirlerine karşı tahrik etmeyecek,
- Daha önce ve bundan sonra esir alınan Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğuna iade edilecek,
- Eskiden olduğu gibi Ruslar Kırım Hanına vergi vermeye devam edecek

Antlaşmanın maddelerine bakıldığında özellikle 1. ve 5. Maddelerinin Osmanlı lehine olduğu görülmektedir. Rusya bu maddeleri kabul etmiş gibi gözüktese de bu antlaşma sadece kâğıt üzerinde geçerli olmuş gerçek hayatta uygulanamamıştır. Rusya bu anlaşmayı hiçbir zaman hayata geçirmemiştir.

Prut Antlaşması genel sonuçları ile 1699'dan beri devam eden siyasetin kuzey tarafını sona erdirmiştir. Antlaşmadan sonra fetihçi siyasete tekrar dönen Osmanlılar için

⁵² Adnan Baycar, Ahmet Cavit, **Ahmet Cavit Bey'in Müntehabatı**, İstanbul 2004, s:178.

Venediklilerin asi Karadağlılara yardım ederek mülteci Karadağlıları himaye etmeleri, Akdeniz'deki korsan gemileri ile Osmanlı ticaret gemilerine zarar vermeleri ve en önemlisi Venedik yönetiminden memnun olmayan Mora Rumlarının Osmanlı'dan yardım istemeleri Venedik'e bir sefer açılmasının temel sebeplerinden olmuştur.

Sultan III. Ahmed'de Prut Antlaşması'nın şartlarını I. Petro gibi yerine getirmemiştir. Baltacı Mehmet Paşa görevinden azledilerek yerine Yusuf Paşa atanmıştı. Osmanlı sultanı 27 Ocak 1712'de tekrar Rusya'ya savaş ilan etti ve ordunun hemen yola çıkmasını emretmiştir⁵³. I. Petro, imzaladığı antlaşmaya rağmen, Azak Kalesi'ni teslim ve diğer hükümlerinin gereğini yerine getirmemiştir.

Kazanılan bu büyük zafere rağmen, yapılan anlaşma uygulanmamıştır. Rusya Azak Kalesi'ni geri vermemiş. Lehistan ve Kazaklar ile uğraşması ve ordusunun bir hazırlık yaptığı haberi İstanbul'a ulaşınca, Rusya'ya tekrar savaş açılmasına karar verilmiştir. Fakat İngiliz ve Felemenk elçileri araya girmiş ve Rusların da antlaşma hükümlerine uygun olarak Azak Kalesi'ni teslim etmesi, Taygan ve Kamanike kalelerini yıkmaları üzerine bir savaş açma girişiminden vazgeçilmiştir. Fakat, Lehistan sorunu ve İsveç kralının kendi ülkesine geri dönmesi konularında verdiği sözleri yerine getirmeyen Rusların tekrar hazırlık içinde oldukları haberi gelmiştir. Bunun üzerine Rusya'ya tekrar savaş ilan edilmiştir. Bu sıralarda sadaret mevkiine gelen Damat Ali Paşa sürüncemede kalan bu meseleyi halletmek istediğinden, aracılık için İngiliz ve Felemenk elçilerinin tekrar devreye girmeleri üzerine, Ruslarla Haziran 1713 yılında 11 madde üzerinden Edirne Antlaşması imzalamıştır⁵⁴.

Ruslar, Dinyester'in diğer tarafında bulunan kaleleri yıkmışlardır⁵⁵. Zaporoj Kazakları resmen Osmanlı tebaası sayıldı ve bozkırlarda istedikleri gibi yaşayacaklardır. Zaporoj Kazaklarının da Rusya'ya ve Lehistan'a akın düzenlemesi yasaklanmıştır⁵⁶. İmzalanan Prut Antlaşmanın yedinci maddesi ise İstanbul Antlaşması'yla aynıydı⁵⁷.

⁵³ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çeviren: Nilüfer Epçeli, c. 4, İstanbul 2005, s. 265

⁵⁴ Kurat, **a.g.e.**, s:259.

⁵⁵ Tukin, **a.g.e.** s. 66.

⁵⁶ Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, cilt:1, Ankara 1953. s:55-59).

⁵⁷ Cemal Tukin, **Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1999, s:65.

1.1.2.4.6. Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı ve Belgrad Antlaşması (1736-1739)

Rusya ve Avusturya Lehistan içişlerine müdahale etmişler ve kendi adaylarını kral seçtirmeye çalışmışlardır. Rusya Azak Kalesi'ne tacizlerini sürdürmeye devam etmekteydi. Bunun yanında Don nehrinde donanma da bulunduruyordu. Üstelik Osmanlı-İran savaşları sırasında Kırım kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna katılmasına izin vermeyerek düşmanlık sergilemişlerdir⁵⁸.

Bu dönemde Rusya'da Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklar ve İran ile mücadelesinin aksine, aldığı yerleri geri vererek İran ile dostluk kurmuştur. Yeni Rus Çariçesi Anna da Avusturya İmparatoru VI. Şarl ile 1733 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti'nin İran ile savaş içinde olmasını fırsat bulup, Prut ve Edirne antlaşmalarına rağmen, Lehistan'a askeri müdahalede bulundu ve kendi seçtiği III. Ogüst'ü Lehistan Kralı seçirmiştir. Bunun dışında, sınırda da sürekli Kazak ve Tatar mücadeleleri ve sınır ihlalleri eksik olmamıştır. Rusya'da bu durumları bahane ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edecektir⁵⁹.

Osmanlı Devleti, Rusya ile kendi arasındaki anlaşmazlık üzerine Avusturya'nın aracılığına inarak savaş hazırlığını tamamlayamamış ve bu nedenle büyük bir tehlikeye maruz kalmış ise de şansı kendisini kurtarmıştır; 1736'da Osmanlı Devleti'nin İran savaşlarında yorulmasını fırsat bilen Rusya aynı senede ani olarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Altıncı Şarl, iki tarafın arasını bulmak amacıyla aracılık teklifinde bulunmuştur. İran seferiyle yorgun olan Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmiştir. Fakat İmparatorun asıl niyeti barış olacak diye Osmanlıları avutarak Ruslarla gizlice imzaladığı ittifak sonucunda ansızın savaşa girmektir⁶⁰.

Osmanlı Devleti İran ile savaştığı için yeni bir savaşı göze alamıyordu. Fransa elçisi Marki dö Vilmöv de Osmanlı Devleti'ni Ruslarla savaşa teşvik etmiştir. Çünkü Lehistan'ın veraseti için Avusturya, Fransa ile savaşa başlamıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra toplantı yapılarak Rusya'ya 2 Mayıs 1736'da savaş ilan edilmiştir. Rusya'ya savaş ilan edilmesiyle, İran ile Kasr-ı Şirin antlaşmasında belirtilen sınırlar üzerine antlaşma

⁵⁸ Köse, **a.g.e.**, s. 541.

⁵⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 251.

⁶⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 251.

yapıp, İran'ın Caferi Mezhebini kabul ettirmek yolundaki teklifi askıya alınmak amacıyla İran savaşlarına geçicide olsa son verilmiştir⁶¹.

Avusturya yani Alman İmparatoru VI. Şarl, Osmanlı Devleti'nin İran'daki müşkül durumundan istifade etmek isteyerek 1733 senesinde Rus Çariçesi Anna Dekond ile Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak yaparak fırsat beklemiştir; asıl hedefi Bosna, Hersek taraftarıydı. İttifak gereğince ilk saldırıyı Ruslar yapacaklar ve İmparator da Osmanlılarla Rusların arasını bulmak için aracılık yapacak ve zamanı gelince savaşa girecektir⁶².

Vezir-i azam, Avusturya ile Rusya arasındaki ittifakı göz önüne alarak Avusturya'nın Ruslara yardım etmesini önlemek için Avusturya başvekiline gönderdiği mektupta Rusların anlaşmayı bozmak konusunda fena hareketlerini delilleriyle beyan ederek iki devlet arasındaki dostluğun teyidini istemiştir. Rus başvekili bulunan Kont Osterman tarafından sadrazama gönderilen mektupta Rusya hükümeti kendisini haklı gösterecek tarzda görüşme beyan edip bununla beraber Osmanlı hükümeti barış istiyorsa sınıra bir delege göndermesini ve kendisi tarafından da bir delege gönderilebileceğini beyan etmiş ve eğer barış isteniyorsa İstanbul'da ki elçisinin maiyeti ile birlikte emniyet içinde iadesini rica etmiştir⁶³.

Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Rusya hangi şekilde davranırsa ona göre hareket edeceğini bildirmişti. Osmanlı Devleti Rusların bu ani saldırıları üzerine Osmanlı Devleti donanmasını Azak'a göndermiştir. Osmanlı Devleti bir yandan tersane çalışmalarına başlarken bir yanda da gemi yapımına ağırlık vermiştir. Rusların saldırıları üzerine Osmanlı Devleti ilk gemilerinin 1736 yılında göndermiştir. Karadeniz seferine firkateynlerin düzeninin sağlanması ve inşa çalışmalarının yazılması için katanlara ihtiyaç duyulmuş ve bu görev için en uygun kişinin Akdeniz'de firkateynler başbuğu olan Kızıllıhisarlı Mustafa Kaptanın olduğuna karar verilmiştir.

Ruslar savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra biri Azak Kalesi ve diğeri Kırım yarımadası olmak üzere iki koldan saldırıya geçmişlerdir. Bu ani hücum karşısında hazırlıksız olan Osmanlı Devleti Azak Kalesi'nin kuşatma haberini aldıktan sonra başka

⁶¹ Köse, **a.g.e.**, s. 541.

⁶² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 251.

⁶³ Çiçek, **a.g.e.**, s. 177-178.

çaresi kalmadığından Ruslarla savaşa karar verilmiştir. Padişah I. Mahmud İstanbul'da kalıp, Silahtar Mehmed Paşa'yı Serdar-ı Ekrem yapıp cepheye göndermeye karar vermiştir. İran seferleri hazineye zarar vermişken yine de kısa sürede sefer hazırlıkları yapılmıştır. Rus seferi nedeniyle İran'la yapılan barıştan sonra İran seferinden dönen askerlerin de Kefe'ye gönderilmesine karar verilmiştir⁶⁴.

Arabuluculuklarını istedi ve Fransa Başvekil Flörin'in tavsiyesiyle Rusya ve Avusturya müttefiki olan Avusturya ile Niemirev'de anlaşmak istediye de anlaşma olmamıştır. Çünkü Ruslar Azak Kalesi'ni isteyerek Kırım'ı da nüfuzları altına almayı ve Karadeniz'de sefer yapmayı talep ettiklerinden anlaşamayarak Rusya ve Avusturya'ya karşı savaş olmuştur⁶⁵.

Ruslara karşı savaş ilan eden Osmanlı hükümeti, hazırlıksız olduğu için Rumeli ve Bosna valileriyle Vidin muhafızına acele fermanlar gönderip oralardaki süvari ve piyade kuvvetlerinin yirmi neferde birinin bütün savaş gereçleriyle Rus cephesine sevkini emretmiştir. Azak Kalesi Ruslar tarafından kuşatılmış olduğundan, Kırım tarafları da tehlikeli olduğundan Kırım Hanının buraya yardıma gelmesi mümkün olmamıştır. Doksan altı gün süren bu kuşatma sonucunda Azak Kalesi teslim edilmiştir.

Osmanlı Devleti Kuvvetleri Prut Irmağı boyunca zafer kazanmışlardır. Temmuz ayında Sadrazam Halil Paşa diğer kuvvetlere katılmak için Tuna'yı geçmiştir. Ruslar burada kendilerinden beş misli olan kuvvete karşı karşıya kalmıştır. Ağustos ayında Osmanlı Devleti'nin kuvvetleri Kagul Irmağı'nın bataklık olan deltasında arkalarını Tuna'ya vererek yerleştirmiş oldukları halde, iki tarafın da ordusu Kartal'da tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. Kartal'da 3.000 kadar Osmanlı askerinin olduğu söylenir. Kaçanlar Tuna'yı tekneyle geçmek zorunda kaldılar ve Ruslar amaçla toplanan donanmaya ateş açarsak birçok gemiyi batırmışlardır. Kartal Bozgunu bu savaşın gidişatını da önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti askerlerin önemli kısmını bu bozguna kaybetmiştir. Bununla birlikte birçok erzakını da kaybetmesi devleti olumsuz yönde etkilemiştir. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisinden sonra birçok yeri işgal etmeye başlamışlardır. Bu yenilgi Ruslara hız kazandırmıştır.

⁶⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s, 251.

⁶⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s:849.

Çeşme Limanına giren Osmanlı donanması manevra yapamayacak vaziyette üst üste demirlemiştir. Bu tehlike vaziyeti yaralı olan Cezayirli Hasan Bey, Kaptanıderya Hüsamettin Paşa'ya söylediye de Kaptan Paşa liman ağzına ve Çeşme kalesiyle sahil arasına koydurduğu toplarla karşı gelebileceğini belirtmiştir. Çeşme Baskının başarı ile sonuçlanması II. Katerina'yı çok mutlu etmiştir. Bu başarıyı elde eden Kont Aleksey Orlov'a birinci dereceden Aziz Georgi nişanı ve Çeşmensky ünvanı verilmişti. Amiral Spiridov'a Aziz Andrey nişanı, donanma kaptanı Greyr'e de 2. Derece Aziz Feorgi nişanı verilmiştir. Limni'ye yerleşen Rus donanması İngiliz amiralinin tavsiyesiyle Çanakkale Boğazı'na saldırı hazırlığı yapmıştır. İstanbul'da Osmanlı bulunmakta olan Baron acele Boğaza gönderilmiştir; bunun aldığı tertibat üzerine Rusların boğaza karşı yapacakları saldırıyı önlemiştir; İngiliz amirali on beş günden fazla çeşitli cephelerden Boğazı tehdit ettikten sonra söktüremeyeceğini anlayınca da saldırıdan vazgeçmiştir. Limni Kalesi'nin önünden ayrılan Rus donanması aynı adada Rus askeri kuvvetlerinin buldukları Mondros Limanı'na gelmişlerse de oraya da yerleşen Türk kuvvetleri burasını kurtarmışlardır.

Bu savaşın faturası Osmanlı Devleti'ne çok ağır olmuştu. Yaklaşık üç yüz yıldan beri Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Kırım Hanlığı siyasi ve ekonomik yönden bağımsızlık kazanarak Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır⁶⁶. II. Katerina baştan beri Osmanlı Devleti'yle müzakere etmeye kararlıydı, fakat Avusturyalılar, Prusyalılar veya İngilizlerin aracılığıyla olmasına ısrarla karşı koymuştur. Osmanlı Devleti Prusya ve Avusturya'nın aracı olmasına karar verdi ve müzakereler için görüşmeler 1772 Temmuz ayında başladıysa da bu ilk toplantı Rusya'nın engel olmasından dolayı gerçekleşmemiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) ticarete büyük durgunluk yaratmıştı. O güne kadar Bab-ı Ali ile İngiliz Hükûmeti arasında devam eden iyi ilişkiler, bu savaşın sonucunda zayıflamaya başlamıştır. İngilizler 1770 yılında Baltık'tan dolaşarak Akdeniz'e inen ve 10 Temmuz 1770'de Çeşme Limanı'nda Osmanlı donanmasına zarar veren Rus donanmasına yardım etmişlerdir⁶⁷.

⁶⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁷ Erim, **a.g.e.**, s. 126.

Yirmisekiz maddeden oluşan Kaynarca Antlaşmasının iki gizli maddesi vardı. Bu maddelere göre⁶⁸.

Üç yıl içinde Osmanlı Devleti Rusya'ya dört milyon ruble ödemeyi, Rusya ise hiç gecikmeden Adalar Denizi'ndeki adaları tahliye etmeyi garanti ediyordu.

Ozi Kalesi Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Antlaşmadan sonra Rusya, Kırım'dan askerlerini çekmiştir. Osmanlı Devleti Kırım, Kuban ve Taman'da bulunan bütün kasaba ve yerleşim yerleri üzerindeki her türlü haklarından vazgeçmiştir. İki devlet Kırım'a muhafız veya bir başka isim altında kuvvet göndermeyecektir.

4. maddesiyle; İki devlet, sınırları dahilinde uygun gördükleri yerlerde kale, şehir, kasaba, bina ve mesken kurup inşa edebilecektir. Eski kaleler, şehirler, kasabalar tamir edilebilecek ve yenilenebilecektir.

5. maddesiyle; Antlaşma imzalandıktan sonra İstanbul'da sürekli bir Rus orta elçisi bulunacaktır.

7. maddesiyle; Osmanlı Devleti, Hristiyan hakkını ve kiliselerini koruyacaktır. Rus elçileri 14. maddede belirtilen İstanbul'daki kilise ve hizmetçilerinin her ihtiyaçlarını bildirmelerine yardımcı olabileceklerdir.

11. maddesiyle; İki taraf gemileri tüm denizlerde ticaret amacıyla serbestçe dolaşabileceklerdir. Rusya ticaret gemileri Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz'den Akdeniz'e geçebileceklerdir. Kıyıları, sahiller, limanlar ve boğazlardan ticaret amacıyla yararlanabilecekler ve ticaret maksadıyla durabileceklerdir.

16. maddesiyle; Bucak memleketi, Akkerman, Kili ve İsmail kaleleri ile Eflak ve Buğdan Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir.

⁶⁸ Rıfat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı- İngiliz Anlaşması**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 455.

18. maddesiyle; Ozi Suyu Boğazı'ndaki Kılburun Hisarı, nehrin sol tarafında yeterli olacak kadar arazi ve Aksu ile Ozi arasında bulunan sahra-yı haliye Rusya'ya verilecektir.

19. maddesiyle; Kırım Yarımadası'nda bulunan Yenikale, Kerc Kalesi liman ve arazileri ile Karadeniz'den başlayıp Kerc'in eski sınırlarına vararak Bohace'ye kadar, Bohace'den doğru çizgi ile Azak Denizi'ne kadar olan yerler Rusya'ya terk edilecektir.

20. maddesiyle; 1700 senesinde Tolstoy ile Ace Muhafızı Hasan Paşa arasında imzalanan senette belirtildiği gibi Azak Kalesi Rusya'ya verilecektir.

21. maddeyle; Kuzey Kafkasya'da bulunan iki Kabartay yani büyük ve küçük Kabartaylar Tatarları Ruslara bırakılıyordu.

23. madde gereğince; savaş esnasında Kafkasya'da Ruslar tarafından işgal olunan Gürcistan taraflarındaki Bağdadçık ve Kutays ve Şehriban kaleleri Osmanlı devletine verilerek Gürcülere ait olanlar da Gürcülere verilecektir.

24. maddesiyle; Rus askerleri antlaşmanın imzalanmasından sonra bir ay içinde Tuna'nın sol kıyısına çekileceklerdir. Tuna'nın sol kıyısına geçildikten sonra Hırsova Hisarı boşaltılıp Osmanlı askerine teslim edilecektir. Eflak ve Bucak memleketi iki ay içinde boşaltılacaktır.

Halkı Türk- Müslüman olan Kırım'ın Osmanlı elinden çıkması ve Rusya'nın Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmesi antlaşmanın önemli sonuçlarından. Çünkü Rusya Ortodoksları himaye görüntüsü altında Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme imkânı elde etmiştir⁶⁹.

Küçük Kaynarca Barışı, Türk-Rus ilişkilerinde bir dönüm noktası olup, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak yolunda en büyük başarısını oluşturmuştu. Katerina, bununla da yetinmeyerek, Osmanlı Devleti'ni büsbütün ortadan kaldırmayı düşünmüştür; İstanbul merkez olmak üzere Rusya'nın himayesi altında bir Rum İmparatorluğu kurmayı

⁶⁹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C.III, CIV, İstanbul 1972, s. 65.

tasarlamıştır. Fakat II. Katerina bu tasarısını gerçekleştirememiştir; Osmanlı, henüz ortadan kaldırılacak kadar zayıf bir devlet değildi⁷⁰.

Ruslar tarafından Tatarların bağımsızlığının Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir parçası olarak güvenceye alındığı 1774'den sonra, Tatarların hayatta kalma meselesi, kayıp Müslüman topraklarının büyük bir parçasını geri almaya ilişkin büyük bir kamusal tartışma ve baskısının içine dahil olmuştur. Bu durum, 1792'ye dek Osmanlı dış politikasını belirleyen, Karadeniz'in kuzey kıyılarını geri almak için uzun zaman boyunca sürdürülen güçten düşürücü girişimleri açıklar⁷¹.

Karlofça Antlaşması, aslında fatih bir millet olan Türklerin yayılmalarına son veren, onları doğal sınırlarında tutan bir savaş halini almıştır. Kaynarca Antlaşması ise, Kırım'a bağımsızlık vererek, Ozi, Kılburun, Yenikale ve Kerc kalelerini Rusya'ya bırakmaktaydı ve Osmanlı Devleti'nin kaderini düşmanın eline teslim bırakmaktaydı⁷². Böylece Osmanlı Devleti açısından bu antlaşmanın olumlu sonuçlarından çok olumsuz sonuçları bulunmaktaydı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın maddelerine baktığımızda, bu antlaşmanın şartları gereğince Rusya'nın önemli kazanımlar elde ettiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti antlaşmanın bu ağır maddelerini kabul etmek zorunda kalmış ve siyasi alanda itibarını zedelemiştir. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla önemli topraklarını da kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda imzaladığı en ağır antlaşması Küçük Kaynarca Antlaşması olmuştur.

1.1.3. 19.YY. Osmanlı Rus İlişkileri

Osmanlı ile Rusya arasında, barış dönemi devam ederken 1797'de Fransa, Akdeniz'den bir üs olarak Mısır'ı işgal etme hazırlıklarına yapmayı başlayıp Arnavutluk sahilleri ve Mora yakınındaki Yedi Ada'yı egemenliğine almıştı. Rus Çarı I. Aleksandr, Napolyon ile dostluk kurup Tilsit Andlaşması imzalamıştı. Buna göre; Eflak, Boğdan, Bulgaristan, Edirne, İstanbul ve Boğazlar olmak üzere, tüm Rumeli ve Balkanlar Rusya'ya verilecekti. Buna karşı, Dalmaçya, Bosna ve Sırbistan Avusturya'ya ve

⁷⁰ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, İstanbul,1999, s:72.

⁷¹ Aksan, **a.g.e.**, s:69.

⁷² Joseph von Hammer, **Osmanlı Devleti Tarihi (1718-1739)**, C. 14, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992, s:269

Yunanistan ve İrili Ufaklı bütün adaları Fransa'ya bırakılacaktı³⁸. Bu antlaşma Napolyon'a Mısır'a girmek için cesaret vermişti. Osmanlı Devleti, Napolyon'un İskenderiye'ye girme haberini aldığı anda Fransa'yı protesto etmişti. Napolyon Bonapart ise, bu hareketin asla Osmanlılara karşı yöneltilmediğini, Mısır'da İngilizler tarafından basık görülen Fransız tüccarlarını himaye altına alacağını iddia etmişti. Osmanlı Devleti, bu iddiaya inanmayarak Fransa'nın tutumunun iki devlet arasında savaşa yol açabileceğini İstanbul'daki Fransız Elçisi'ne bildirmişti⁷³.

Fransızların Hindistan yolunu açma niyetini bilen ve Rusların yukarıda zikir ettiğim hareketinden hoşnutsuz kalan İngiltere, buna karşı Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yolu aramıştı. Napolyon Bonapart Yunan Adaları saldırdığıyla ve İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir yakınlaşma başlayınca sıcak suya ulaştığı ve Boğazların açmasını isteyen Rusya, üç devlet (Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti) arasında savaş çıkmasından ve maslahatlarına zarar görebileceğinden endişelenerek, Karadeniz donanmasını harekete hazırlık yapmaya başlayıp Osmanlı devleti ne Fransa'ya karşı yardım etmesini teklif etmişti. Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın teklifini uygun görmüş ve 23 Aralık 1798 tarihinde imzalandığı bir antlaşmayla iki devletin toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştı. 14 maddeden oluşan bu antlaşmada gizli bir madde Padişah ile Rus Çarı arasında, imzalanmıştı. Buna göre; Boğazlar, Rus donanmasından başka devletlere kapalı tutulacak; ayrıca Osmanlı Devleti'nin başka bir devletle yapacağı dostluk ve iş birliği antlaşmaları, Rus Çar'ının uygunluk onayı ve aracılığı ile yapılabilecekti. Fakat iki devlet arasında bu antlaşmayı imzalanmadan önce 5 adet büyük kapak kalyon ile 6 kıta firkateyn ve birkaç küçük gemiden oluşan bir Rus donanması Çanakele Boğazında demirlemişti (31 Ağustos)⁷⁴.

Avusturya, İngiltere, Rusya ve hatta Prusya, Osmanlı Devleti'ni Fransa'ya karşı cephe alması için baskı yapmışlardı. Bu amaç için Babaili ile görüşmeye başlamıştı ve bir İngiliz-Rus ile Osmanlı donanmasının İskenderiye ye hareket etmesine karar verilmişti. 19 Eylül 1798 tarihinde Rus donanması Büyükdere'den hareket ederek Osmanlı filosuyla birleşmişti⁷⁵. Bu gelişme sırasında Napolyon, Mısır'dan kuvvetini geri

⁷³ Kurat, **a.g.e.**, s. 40.

⁷⁴ Köse, **a.g.e.**, s. 548.

⁷⁵ Kurat, **a.g.e.**, s. 45-46.

çekmiş ve Fransa ile Osmanlı Devleti ilişkileri düzelmişti. 1802 yılında Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan barış Fransız ve İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'e girmeleri için izin verilmişti. Bu üç devletin yakınlaşmasıyla, Rusya Osmanlılarla imzalanan antlaşmasını iptal etmiş ve Rus donanması Boğazlardan çıkarmıştı⁷⁶.

Napolyon Bonapart, 1804'te kendisini Fransa İmparatoru ilan ettikten sonra Avrupa'da bir askeri politika takip etmişti. Bu politika yüzünden İngiltere, Rusya ve İsveç arasında, Fransa'ya karşı "Üçlü Koalisyon" oluşturdu (1805).⁷⁷ Bu siyaset karşısında Fransa, Osmanlı Devleti'ni yanına çekmeye çalıştı. Aynı politikayı Rusya da, yapmaya çalıştı, fakat başarılı olmadığından dolayı, Ortodoks himayesinin canlanmasıyla Karadeniz'de ticaret yapmakta sahip olmuştu⁷⁸.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1806'da yeniden savaş başladı. Savaş sırasında Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da Osmanlı Hükümeti'ne karşı Hristiyanlar da, isyan halindeydiler ve Rusya'yı destekliyordu. Bu savaş Ruslara sonuçlanmıştı. Buna rağmen Rusya, İngiltere Elçisi, aracılığı ve Napolyon'un tehdidine karşı, barış istemişti. İki devlet arasında 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanmıştı⁷⁹. Bu antlaşmaya göre; Prut Nehri'nin masabından Karadeniz'e kadar Tuna Nehri Rusya sınırı olacaktı ve Basarbya'nın idaresini ele tuttu (Meram, 1969, s:159). Bu savaşın neticesi ve Fransız İhtilalinin tesirleri yüzünden Balkanlarda bağımsızlık hareketleri artırmıştı (Yunanistan 1821, Sırbistan, Mora...) ⁸⁰.

Tahta yeni çıkan Rus Çar Nikolay Pavloviç (I. Nikola), Mukaddes İttifak prensiplerine dayanarak Ortodoks mezhebini kendi himayesine almıştı. Rusya, Eflak ve Boğdan ahalisini kışkırtmaya başlamıştı. Ayrıca Boğazlardan Rus ticaret gemilerine tam bir serbest geçiş hakkı tanınmasını istemişti. Rusya'nın istekleri Sultan II. Mahmud tarafından kabul edildi ve iki devlet arasında ticari bir mukavele (Convention) imzalandı (Eylül 1826)⁸¹.

⁷⁶ Kurat, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁷ Kurat, **a.g.e.**, s. 49.

⁷⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁹ Meram, **a.g.e.**, s.162.

⁸⁰ Meram, **a.g.e.**, s.162.

⁸¹ Kurat, **a.g.e.**, s. 55.

Ticari şeklinde alınan bu antlaşma gereğince Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden ya da isyana hazırlanan halkların hamisi rolünü elinde tutmuştu. Bu hak sayesinde ve Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) gereğince de Rusya, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ayaklanması sırasında Yunanlılara yardım etmişler ve Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınmışlardı (1830). Buna karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü Büyük Avrupa Devletleri ve Rusya da tarafından tanınmıştı⁸². Fazla zaman geçmedi, Mısır'daki Osmanlılara tabi olan Mehmed Ali Paşa, isyan bayrağını kaldırıp İstanbul'a kadar yaklaştı. Kısaca Osmanlı Devleti'ni kendi himayesi altına almak isteyen Rusya, Osmanlı Hükümeti'ne yardım etmeye hazır olduğunu bildirmişti. İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın bu meseleyi uzaktan seyirci kalmasından dolayı, Osmanlı Hükümeti, tereddütle Rusya arzını kabul etmeğe mecbur kalmıştı. Osmanlı ile Rusya arasında bir andlaşma imzalandı. Rus donanması Boğazlara kadar gelip (20 Şubat 1833) demirleyince İngiltere ile Fransa, sesini çıkartmaya başlayarak Rusların Boğazlardan çıkarılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardı. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi bahane göstererek Mehmed Ali Paşa'ya karşı baskı yapmış ve donanmalarını Mısır sahillerine sevk etmişlerdi⁸³. Bu gelişme sırasında Osmanlı Devleti, Boğazlardan Rusların geri çekilmesi için teşebbüs etmesiyle Hünkâr İskelesi Muahedesi imzalanmıştı (8 Temmuz 1833). Bu antlaşma sayesinde I. Nikola, büyük bir diplomatik güç kazanmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni himayesi altına almıştı⁸⁴. Fakat bu durum uzun sürmeyip 1841'de Londra Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma gergince Osmanlı Devleti, savaşta olmadığı zamanlarda bütün devletlerin savaş gemilerine İstanbul ve Çanakkale Boğazları kapalı tutacaktır⁸⁵. Nitekim Osmanlı Devleti, Mısır Meselesi sayesinde büyük bir emniyet kazanmıştı. Ancak Karadeniz'deki Rusya ve Akdeniz'deki Fransız menfaatlerine Londra Antlaşması'yla İngiltere tarafından ağır bir darbe vurulmuştu. Ancak İngiltere, Osmanlı Devleti ile dostluk ve yakınlaşma kurmaya çalışmıştı. Ayrıca Orta-Doğudaki menfaatlerini sağlamıştı.

Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ne karşı Fransa ve İngiltere ile diplomatik temasa geçti. Hasta adamın mülkünü paylaşmak için 1844'te İngiltere'ye teklif götürdü.

⁸² Meram, **a.g.e.**, s.163.

⁸³ Kurat, **a.g.e.**, s. 55.

⁸⁴ Kurat, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁵ Kurat, **a.g.e.**, s. 65.

İngiltere, bu teklife kesin bir cevap vermemiştir⁸⁶. I. Nikola, hem Balkan asilere yardım etmeye devam ediyor hem de Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nin anahtarlarının Ortodokslara verilmesini istiyordu. Çar, Küçük Kaynarca ve Edirne Antlaşmalarını ileriye sürüp Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün Ortodoksların resmen hamisi olduğunu ilan etmişti. Fakat Fransa, bu konuda 1740 yılında Kapitülasyon Antlaşması'nın yenilenmesiyle Latinlerin hamisi sıfatını sağlayan haklara sahip olduğunu ortaya atmıştı. Ancak İngiltere, Anti-Rus bir siyaseti takip ederek Ruslara bu hakkın verilmesini istememiştir. I. Nikola, Ortodokslar himayesi sıfatıyla Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş ilan ederse ne Avusturya ne İngiltere ne de Fransa'nın Rusya'ya karşı gelmeyeceğini tahmin etmişti. Avusturya, bu meseleyi barışla halletmek ve savaştan uzak durmak için büyük bir siyasi rol oynayarak Viyana'da bir toplantı düzenleyerek İngiltere, Fransa ve Prusya'yı toplantıya davet etmişti. Fakat bu toplantı kararlarını iki taraf da reddetmiş ve I. Nikola'nın verdiği emirle Rus ordusu Mareşal Gorçakof kumandasında, Prut Nehrini geçip Eflak-Buğdan ve Bükreş'i işgal etmişti (3 Temmuz 1853).

Avusturya ile Prusya, Doğu Avrupa ve Balkanlardaki statükonun muhafazasını şart görüyorlardı. Ayrıca Avusturya, eskiden beri göz dikmiş olduğu Memleketeyn (Eflak-Boğdan) bölgesinin Rusya tarafından işgalini hemen protesto ederek sınırlarına kuvvet yığmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri'nin dostluğu ve desteği ile düzeni sağladıktan sonra Rusya'nın Eflak ile Boğdan'ı on beş gün içinde terk etmeyecek olursa resmen savaş ilan edeceğini bir ultimatom şeklinde Gorçakov'a vermişti. Rusya, bunu reddetmiş ve savaş resmen başlamıştı⁸⁷.

Rus donanması Sinop'taki Osmanlı donanmasını imha etmişti (30 Kasım 1854)⁸⁸. Bu sırada Osmanlı Hükümeti, Fransa ile İngiltere'ye Sinop felaketinden sonra İstanbul'un tamamen müdafaasız kaldığını bildirmişti. Fransa ile İngiltere arasında, Rusya'nın 1840 Antlaşması'nı ihlal edilmesi sayarak donanmaları Osmanlılara yardım etmesi perde altına hareket edip menfaatlerini korumak için Karadeniz'e girdiler. İngiltere ile Fransa,

⁸⁶ Kurat, **a.g.e.**, s. 72

⁸⁷ Jorga, **a.g.e.**, s:476.

⁸⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu (T.T.K) Basımevi**, Cilt: V-VIVII- VIII, Ankara 1988, s. 158.

Rusya'ya müşterek bir nota vererek Memleketeyn boşaltılıncaya kadar Rus donanmasının bir daha Karadeniz'de faaliyette bulunmamasını kat'i bir dille bildirmişlerdi.

İngiltere, Boğazların hiçbir devlet harp gemilere açık olmayacağını bildirmişti. Nitekim Avusturya ile Prusya tarafsız kalmasından rağmen, Boğaz problemi yüzünden Osmanlı-Rus anlaşmazlığı bir Avrupa meselesi haline gelmişti. Avusturya, aracılık yaparak barış şartlarını yazıp Rus Çar'ına vermişti. Fakat Çar I. Nikola, barış şartlarının reddetmesiyle 1854-1855 savaş Eflak- Buğdan arazilerinden Kırım'a nakil edilmişti⁸⁹.

Bu gelişme sırasında İtalya kralı İkinci Viktor Emanuel, savaştan istifade ederek Fransa ve İngiltere ile Torino Antlaşmasını imzaladı (26 Ocak 1855). Bu antlaşma gereğince üç devlet, Rusya'ya karşı müttefiklere katıldı. Zaten bu sıralarda bazı İtalyan arazileri Avusturya işgali altında bulunuyordu. İtalya, bu ittifakıyla Avusturya'ya engel olmak için Fransa ve İngiltere'nin yardımını sağlamaya çalışıyordu. Kısaca Rusya, üç müttefik kuvveti tarafından yenilgiye uğratıldı ve barış istedi. 30 Mart 1856 tarihinde altı büyük devlet ile Osmanlı Devleti, Paris'te toplanıp Paris Antlaşmasını imzaladılar⁹⁰.

Paris Antlaşması'nda alınan önemli kararlar şu şekilde sıralanmaktadır⁹¹

- Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü Avrupa Devletleri tarafından garanti edilmişti.
- Kırım'daki Rusların ele geçirdiği arazi ve kaleler Osmanlılara iade edilmişti.
- 9. madde gergince Karadeniz'de tarafsızlık ilan edilmiş ve burada Rus donanması bulunmayacak ve küçük tonajlı birkaç kıyı koruma gemisinden başka hiçbir savaş gemisi bulundurulmayacaktı; dolayısıyla Rus tehdidi İstanbul ve Boğazlardan uzaklaştırılmıştı.

⁸⁹ Meram, **a.g.e.**, s:189.

⁹⁰ Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz", **Türkler Ansiklopedisi**, c. 12, Edt. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 753 – 781, s:763.

⁹¹ Yeniçeri, **a.g.e.**, s:852.

- Boğazlar sulh zamanında bütün yabancı devletlerin harp gemilerine kapalı kalacaktı.

Rusya, Paris Antlaşması'nda alınan kararlara rağmen, diplomatik faaliyetlerine devam etmişti. İgnatiyef, 1857'de Balkanlarda bir gezi yapmış ve Şark Meselesiyle yakından meşgul olup Hive ve Buhara Hanlığını Rusya'ya ilhak etmek için bilgiler elde etmişti.

İgnatiyef, İstanbul'a bir elçi olarak gönderildiği zaman, Balkanlardaki Slav unsurları tamamıyla Rusya'nın nüfuzu alarak bazılarının müstakil bir devlet bazılarının Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir beylik haline getirilmesi için gayret göstermişti. Ayrıca Paris Antlaşması'nı kaldırıp Karadeniz'de Rus filosu bulundurulması ve Boğazlarda Rusya nüfuzunu tesis etmeye çalışmıştı. Kırım harbi sırasında Karadağlılar, bağımsızlıklarının tanınmasını ve Hersek'ten bir kısmı ile Bar Limanının da kendilerine verilmesini istemişlerdi. Fakat Osmanlı Hükümeti bu istekleri reddetmesiyle Sırbistan'da Karadağ yeniden isyan baş gösterdi. Bu durumda Osmanlı Devleti, bir kuvvet göndermeye mecbur kalmıştı (8 Kasım 1858). Bu sırada Girit'te de isyan başlamıştı (1866). Ali Paşa Girit'e gitmiş ve Girit'e özerklik vermişti. Nitekim Fransa ile Rusya, Paris Antlaşması hükümlerini yürütmek için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamışlardı⁹².

Osmanlı Hükümeti'nin Londra Protokolünü reddetmesi haberi Petresburg'a vardığı sırada savaş meclisini toplayan Rus Çarı, seferberlik ilan ederek, savaş tedbirleri almaya başlamıştı. 19 Nisan 1877 tarihinde Prens Gorçakof, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş kararını bir beyannameyle Avrupa devletlerine haber verdikten bir gün sonra Çar, Güney ordusu karargâhına hareket etme emrini vermişti.

23 Nisan'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi münasebetleri kesildiği gibi; Rusya Başvekili Gorçakof, Petersburg'daki Osmanlı maslahatgüzarına bir notayla Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirmiştir. Ayrıca diğer Avrupalı devlet elçilerini de haberdar etmişti. Savaş haberi İstanbul'a ulaştığında savaşa taraftar olmayan II. Abdülhamid, barışa aracılık etmeleri için Avrupa devletlerine telgraflar çekilmesini emretmişti. Osmanlı Hükümeti, telgraflarla, devletler hukukuna göre Rusya'nın Osmanlı

⁹² Murat Sarıca, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1980, s:57.

Devleti'ne savaş ilanına hakkı olmadığını, Osmanlı Devleti'nin bütün antlaşmalara bugüne kadar tamamen riayet ettiğini bildirmişti. Padişah, Paris Antlaşması'nın sekizinci maddesi gereğince devletlerin aracılık yapmasını istemişti. Ayrıca Müslüman halk da muhtemel bir savaşı istemiyor, gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. Ancak Cevdet Paşa hariç diğer devlet erkânı, Meclisi Mebusan, Meclisi Ayan üyelerinden birçoğu ve Osmanlı ordusunun durumunu bilen komutanlar da harp taraftarlarıydı.

İstanbul Konferansı sırasında savaş ihtimalinin belirmesi üzerine, II. Abdülhamid, ordunun durumunu öğrenmek için özel bir meclis toplamıştı. Bu sırada Mithat, Mahmut ve Redif Paşalar, asker sayısının –muhtemelen gönüllüleri de hesaplayarak- 650.000-700.000 sayısına ulaşabileceğini ileri sürmüşlerdi. Hâlbuki daha önce Muhtar Paşa, bu bilgilerin aksine devletin 300.000 askere sahip bulunduğunu bildirmişti.

Mahmut Celaleddin Paşa'nın dönemin ordu kuvvetleri hakkında verdiği rakamlar ise şöyledir:

- Dobruca, Silistre, Ruscuk, Vidin, şumnu, Tirnova, Niş ve Sofya taraflarda 186.500.
- Bosna, Hersek, İşkodra civarında 107.500.
- Yanya, Yenişehir'de 15.800.
- Girit Adasında 10.300.
- Kars, Ardahan, Bayezid, Erzurum mevkiilerinde 70.900.
- Batum tarafında 20.800.
- İstanbul'da 20.500.
- Trablusgarp, İzmir, Hicaz havalisi ile üçüncü, beşinci, altıncı, yedinci ordu merkezlerde ve Tersane 'de 58.000 oluşan bir kuvvet bulunmaktaydı.

Bu bilgilere göre toplam mevcut 490.300'e ulaşmaktadır. Bu çelişkili bilgiler daha sonraki araştırmalara da yansıldığı anlaşılmaktadır. Askeri teknoloji ve birliklerin haberleşme imkânları bakımından Osmanlı Devleti'nin Rusya ile mukayesesine imkân yoktu. Rusya kararlarını harp meydanında alırken; Osmanlı ordusu İstanbul ile haberleşmek zorunda kalması da ayrıca ciddi bir zaaf oluşturuyordu. 93 Harbi, üç cephede cereyan etmeye başlamıştı. Tuna cephesi, Doğu Anadolu cephesi ve Rumeli Cephesi. Savaşın Anadolu Cephesi 1877 yılı sonlarında Erzurum'da düğümlenmiş olduğundan,

asil sonuç üzerinde Rumeli Cephesi önemli rol oynadı. Ruslar, 93 Harbi'nin kat'î ve feci akıbetini Anadolu'da değil, Rumeli Cephesinde istihsal ettiler⁹³.

Bu sebeple Rumeli Cephesi'nde Şıpka'nın Ruslara teslim olmasından sonra, Türk Ordusu komutanları, Rus Ordusu Başkumandanlığına mütareke için haber göndererek, savaşa son verilmesini istediler. Şimdilik bu öneriyi dikkate almayan Rus ordusunun hızla ilerlemesi karşısında Türk askerinin çaresizliği, göçmenlerin perişanlığı Babiâli'de büyük endişeye sebep oldu⁹⁴.

Batı cephesinin en hararetli muharebeleri Plevne önlerinde cereyan etti. Rusya'dan beklenen yardım kuvvetleri geldi ve Plevne önlerindeki Rus kuvvetlerinin mevcudu 125.000'e ulaştı. 12 Kasım 1877'de Grandük Nikola, artık hiçbir ümit kalmadığını izah ederek, Osman Paşa'ya teslim olmasını teklif etti. Ancak Osman Paşa bu teklifi reddetti. Plevne müdafaası çok ağır şartlarda devam etmekteydi. Gazi Osman Paşa, şiddetli Rus ateşine rağmen tabyaları işgal etmeyi başardı. Ancak öğleye doğru yardım kuvveti almış olan Ruslar, Osman Paşa'nın işgal etmiş oldukları mevzileri geri aldılar. Rus ve Romen topçusu ağır ateşe başladılar, bu esnada Gazi Osman Paşa ayağından yaralanarak Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Plevne de Rusların eline geçmiş oldu.

Plevne'nin düşmesinden sonra Ruslar ileri harekâtı devam ettirerek Sofya, Kızanlık, Tatarpazarcığı, Çırpan, Yeni Zağra, Tırnova, Filipe'yi ele geçirdiler. Rus ordularının önünden kaçan yüzbinlerce sivil, perişan bir halde İstanbul'a doğru göç ettiler. Ruslar nihayet Edirne'yi ele geçirdiler. Bundan sonra Uzunköprü, Çorlu, Silivri ve Çatalca'yı zapt ettiler. Sonunda İstanbul merkezine sadece 20 kilometre uzaklıkta bulunan ve o zamanki adı Ayastefanos olan Yeşilköy'e geldiler ve burada durdular. Babiâli, 19 Ocak 1878'de Rusya'dan mütareke istedi⁹⁵.

Avrupa Devletleri, savaşın başlangıcından itibaren tarafsız bir politikayı benimserken, Plevne'nin düşmesi ve Rusların İstanbul'a yaklaşmaları üzerine bu

⁹³ Danişmend, **a.g.e.**, s. 301.

⁹⁴ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877–1880)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 89.

⁹⁵ Hikmet Süer, **1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1993, s:503-504.

politikadan vazgeçip Osmanlı hükümetini de birtakım önlemler almaya zorladılar. Babîali, harbi kazanamayacağını anladığından destek için büyük devletlere başvurdu⁹⁶.

Osmanlı Hariciyesi, Paris Muahedesi'ni imzalamış olan devletlerle görüşerek, aracılık yapmalarını istedi. Fakat cevap dahi alamadı. Bunun üzerine, İngiltere Kraliçesi'ne bir telgraf çekip arabuluculuk konusunda yardımı istendi. Ancak İngiltere de bu teklife olumlu cevap vermedi. Artık Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinden beklediği desteği bulamayınca, başının çaresine bakmak zorunda kaldı.

Sultan II. Abdülhamid, hiçbir çarenin kalmadığını görünce, doğrudan Rus Çarı'na başvurarak mütareke istedi. Çar da Başkomutan Grandük Nikola'ya müracaat edilmesini bildirdi. Bu tarihlerde (Ocak 1878) İstanbul'da şaşkınlık, kararsızlık ve korku gün geçtikçe artmaya devam ediyordu (Karal, 1988, s:58). Bir taraftan mütareke yapıldığı söylentileri ortalıkta dolaşırken, diğer taraftan Rus kuvvetlerinin ilerleyişinin devam etmesi, bunun aksini düşündürüyor ve İstanbul'a ne zaman varacakları konuşuluyordu⁹⁷.

Plevne'nin kaybedilişi, ordunun esir olması artık hiçbir mukavemet ümidi bırakmadı ve hatta İstanbul bile tehlikede olduğu için Kızanlık'ta bulunan Rus Başkumandanı Grandük Nikola'ya telgrafla müracaat edildikten sonra, Hariciye Nazırı Server Paşa birinci ve Hazine-i Hassa Nazırı Müşir Namık Paşa ikinci murahhaslıkla gönderilerek mütareke talep edildi. Bu iki murahhasın başka Ferik Necip ve Erkânı Harbiye Mirlivası Osman Paşalarla Kaymakam Âgâh Bey de askerî müşavir tayin olundu. Rusya adına Harp Ordusu Erkânı ve Piyade Generallerinden Tabofonçeski ile General Bunceski murahhas olarak görevlendirildiler⁹⁸.

1.1.3.1 Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878)

Osmanlı Devleti temsilcileri ile Rusya delegasyonu arasında yapılan görüşmeler neticesinde 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi imzalandı: Mütareke, Osmanlı Devleti açısından çok önemli ve ağır hükümler taşımaktaydı. Mütarekenin önemli maddeleri şöyleydi⁹⁹.

⁹⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 378.

⁹⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s. 23.

⁹⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s. 220.

⁹⁹ Uçaral, **a.g.e.**, s. 24.

- Bulgaristan'a muhtariyet verilecek ve sınırlarının Bulgarların oturduğu yerleri kapsayacaktı.
- Devlet-i Aliyye ile Karadağ arasında uzun zamandan beri devam eden anlaşmazlıkların sona ermesi için Karadağ hududu yeniden düzenlenerek bağımsızlık tanınacaktı.
- Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tasdik edilmekle beraber, Eflak- Boğdan'a yeterli miktarda toprak verilmesi ve Sırbistan hudutları da düzenlenecekti.
- Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığının tanınması ile Romanya'ya toprak verilecekti.
- Bosna ve Hersek tarafları yeterli teminatla idari muhtariyete alınıp, Avrupa kıtasında bulunan Osmanlı topraklarının Hristiyan vilayetlerinde de bu yolla ıslahat yapılması, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın istemek zorunda kaldığı savaş masraflarını ve zararlarını nakden ödemesi; bu olmadığı takdirde karşılığında idari yönden veya başka şekillerde ileride bir hal çaresi bulunmak üzere ödemeyi taahhüt etmesi, Boğazlarda Rus hak ve çıkarlarının korunmasının yapılacak bir müzakere ile kararlaştırılması şeklinde olacaktı.

Ayrıca askeri hat da şöyle çizildi: Osmanlı kuvvetleri Çatalca, Hadımköy ve Büyükçekmece'deki müstahkem mevkiilerden, Terkos-Küçük Çekmece hattına çekilecek; bu hattın beş kilometre ilerisine Rus kuvvetleri yerleşecek ve iki ordu arasında tarafsız bir bölge kurulacaktı. Bu mütareke maddeleri daha sonra yapılacak olan Ayastefanos Muahedesi 'ne de temel teşkil edecekti. Edirne Mütarekesi ile 1877– 1878 Osmanlı-Rus Harbi neticelendi. Ancak taşınmış olduğu hükümler, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında gelişen siyasi hadiseleri, bir Avrupa meselesi haline getirdi¹⁰⁰.

Bu gelişmeler, Avrupa devletlerini bilhassa İngiltere'yi yakından ilgilendiriyordu. İngiltere, savaş esnasında takip ettiği tarafsızlık politikasını devam ettirerek, Osmanlı Devleti'nin kendisinden alacağı yardımı ümit etmemesini açıktan açığa beyan etti.

¹⁰⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s. 29.

Bununla beraber, Balkanlarda Plevne'nin düşmesinden sonra Rus ordularının üst üste kazandıkları başarılar, İstanbul ve Boğazların tehlikeye düşmesi, Ortadoğu ve Hindistan'da çıkarları olan İngiltere'yi harekete geçirdi. Ancak İngiltere, Rusya'yı durdurmak için tek başına hareket etmek istemedi. Çünkü Fransa, Almanya mağlubiyetinden sonra, buna benzer dış meselelere fiilen müdahaleden el çekmeye mecbur oldu. Berlin Memorandumu gereği Almanya'nın İngiltere ile Rusya'ya karşı bir ittifak ilişkisine girmesi imkânsız gibi bir şeydi. Bu sebeplerden ötürü İngiltere kendi menfaatlerini korumak için tek başına hareket etmek zorunda kaldı.

Edirne Mütarekesi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında iki ayrı cephede devam eden muharebeleri durdurdu. Taraflar arasında ateşkesin sağlanmasının ardından kalıcı bir barışın ihdası için gereken süre başladı. Rusya, Osmanlı Devleti ile yapacağı barış görüşmelerine bilhassa Avrupa devletlerini müdahil etmek taraftarı değildi. Rus Başkumandanı Grandük Nikola, Devlet-i Aliyye'nin murahhasları ile Kızanlıkta yaptığı görüşmelerde barış görüşmelerinin Hocabey veyahut Sivastopol şehirlerinden birinde yapılmasını önermişse de Edirne'nin alınmasından sonra görüşmelerin Rus ordugâhında yapılması kararına varıldı¹⁰¹.

Barış görüşmeleri, iki ülke arasında başladı. Safvet Paşa, Rusya karşısında uğranılan büyük yenilgiden olabildiğince daha az zarar ve ziyanla çıkmak adına, siyasi ve stratejik bir üslup olmakla, Rusya'nın müsamahasına güvendiğini ifade etti. Bununla beraber, Rusya'nın tarihi emellerine ulaşabilmesi adına 93 Harbi ile emsalsiz bir fırsat yakaladığının farkında olan Rus Baş delegesi, savaşın 100.000 Rus askerine ve 2.000.000.000 ruble zayiata mal olduğunu, bundan dolayı da evvelce belirlenen barış esaslarından fedakârlık yapılmasının mümkün olmadığını belirterek, Safvet Paşa'nın teklifini reddetti. Bu şartlar altında başlayan görüşmeler neticesinde, Rus isteklerinden ikisi müstesna diğerleri kabul edildi¹⁰².

Bu isteklerden biri, harp tazminatı olarak altı zırhlının da Rusya'ya verilmesi idi. Bu husus Sultan Abdülhamid'e arzedildi ve Padişah tarafından reddedildi. Osmanlı donanmasının Rusların eline geçmesi halinde, İstanbul'un ve Karadeniz limanlarının ilk

¹⁰¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühime-i Siyasiye**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s:39.

¹⁰² Karal, **a.g.e.**, s. 64.

fırsatta Rus taarruzuna kolaylıkla teslim olacağını bilmekteydi. Bu sebeple Sadrazama bir Hatt-ı Hümayun göndererek donanma konusunda Rus tekliflerinin kabul edilemez olduğunu bildirdi. Sadrazam Ahmet Vefik Paşa bu Hatt-ı Hümayun ile Ayastefanos'a giderek, Granduk nezdinde birçok girişimde bulunduktan sonra onu donanma talebinden vazgeçirmeye muvaffak oldu¹⁰³.

Rus isteklerinden ikincisi, Ayastefanos Antlaşmasına, Avrupa devletleri tarafından itiraz vaki olduğu takdirde, Osmanlı hükümetinin Rusya ile birlikte bu antlaşmanın müdafaası için çalışması idi. Osmanlı murahhasları, böyle bir müdafaa için devletin kudret ve kuvvetten mahrum bulunduğunu öne sürerek bu cihetin de metinden çıkarılmasını temin ettiler. Böylece antlaşma öncesinde mevcut pürüzler halledilmiş oldu.

1.1.3.2. Ayastefanos Antlaşması

Heyetler arasında yapılan görüşmeler sonunda ortak bir karara varılması üzerine 3 Mart 1878 günü 29 maddeden ibaret olan Ayastefanos Antlaşması imzalandı¹⁰⁴.

Antlaşmanın özellikle doğu bölgesini ilgilendiren kısmı 19. maddeden itibaren başlamaktadır. 19. madde ile hem ülkenin doğu sınırı belirlendi hem de Rusya'ya ödenecek tazminatla alakalı hükümlere yer verilerek ödeme usulü hakkındaki kararlar açıklandı. Bütün bu taahhütler, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını geniş ölçüde kaybettiğini, İmparatorluğun idaresine büyük devletlerin iştirak ettiğini ve bu yönden de siyasi müdahalelere kapılarını ardına kadar açmış olduğunu göstermektedir¹⁰⁵.

Antlaşmanın diğer bazı önemli maddeleri de şöyledir (Celaleddin Paşa, 1985, s:579-581):

Osmanlı Devleti son olaylarda parmağı bulunan tebaasına umumi bir af ilân eder. Bundan dolayı hapis ve sürgün edilen kimselerin hepsi derhal salıverilecektir. (Madde: 17). Rumeli ve Anadolu'da ikamet veya seyahat eden Rus ziyaretçileri ve rahipleri, diğer milletlere mensup papazların sahip oldukları hak ve imtiyazlardan faydalanacaklardır. İstanbul'daki Rus sefiri ile diğer Osmanlı topraklarında bulunan Rus konsolosları, bahis

¹⁰³ Karal, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁰⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s. 289.

¹⁰⁵ Karal, **a.g.e.**, s. 66.

konusu ziyaretçiler ve rahiplerle kendilerinin mukaddes yerlerde ve başka mahallerde mevcut mülklerini ve ibadethanelerini resmen himaye etmek hak ve salahiyetine sahip olacaklardır. (Madde: 22).

Panslavizm'in bir başarısı olarak gösterilen bu antlaşma doğuda ve Rumeli'de Osmanlı topraklarının paylaşılmasına zemin hazırladı. Nitekim antlaşmanın ortaya çıkardığı önemli konulardan biri Kıbrıs'tır. Daha XVII. yüzyılda Akdeniz ile özellikle ticarî yönden ilgilenmeye başlamış olan İngiltere, XVIII. yüzyıl başlarında yapılan savaşlar sonucunda Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Cebelitarık Boğazı'nı ele geçirdi (1713). Bu tarihten itibaren de, Akdeniz'e kesin olarak yerleşmek gayreti içine girdi. İngiltere, İstanbul'daki Elçisi Henry Layard vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'ne Kıbrıs Adası'nın kendisine verilmesi karşılığında bir ittifak teklifinde bulundu.

Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye devir işlemi gecikince, İngiltere Hükümeti 4 Temmuz 1878 günü adanın Larnaka Limanı'na dört gemiden oluşan bir filo gönderdi¹⁰⁶.

Böylece İngiltere, Kıbrıs'ı işgal için ilk fiili girişimde bulunmakla adayı icabında silah kuvvetiyle ele geçirebileceğini ve buna hazır olduğunu göstermiş oldu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, 7 Temmuz 1878 tarihinde, Kıbrıs'a asker çıkarmak ve adanın yönetimini üstüne almak yetkisini İngiltere'ye verdi. Kıbrıs yönetiminin İngilizlere devir ve tesliminin resmî töreni, 12 Temmuz 1878 günü Lefkoşa meydanında Türk ve İngiliz yetkililerinin katılımıyla yapıldı. Kıbrıs'ın İngilizler tarafından işgal edildiği gün Başpiskopos bir nutuk söyleyerek, Ada'nın Yunanistan'a ilhak edilmesi için İngilizlerin yardım edeceğine inandığını bildirdi.

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi Osmanlı Devleti'ni, Ermeni Meselesi ile karşı karşıya bıraktı¹⁰⁷. Daha önce ifade edildiği üzere bu madde ile doğuda Ermenilerin yaşadığı yerlerde onların lehine olacak ıslahatların yapılmasını öngörmekteydi. Ermeniler asırlarca Osmanlı Devleti'nde barış ve huzur içinde yaşadılar¹⁰⁸. Bundan başka Ermeniler

¹⁰⁶ Tekin, **a.g.e.**, s.10.

¹⁰⁷ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumun Yayınları, Ankara 2005, s. 3.

¹⁰⁸ İsmet Binark, **Ermeniler'in Türkler'e Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayınları, Ankara 2001, s. 4.

“tebaa-yı sadıka” olarak imparatorluk bünyesinde huzur içinde hayatlarına devam ettiler¹⁰⁹.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında olduğu gibi, Asya'da da Hristiyan azınlıklara dayanmak suretiyle tarihî emellerini gerçekleştirmek niyetini hep canlı tuttu. Rus ajanları bıkmadan usanmadan asırlarca iyi ilişkiler içindeki Osmanlı ile birlikte yaşamış Ermeni vatandaşlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı. Bu maksatla Ruslar, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yeni bir taktik deneyerek, Kafkasya cephesinde, Ermeni asıllı generallere görev vererek Doğu vilayetlerinde oturan Ermenilerin milliyetçilik duygularını harekete geçirmiş ve onları birtakım vaatlerle kendi politikalarına uygun davranır hale getirmişlerdi. Rusların bu tahriklerinden etkilenen Ermeniler, aralarındaki mezhep tartışmalarını bir kenara atarak, müştereken hareket etmeye başlamışlardı¹¹⁰.

Bu savaş sırasında, Ruslar Yeşilköy'e ulaştığında, Ermeni Patrik Nerses Varjabedian kendileri için bazı maddelerin konulması isteğinde bulundu. Antlaşmanın 16. maddesi Ermenileri pek memnun etmemesine rağmen, onlar bağımsızlık için önemli bir gelişme kat ettiklerine inanarak, Ermeni meselesini devletlerarası bir sorun haline getirdiler¹¹¹.

Balkanlardaki bölünmeye benzer durumun Anadolu'da da meydana gelmesine zemin hazırlamış olduğundan, batılı devletler Ayastefanos antlaşmasının maddelerinin özellikle Rusya'nın işine yaradığını, bu durumun neticesinde kendi istiklallerini tehlikeye girdiğini gördüklerinden, antlaşmanın yeniden görüşülmesi için bir araya gelmişlerdi.

1.1.3.3. Berlin Kongresi Ve Antlaşması

Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya, İngiltere ve Avusturya arasında tadil edilmesi hususunda bir kongrenin toplanması için anlaşmaya varılması, Almanya'nın yardımı ile

¹⁰⁹ K. Schemsi, **Türkler ve Ermenistan Meselesi**, (Hazırlayan: Bayram Kodaman), Isparta 2003, s:4.

¹¹⁰ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878– 1897)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s:2-3.

¹¹¹ Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877–1914)**, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s:7).

mümkün oldu. Bu sebeple kongrenin Berlin’de toplanması yolunda, Prens Bismark tarafından yapılan teklif ilgili devletlerce kabul edildi¹¹².

Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 tarihinde toplandı. Kongreye, Paris muahedesiyle (1856), Londra muahedesi (1871) imzalayan devletler katıldılar¹¹³.

Osmanlı Devleti ile Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya arasında Berlin Muahedesi (1878) imzalanmıştır ve Babiâli’nin XIX. yüzyıl sonunda imzaladığı son derece mühim bir antlaşmadır. Antlaşma, 64 maddeden oluşmaktadır¹¹⁴.

Antlaşmanın 58. maddesine kadar olan kısmında Rumeli bölgesinde Ruslara bırakılması gereken yerler belirtilmiş ve yeni bir düzenlemeye gidilmiştir¹¹⁵.

Osmanlı Devleti’nin doğu bölgesindeki toprakları ile alakalı hükümler antlaşmanın 58. maddesinden itibaren yer almaktadır. Antlaşmanın 58. maddesi, Rusya’ya terk edilen Anadolu topraklarını açıklamakta olup, doğu sınırını da belirtmektedir. Buna göre; Babiâli, Rusya İmparatoru’na Anadolu’da Ardahan, Kars ve limanı ile beraber Batum arazisini ve eski Rusya hududuyla aşağıda yazılı hat arasında bulunan bütün toprakları terk eder.

Osmanlı Devleti’ne iade edilmesine karar verilen yerler antlaşmanın 60. maddesinde yer aldı. Buna göre; Ayastefanos Antlaşması’nın 19. maddesi gereğince Rusya’ya bırakılan Eleşkirt vadisiyle Bayezid şehri, Osmanlı Devleti’ne iade olunacaktır¹¹⁶.

Ermenilerle alakalı yapılan düzenleme Berlin Antlaşması’nın 61. Maddesinde yer alıp muhtevası şöyledir; “Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder. Berlin muahedesinin 61. maddesinde musarrah vilayetler ekseri mahallerinde Ermenilerin mal ve can ve

¹¹² Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması” TDV, İA, İstanbul, 2001, s. 516.

¹¹³ Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih 1789–1919, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1961, s:274.

¹¹⁴ Armaoğlu, a.g.e. s. 274-280.

¹¹⁵ B. İgnatyev, “XIX Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl Başında Rus-Türk İlişkileri”, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491–1992), TTK Yayınları, Ankara 1999, s:158.

¹¹⁶ Mahmut Celâleddin Paşa, Mir’ât-ı Hakikat, Cilt: I-II-III, Berekât Yayınları İstanbul 1983, s. 697.

namuslarınca bir muhatara-i daim olan bu misülli tecavüzata nihayet vermek için suret-i istisnaiyede tedabir-i şedide ittihazı elzemdir. Bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletler de bu tedbirlerin takibine nezaret edeceklerdir. Berlin Kongresi'nde Ermeniler ile ilgili alınan kararlar, Berlin muahedelerini imzalayan büyük devletler gönderecekleri iki komiser tarafından kontrole tabi olacaktı. Dolayısıyla Rusya'nın Ermeni reformları münasebetiyle Türkiye'nin iç işlerine karışmasına yol açık bırakılmış oluyordu. 1878 Berlin Kongresi, aslında Rusya için büyük bir diplomatik mağlubiyet olmakla beraber, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmasının devamını asla önlemiş değildi¹¹⁷.

Ermeniler bütün gayretlerine rağmen Berlin'den Ermenistan'ın bağımsızlığını elde edemedi. Berlin'de Ermeni muhtariyeti gerçekleşmemiş ama Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkan gayrimüslimlerle ilgili son sorun olarak milletlerarası politikaya yerleşmiş ve daha kongre devam ederken, İstanbul Ermenileri içinde bir Rus kanadı teşekkül etti¹¹⁸.

Müteakip maddelerde Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli din ve mezheplere mensup gayrimüslim cemaatler için din ve ibadet hürriyetinin devam edeceği, din ve mezhep farklılığının idari ve siyasi haklardan mahrumiyete sebep olmayacağı ve mahkemeler huzurunda şahitliklerin kabul edileceği hususlarına yer verilmektedir¹¹⁹.

Antlaşmanın 64. maddesinde antlaşmanın tasdik edileceği ve bu belgelerin üç hafta zarfında veya mümkün olduğu takdirde daha önce Berlin'de mübadele olacağı belirtilmektedir¹²⁰.

1.2. Soğuk Savaş Dönemine Kadar Türk Rus İlişkisi

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Çarlık Rusya'ya karşı savaşmak için yeterli askeri güce sahip olmadığından, İngiltere ve Fransa, Rusların Ortadoğu ve Uzakdoğu gibi stratejik açıdan önemli bölgelere girmesini önlemek için Osmanlı ile birlikte Ruslara karşı bir cephede yer almıştır. Avrupa'nın büyük güçleri, hasta adam olarak isimlendirdikleri

¹¹⁷ Kurat, 1970, s. 97.

¹¹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 293; Gürün, a.g.e., s. 112-113.

¹¹⁹ Erim, a.g.e., s. 424.

¹²⁰ Yıldırım Ağanolu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi (Göç)*, İstanbul 2001, s. 33-34.

Osmanlı İmparatorluğunun hayatının yüz yıl uzamasında etkili olmuştur. Bununla birlikte, 19. yüzyılın sonunda, Avrupa'da yeni bir güç olan Almanya ortaya çıkmış ve sonraki yüzyılın başından itibaren sömürgelerden pay talep etmeleri ile dengeler değişmiştir. Almanya'nın sömürgelerine yönelik tehditleri yüzünden İngiltere, "daha az kötü" olan Rusya ile iş birliği yapmaya ihtiyaç duymuştur¹²¹.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın tehdidini önlemek ve güç politikasında bir denge sağlamak adına Almanya ile müttefik olmaktan başka çaresi kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler, Osmanlıların Rusya'nın niyetlerine karşı endişe duyduklarının açık kanıtıdır. 4 Mart 1915'te Rusya dışişleri bakanı Müttefik Kuvvetlerle Osmanlı toprakları üzerinde bir anlaşmaya vararak, İstanbul, Boğazın batısı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, güney Trakya, Enez-Midyeye hattına ve Asya kıyısının bir parçası ile Boğaziçi, Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi, Marmara Denizi, İmroz Adaları ve Tenedos Adaları üzerinde belirlenecek bir nokta arasında toprak talebinde bulunmuştur¹²².

Şüphesiz Rusya, müttefiklerinin umutsuz durumunu biliyordu ve kendi güvenliğini garanti ederek bu durumdan istifade etmek istedi. Rusya ve diğer Büyük Güçlerin taleplerine göre, Osmanlı topraklarını paylaşmak için İstanbul Antlaşması, Londra Antlaşması, Sykes-Picot Anlaşması ve St. Jean de Maurinne gibi birçok gizli anlaşmalar imzalandı. Üç büyük güç arasında yapılan İstanbul Antlaşması ile İngiltere ve Fransa Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki taleplerini kabul etti. 1916 Mayıs'ında yapılan Sykes-Picot Anlaşması ile de Osmanlı İmparatorluğunun İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölünmesi kabul edildi. Rusya'nın planlarına rağmen, uzun süren savaş nedeniyle Rusya'da iki devrim gerçekleşti. İlk devrimden sonra, Şubat 1917'de Geçici Hükümet savaşa devam etme kararı aldı, ancak aynı yılın Ekim ayında Bolşevikler hükümeti ele geçirdi. Daha sonra ise Merkezi Güçlerle Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan da geri çekildi. Bu anlaşmanın 4. maddesi ile Bolşevik hükümeti 1878'de Çarlık Rusya'sının kazandığı Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlılara geri vermeyi kabul etti. Bolşevikler, bu antlaşmadan önce Osmanlı İmparatorluğu ile olan

¹²¹ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri." içinde Faruk Sönmezoğlu, der., **Türk Dış Politikasının Analizi** (2004): 700-701.

¹²² Fatih Özbay, "Soğuk savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkileri: 1992-2010." **Bilge Strateji** 3.4 (2011). s. 45.

ilişkilerini yeniden tesis etmeye çalışıyordu. 3 Aralık 1917'de Lenin ve Josef Stalin Rusya ve Doğu Müslümanlarına seslenerek İstanbul'un ele geçirilmesi ve bölünme ile ilgili yapılan gizli anlaşmaların iptalini ilan etmişlerdi. Bununla birlikte, Bolşevik Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gergin durum, savaşın bitimine kadar devam etti¹²³.

Sovyetler Doğu Anadolu'da Ermenileri desteklemeye devam ediyorlardı. Bolşevik Hükümeti'nin 11 Ocak 1918'de yayınladığı kararname uyarınca, Ermenistan Halk Militesi bölgeden çekilen Rus Ordusunun yerini alacaktı. Kararname, Rusya ve Türk Ermenilerinin Doğu Anadolu'ya göç etmesini de öngörüyordu. Kararname, Sovyet hükümetinin bağımsız olmasına rağmen Ermenilerin kendi geleceğine karar vermiş olmasına bakılmaksızın destek vereceğini vurguladı. Ayrıca Bolşevikler Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir tampon bölge kurmaya çalışıyorlardı.

Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile zayıfladığını gören Rusya, 20 Eylül 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan Brest-Litovsk anlaşmasının geçersizliğini ilan etti. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngiltere'nin, Boğazlar, İstanbul ve Kafkasya'ya da egemenlik kazanması ile gerginleşen Sovyet-Osmanlı ilişkileri Sovyet hükümeti ile Türk milliyetçi hareketi arasında yakın ilişkilere dönüştü¹²⁴.

1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden Türkiye Cumhuriyeti doğduğunda, yeni doğan ülkenin kurucuları, geçmiş tecrübelerinden ve Türk milletinin bağımsızlık yolundaki taahhüdünden yararlanmıştı. Bu dönemde Türk bağımsızlık hareketinin lideri olan Mustafa Kemal, yalnızca yeni bir devlet kurmayı değil, aynı zamanda rejimi tamamen değiştirip Osmanlı İmparatorluğu'nun arızalı taraflarını ortadan kaldırmada kararlıydı. Mustafa Kemal'in hedeflerinden biri, selefinin dış politikasını tamamen yeniden inşa etmektir. Cumhuriyetin ilk birkaç yılı, kapitülasyonlar, Boğazlar üzerindeki imtiyazlar, diğer devletlere verilen imtiyazlar, imparatorluk olma yükü gibi Osmanlı dış politikasının etkisiz yönlerini düzeltmek için muazzam mücadelelere tanık oldu. Osmanlı politikalarının hatalı yönlerine rağmen, Türkiye aslında Osmanlı

¹²³ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler." **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları** 5 (2004), s. 25-41.

¹²⁴ Bal, a.g.e., s. 25-41.

İmparatorluğu dış politikasının diğer özelliklerini benimsemişti¹²⁵. Bu hususlar arasında şunlar sayılabilir:

1) Uluslararası ilişkilerde "Güç Dengesi" politikası ve,

2) İşgal tehdidi altında bulunmadığı sürece diğer devletlerin savaşlarına iştirak etmeme.

Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk dış politikasının ilk dönemi bu koşullar altında şekillenmiştir. Üçüncü bir etken ise geleneksel Rusya tehdididir. İki savaş arası dönemde, bu tehdit, "güç dengesi" politikasıyla çelişmesi nedeniyle Türk dış politikasında belirleyici bir faktör haline gelemedi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türk yetkilileri Sovyetler Birliği'nden "işgal tehdidi" algılayana kadar Sovyetler Birliği, Türk dış politikasında dengenin iki kesiminden biriydi¹²⁶.

1920-1939 yılları, Türk-Rus ilişkilerinde olağanüstü bir dönemi temsil etmektedir. Yüz yıl boyunca düşmanlık ve savaştan sonra Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan iki taze devlet birbirleriyle yakın ilişkiler kurmaya karar verdi. Bununla birlikte, değişen rejimler ve sistemlerin eski amaç ve önyargıların kalıcı olarak unutulması anlamına gelmediğini hatırlamak gerekir. İki ülke arasındaki yakın ilişkiler iyi niyetten ziyade gereklilikten kaynaklanmıştır. Türkler için, bağımsızlık savaşları sırasında Sovyetler Birliği ile dostluk kurmak bir yardım kaynağı anlamına geliyordu. Türk toprakları Avrupa'daki en güçlü ülkeler tarafından işgal edilmişti, bu nedenle yardım alacak sadece Sovyetler Birliği ve Amerika vardı¹²⁷.

Bolşevik hükümet, İngilizler 'in baskısı konusunda bilgili idi. Türk hareketinin düşmesi durumunda, Sovyetler bu baskıyı çevreleyebileceklerini hissediyordu. Bir diğer ortak unsur, Doğu Anadolu'da güçlü ve bağımsız bir Ermenistan'a karşı her iki tarafın da muhalefeti idi. Kuşkusuz, Sovyetlerin bir Ermeni devletine muhalefet etmesi, Türk topraklarındaki saygılarına dayanmıyordu. Bunun yerine, Bolşevikler, İngilizlerin sınırlarını aşan Ermeni devletini desteklediği konusunda endişeliydi. Öte yandan,

¹²⁵ Hakan Kantarcı, **Soğuk savaş sonrasında Kafkasya'da ABD ve Rusya Federasyonu (RF)'un güç mücadeleleri ve bu mücadelelerin Türkiye'ye etkileri**, Diss. Sosyal Bilimler, 2006.

¹²⁶ Görkem Ozan Özalp, "Avrasya Bölgesinin Stratejik Önemi Ve Türkiye-Bölge Ülkelerin Savunma Ve Güvenlik Alanlarında İlişkileri.", **OAKA**, Cilt: 10, Sayı: 20, ss. 107-140, 2015.

¹²⁷ Şenol Kantarcı, "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu.", **Ermeni Sorunu El Kitabı** (2002), s. 15.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye bakışı pek de olumlu değildi. Aynı zamanda Amerika Wilson ilkelerine göre bağımsız bir Ermenistan'ı destekliyordu ve savaş döneminde Almanya ile birlikte savaşan bir Türk devletine yardım etmekte gönülsüz davranıyordu. Nitekim, 1921 ve 1925'te imzalanan anlaşmalar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkinin temelini oluştursa da bu cephe altında güvensizlik duyguları ezici bir konsensüs oluşturunuyordu. İlk resmi irtibat, Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e yazdığı mektup ile gerçekleşti. Mektubun üç maddesi vardı: İlk maddede, Atatürk emperyalist güçlere karşı birlikte faaliyet göstermeyi teklif etti. İkincisinde, Bolşevik kuvvetler Gürcistan'da askeri operasyonlar düzenleyip burayı Bolşevik yönetimi altına alırsa, Türkiye'nin de Azerbaycan'ı işgal eden Ermenistan ve Bolşevik rejimine karşı askeri bir operasyon yapacağını söyledi. Son maddede ise, emperyalist güçlere karşı mücadelede kararlılık vurgulandı¹²⁸.

Kısaca Türk tarafı bir ittifak ve iş birliği teklif ediyordu. Bu mektubun cevabı, 2 Haziran 1920'de Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından yazıldı. Çiçerin, cevabında 3 maddelik teklifi 8 maddelik ilkelere çevirdi. Bunlardan 4 ve 6 maddeler önemli derecede öne çıkıyordu. 4. maddedeki sözde ilke, Türk Ermenistan, Kürdistan, Lazistan, Batum Eyaleti, Doğu Trakya ve karışık bir Türk-Arap nüfusa sahip tüm topraklara kendi kaderini seçme olanağı veriyordu. 6. madde, Boğazların toprak olarak nerede bulunduğu konusunu gündeme getirdi ve Karadeniz'e komşu olan Devletlerin bir konferansına sunulacaktı. Nitekim, bu ilkeler Türklerin Bolşevik yardımı alması ve emperyalistlere karşı zafer kazanması için şartlar olarak listelenmiştir. 20 Haziran'da Atatürk, Çiçerin'e cevabi bir mektup yazdı ve söz konusu mektubu Türklerin samimi ve ciddi ilkeleri ve Rusya'nın İran ve Ermenistan'la sınırları belirleme arabuluculuğu bozacağını ifade etti¹²⁹.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, Türkiye, kabul edilemez bir talep ve / veya hareketle karşılaşmadıkça, SSCB'ye karşı aynı tavrıyla devam ettiler. Bu sakıncalı talepler ve / veya hareketler ise şunlardı:

- 1) Misak-ı Milli'de belirlenen toprak bütünlüğünü ihlal eden herhangi bir talep

¹²⁸ Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Vol. 356. Ötüken Neşriyat, 2008, s. 65.

¹²⁹ Kantarcı, **a.g.e.**, s. 85.

2) Komünist rejimi Türkiye'ye getirme girişimleri;

3) Boğazlar üzerindeki tüm talepler.

İki savaş arası dönemde, Türkiye ile Sovyetler Birliği bu noktalar üzerinde ara sıra çakişti. Sovyetler için istenmeyen politikalar Türkiye'nin bir düşman devletiyle yakın ilişkilerini kapsıyordu. Bu potansiyel düşmanlar İngiltere, Fransa ve Almanya idi. Rusya'nın güney sınırındaki bir düşman tarafından desteklenen bir uydu devleti hakkındaki paniği, Türk makamlarını, Kremlin'e bazı jestler ve açıklamalar yoluyla bu korkuyu hafifletmeye yönlendirdi. Savaş dönemi boyunca her iki taraf da "kırmızı çizgiler" e saygı duyuyordu. Sovyetler Birliği nadiren kırmızı çizgiden geçti ve kısa süre sonra Moskova, taleplerini geri çekti veya hoşnutsuzluğuyla ilgili sessiz kalmayı seçti. Türkiye bu sorunları görmezden geldi. İlk görüşmelerde Bolşevikler "kırmızı çizgiyi" geçmeye teşebbüs eden oldu. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Moskova'ya gitti. Başlangıçtan itibaren, bu yolculuğun bir anlaşmayla sona ermeyeceği açıktı. Tren istasyonunda kimse heyetle bir araya gelmedi¹³⁰.

Çiçerin ile konuşmak için üç gün kaldıktan sonra, iş birliği koşullarını sunmak yerine Türk heyeti Çiçerin 'in Türk-Fransız müzakereleri hakkındaki şikayetleriyle karşı karşıya kaldı. Çiçerin, bu müzakereler hakkında endişelerini dile getirdi. Bolşevikler, savaş dönemi boyunca Batılı devletler ve Türkiye arasındaki her türlü yakınlaşmada bu kaygıyı gösterdiler. Bolşevikler başlangıcından beri Türkiye'yi kendi kontrolü altındaki bir devlet olarak görüyordu. Daha sonraki günlerde, Türk delegasyonu, Ermenistan'ın Rusya'dan yardım alma konusundaki rahatsızlığı Çiçerin'e ilettili. Çiçerin bu talepleri geçiştirerek yanıtlamaya çalıştı ve bunun Ağustos 1917'de Ermenilerle imzalanan bir ateşkes anlaşması uyarınca olduğunu söyledi. Olumsuzluklara rağmen anlaşma taslaklandı. Ancak Çiçerin Van ve Muş'u Ermenistan'a verilmesini istedi; fakat yukarıda belirtildiği gibi, Türklerin toprak bütünlüğünün ışığında herhangi bir imtiyaz hakkını kabul etmeleri kabul edilemezdi. Bu taleplerin ardından müzakereler kesildi ve Türk Orduları komutanı Kazım Karabekir Ermenilere saldırı düzenledi. Kısa süre sonra Sovyet

¹³⁰ Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları" **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 19.2 (2009), ss. 279-298.

ve Ankara Hükümeti arasındaki 1921 Dostluk Anlaşması değerlendirmesinde, Sovyet politikalarında bir çelişki ortaya çıktı¹³¹.

1.3. Soğuk Savaş Döneminde Türk Rus İlişkisi

Sovyet Rusya küresel bir politika izlemekte olduğundan, Türkiye ile ilgili politikası bu genel politikanın bir parçasıdır ve bu politikanın bir kısmını oluşturmaktadır. Rusya'nın Türkiye'ye karşı belirli bir düşmanlık ya da dostluğu yoktur ancak emperyalist amacı daima var olmuştur. Rusya, genişleme dönemlerinde Polonya, Romanya, Türkiye ve İran'a karşı aynı politikayı sürdürmüştür. Sovyet Rusya, Bolşevik devrimini dünyaya ihraç etmek amacıyla 1920'de batıda Polonya'ya saldırırken, doğuda Ermenistan adına Türk temsilcilerinden aynı anda toprak talep etmiştir. Sovyetler Birliği Ermeni kapısı kullanarak Anadolu'ya adım atmayı ve Türkiye'nin Türk toplulukları üzerindeki etkisini kullanarak devrimi güneyde de genişletebilmeyi amaçlamıştır ve bugünde bu politikaları devam etmektedir. 1920 Ağustos'unda Varşova yakınlarındaki Kızıl Ordu yenilgisiyle birlikte Sovyet Rusya Polonya'dan çekilmiştir. Türkiye ise Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet Rusya'nın Ermenistan lehine toprak taleplerine güçlü bir tepki vermiştir. Sovyet Rusya 18 Mart 1921'de Polonya ile Riga Antlaşması ve 16 Martta Türkiye ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır. Sovyet Rusya, İran ulusunun haklarına (İran'ın bölünmesi gibi) zarar verdiği düşünülen eski antlaşmaları geçersiz olduğunu ilan etmiş ve 26 Eylül 1921'de Tahran hükümeti ile yeni bir dostluk antlaşması imzalamıştır¹³².

1940'da Almanya ile yaptığı ilk antlaşma ile Çarlık Rusya ideallerine geri döndüğünü ve aslında hiçbir zaman unutmadığı yayılcı politikasına geri döndü. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın başında bu antlaşma ile Polonya'nın bir bölümünü istila etti. Almanya ile yapılan ikinci antlaşma ile de Sovyetler Birliği, Türk Boğazlarında bir askeri üs talep etti. Ancak değişen Almanya politikası Sovyetler Birliği'ne savaş açtı. Stalingrad'daki Alman yenilgisinin ardından Kızıl Ordu Polonya'yı istila etmeye başladı. O zaman Joseph Stalin "Durum değişti, Kızıl Ordu tarafından işgal edilen ülkelerde dostça bir (yani uydu) hükümeti kuracağım" yorumunu yaptı. Bu doktrin Polonya'da uygulamaya kondu. Müttefikler arasındaki anlaşmaya göre, Polonya'da karma

¹³¹ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet ilişkilerinin doğuşu**. Vol. 17. Dergah Yayınlar, 1998, s. 45.

¹³² Kılıç, **a.g.e.**, s. 46.

bir temsilci hükümet kuruldu ancak Kızıl Ordu, iktidarda bir komünist hükümet kurulmasını sağladı. Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD, Moskova ve Tahran Konferanslarında Türkiye'nin savaşa girmesini ve Boğazları yöneten rejimi değiştirmeyi kabul etti. Türkiye, kendisine herhangi bir teminata bulunulmaması ve taahhütte bulunulan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi nedeniyle savaşa girmeyi reddetti. Türkiye'nin kararında en belirleyici faktör, Sovyetler Birliği'nin herhangi bir garanti vermemesi oldu. Türkiye, Polonya'nın kaderini paylaşmak istemiyordu. Buna ek olarak, Sovyetler Birliği'nin işgal güçlerini İran'dan çekme yönündeki kararlılığı, Türkiye'nin temkinli olmasına yol açtı¹³³.

Daha sonra Türkiye'nin güvenlik konusundaki korkularının haklı olduğu ortaya çıktı. Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'te Türkiye ile yaptığı 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı iptal etti. Sovyetler Birliği daha sonra Türkiye'nin doğu sınırlarının yeniden düzenlenmesi ve Türk Boğazlarında bir askeri üs bulunmasını talep etti. Rusya'nın yukarıda belirtildiği gibi küresel bir politika izlemekte ve güç kazanmasıyla birlikte asıl hedeflerine odaklandığı görülmektedir. Polonya, Romanya, İran ve Türkiye bu yayılma politikalarından etkilenen bölge içerisinde. Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkileri değerlendirirken, Ermeniler, Rumlar, Rusya'daki Müslüman Türkler ve Moskova'dan para alan Türkler, zaman zaman Rus dış politikasını hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Cumhuriyet döneminde Türk politikasını etkilemişlerdir. İçeriden Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatan Ermeniler ve Rumlar, etnik gruplar olarak Ruslar tarafından korunmaya çalışılıyordu. Ruslar, Osmanlı içişlerine müdahale etmişler ve aynı şeyi dönem dönem Türkiye'de yapmak istiyorlardı. Bunun yanında Ermeniler ve onların arzuları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamaktaydı¹³⁴.

Ermeniler 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın oluşumunda bir engel oluşturuyorlardı. Aslında, eski Rus-Ermeni iş birliği yenilenmişti. Ermenilerin Rusya tarafından korunması, Sovyetler Birliği tarafından devralınmış ve Ermenileri kazanma politikasını benimsenmiştir. Bu politikanın altında yatan amaçlar, Ermenileri kullanmak

¹³³Kaan Gaytancıoğlu, **Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerinin Ortadoğu politikasına etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, 2008. s. 25.

¹³⁴ Kılıç, a.g.e., s. 52.

ve Batı'daki Ermeni dostluk bağlarından yararlanmaktadır. Dışişleri komiseri Georgi Çiçerin, 1921 Antlaşması müzakereleri sırasında Anadolu'dan Ermenilere toprak verilmesini ısrarla istemesinin nedeni de budur¹³⁵.

1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'ndan sonra Sovyet Rusya, Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeye ve komünizmi yaygınlaştırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya devam etti. Bu nedenle bazı Sovyet elçileri, örn. B. Medivani'den Ankara'dan ayrılmaları istendi. Medivani'nin Ankara hükümetini devirmeye yönelik bir komploya karıştığı söylendi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya 1921 Anlaşmasını değiştirdiğini ve SSCB ile yeni bir antlaşma yaptıklarını ve bir kez daha dost olduklarını söyledi. Sonuç olarak Polonya SSCB'nin bir uydusu haline geldi. Bunu takiben, Türkiye'den Doğu Anadolu'da sınırın yeniden düzenlenmesi ve Boğazlara bir Rus askeri üssü kurulması talepleri ortaya çıktı. O tarihlerde Dışişleri Bakanı Hasan Saka, bu taleplerin onaylanması halinde Türkiye'nin Rusya'ya ekleneceğini belirtti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet Boğazlar Mutabakat Zaptını benzer şekilde yorumladı¹³⁶.

İnönü, bunun olması durumunda Türkiye'deki statüleri, kontrolleri altındaki Doğu Avrupa ülkelerindeki statüleriyle aynı olacağını ifade etti. Türkiye bu değerlendirmede yalnız değildi. Batılı ülkelerin dışişleri ve askeri departmanları 1946'da benzer değerlendirmelerde bulundu. Truman Doktrini bu kararların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Türkiye'yi bir uydu devlet haline getirmek için başarısız olduktan sonra Sovyetler Birliği bunu ilerleyen dönemde yapmaya çalışıyordu. Bunun en belirgin aracı ise 19 Aralık Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının geçerliliğini genişleten 17 Aralık 1929 Protokol'ü idi¹³⁷.

Bu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca Türkiye ve Sovyetler Birliği, kara ve deniz komşularıyla gizli anlaşmalar yapmayacaklarını ve daha önce karşılıklı istişare ve onay almadan komşu devletlerle siyasi anlaşmalara katılmamaya söz verdi. Antlaşma her iki tarafa da yükümlülükler koydu. Uygulamada, beklendiği gibi, Sovyetler Birliği bu anlaşmayı Türkiye üzerinde kontrolü ele geçirmek için kullanmaya çalıştı. Bu maddeye

¹³⁵ Mehmet Arslan, "Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi". **Avrasya Etüdüleri** 38 (2010): 2, ss. 11-115.

¹³⁶ H. Bayram Soy, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan NATO Üyeliğine: Boğazlar Sorunu Ve Türkiye'nin Batı İle İttifakı". **Karadeniz Araştırmaları** 45 (2015): ss. 181-209.

¹³⁷ Arslan, **a.g.e.**, ss. 111-115.

dayanarak, Sovyetler Birliği Balkan Paktının imzalanmasını önlemeye çalıştı. Ankara ve Moskova arasında 24 saatlik bir kriz yaşandı. Kriz, Rusya lehine bir rezerv maddesinin Pakt'a eklenmesiyle sona erdi. Krizin asıl nedeni, Rusya'nın Türkiye'nin girişimini sınırlama arzusudur. Dışışleri bakanı Şükrü Saraçoğlu, Eylül 1939'da Moskova'yı ziyaret ettiğinde, Boğazlarla ilgili gizli bir taslak protokolü kendisine takdim etti¹³⁸.

Bu taslak onaylanmış olsaydı, Karadeniz'e kıyıları olmayan ülkelerin savaş gemileri Boğazlardan geçmek istediklerinde, Sovyet ve Türk hükümetleri birbirlerine danışıp birlikte karar vereceklerdi. Bir başka deyişle, her seferinde Sovyetler Birliği'nin iznini almak gerekecekti. Gizli protokol taslağı Mart 1945'te farklı bir şekilde Türkiye'ye sunuldu. Molotov Sarper, Türkiye hükümetine Montöre Antlaşmasının değiştirilmesini ve Boğazların ortaklaşa savunulmasını önerdi. Kabul edildiği takdirde Türkiye, Boğazları güçlü bir devlete karşı savunamayacaktı. Aynı tarihte Rusya, benzer istekleri Polonya'ya verdi. Polonya'nın kendi ülkesini tek başına savunmak için çok zayıf olduğunu iddia etti¹³⁹.

Sovyetler Birliği, Türkiye'yi bir uydu haline getirmede başarısızlığa uğradıktan sonra, onu en azından etkilemek için girişimlerde bulunuyordu. Bu etki, Türkiye'yi agresif bir politika izlemekle suçlamak, Türkiye'ye karşı güç kullanmakla tehdit etmek veya kendisine karşı olan ülkelere ekonomik yardım tekliflerini almakla suçlamıştı. Sovyet radyo yayınları ve basın ve Türkiye'deki bağlı kuruluşları bu etkiyi sağlamaya yardımcı olmaya çalıştı. Örneğin, Türkiye NATO'ya katılmak istediğinde, Sovyetler Birliği 3 Kasım 1951'de sunduğu bir muhtıra ile, NATO'yu emperyalist devletlerin agresif politikalarının bir aracı olarak nitelendirdi. NATO'ya üye olarak, Türkiye'nin bu saldırgan politikalar için ülkesinin kullanılmasına müsaade etmeyeceğini ve sorumluluk alacağını ifade etti. 1957'de yaşanan Suriye krizi patlak verdiğinde, Sovyet dışışleri bakanı Andrei Gromiko 20 Eylül'de Moskova'da düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'yi Suriye sınırına asker toplatmakla suçladı ve başka bir dünya savaşına neden olacak Ortadoğu bölgesel savaşının patlak verebileceği tehdidinde bulundu¹⁴⁰.

¹³⁸ Soy, **a.g.e.**, ss. 181-209.

¹³⁹ Soy, **a.g.e.**, ss. 181-209.

¹⁴⁰ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri**, 1920-1953. Vol. 67. AKDITYK Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 61.

Sovyet Komünist Partisinin ilk sekreteri Nikita Kruşçev Amerikalı bir gazeteye verdiği röportajda "Savaş durumunda, Türkiye'ye daha yakınız" demiş ve Türkiye'yi ekonomik yardım sözü ile etkisine çekmeye çalışmıştır. Bunlar, Türkiye'nin ekonomik yardıma muhtaç olduğu yıllardır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Batı bloğundaki yerini almasını gönülsüzce kabul etti ve en azından iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri artırmaya çalıştı. Böylece karşılıklı bir siyasi anlayış gelişti. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kültürel ve ekonomik ikili ilişkilerin geliştirilmesi için Türkiye güvenlik konularında Batı bloğunun bir parçası olmaya devam edecekti. İlk ekonomik yardım örnekleri gösterişli ve karakteristik olarak daha politik idi. Kıbrıs sorunu, Batı ile olan ilişkilerin durmasına ve Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmaya itmiştir. 1978'den sonra bu daha da belirgin hale geldi. Türkiye, Batı'dan ayrılmadan çok taraflı bir dış politika yönü aldı. Ayrıca 1984'te yapılan doğalgaz anlaşmasından sonra ekonomik ilişkiler ticari ilişkilere dönüştü¹⁴¹.

1.4. Soğuk Savaş Sonrası Günümüze Kadar Olan Dönemde Türk Rus İlişkisi

Türkiye ile Rusya arasındaki çağdaş ilişkilerin değerlendirilmesi, 1990'lı ve 2000'li yıllardaki ilişkilere odaklanmayı gerektirmektedir. Bunun nedeni SSCB'nin dağılması ile yeni ikili ilişkilerin ortaya çıkmasının yanında, aynı zamanda bölgesel ve küresel gelişmeler ile ülke içi değişikliklerin neden olduğu etkilerdir. Rusya'nın ekonomik ve siyasal dönüşümü ile Türk iç politikasındaki karışıklıklar 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerin potansiyelinin gerçekleşmesini kısıtlamıştır. 1990'lı yıllarda Rusya'nın doğu araştırmaları enstitüsünün direktörü Vitaly Naumkin'e göre, pragmatik ve ekonomik hususlar artık daha öne çıkmaya başlamıştı¹⁴².

Ancak Rusya, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra kendisini savunmasız hissetmekte ve Rus emperyalist arzuları halen devam etmekteydi. 1990'lı yıllarda zayıfları ezmenin bir politika olduğu Rus ideolojisi kapsamında Rusya, NATO'dan gelebilecek askerî harekâttan aşırı derecede endişe duymaktaydı. Çünkü artık kendilerini zayıf hissetmekteydiler. Moskova, Türkiye'nin cumhuriyetlerle olan diplomatik ve ekonomik ilişkileri konusunda da endişeliydi. Gerçekten de Rusya ile Türkiye arasındaki

¹⁴¹ Gürün, a.g.e., s. 68.

¹⁴² Gürün, a.g.e., s. 69.

bölgesel rekabet, iş birliği imkânları üzerinde sınır koymuştur. SSCB'nin dağılması hemen kritik bir soruyu ortaya getirdi. Bölgesel güç boşluğunu kim dolduracak? Bölgesel iktidar mücadelesine ek olarak, her iki ülke içindeki ayrılıkçı hareketler de Soğuk Savaş sonrasında tehdit algılamalarını artırdı ve güvenlik gündemine egemen oldu. Soğuk Savaşın sona ermesine rağmen, her iki taraf da 1990'lı yıllarda karşılıklı gerilim, çatışma ve rekabet fikrini eski paradigması ile sürdürdü¹⁴³.

Özellikle, Ankara ve Moskova, Kafkaslar ve Karadeniz havzası üzerinde uzun süreli uzlaşmaz farklılıklara sahipmiş gibi görünüyordu. Görünüşe göre rekabet ve çatışma alanları dışında Soğuk Savaş'tan sonraki ilk on yıl boyunca siyasi ilişkiler devam etmişti. Ancak iki ülke 25 Mayıs 1992'de ülkeler arasındaki ilişkileri ve ikili ilişkileri sürekli geliştirmek ve stratejik bir çerçeve sağlamak için Dostluk ve İş birliği İlkelerine İlişkin bir Antlaşma imzaladı. Dahası, 1992'nin ilk altı ayında Türk ve Rus dışişleri bakanları sırayla birbirlerine ev sahipliği yaptı. Türkiye cumhurbaşkanı ve başbakanı 1996 yılına kadar dört kez daha Moskova'yı ziyaret etti. Kısa süre içindeki bu tür diplomasi trafiği, Soğuk Savaş'tan önceki 45 yıl ile keskin bir tezat oluşturuyordu¹⁴⁴.

1992-1996 yılları arasında bilimsel, teknik, eğitimsel, kültürel, askeri ve ekonomik iş birliği gibi kısa süreli olarak Rusya ve Türkiye arasında 15 anlaşma ve protokol imzalandı. Ancak yine de PKK terörü sorunu ve Çeçenya'daki direniş, iki devlet arasında önemli bir sorun olma özelliğini devam ettirdi. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit 1990'ların sonunda ilk defa bir Çeçen direnişçiyi Rusya'ya iade edeceğini açıkladı. Benzer şekilde Rusya, Moskova'daki PKK terör örgütünün bürosunu kapattı ve 1999 yılında ülkeye sığınmak isteyen PKK lideri Abdullah Öcalan'ın isteğini kabul etmedi. Başbakan Ecevit'in 1999 yılında Moskova ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Putin, "ne olursa olsun PKK kökenlerinin Rusya'da asla desteklenmediğini ve gelecekte de Türkiye'ye karşı terörizmi desteklemeyeceğini" söyledi. Türkiye, Rusya'nın Çeçenya'da düzeni yeniden kurma çabalarına verdiği desteği dile getirdi. Türkiye ayrıca, terörizme karşı

¹⁴³ Fatih Özbay, **Soğuk savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkileri: 1992-2010**, Bilge Strateji, 2011, 3.4, ss. 35-77.

¹⁴⁴ Özbay, **a.g.e.**, ss. 35-77.

bölgesel düzeyde, özellikle de Kafkaslar'da, Rusya'nın bu bölgedeki terörizm endişelerine paralel olarak mücadele girişimini başlattı¹⁴⁵.

Savaş sonrası dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin bazı özellikleri, Moskova Konferansı'nın başarısızlıktan hemen sonra şekillendirildi. Bu özelliklerden birisi, "basın savaşı" ve Sovyetlerin Türkiye'de komünist hareketin tohum ekme çabalarıydı. Nitekim, Türk basını, Kasım 1939'den bu yana Sovyetlerle savaşta olan Finlilere karşı sempati uyandırırken, Sovyet basınında Türkiye emekçi kitleleri ile Türk hükümeti arasında bir ayrım olduğunu savunmaktaydı.

2000'li yıllarda, Türkiye ilişkilerini o kadar uzun zamandır karakterize eden sıfır-toplamlı zihniyet değişimi gerçekleşti. Her iki hükümetin girişimleri ve gelişen ikili ticaret ilişkileri sayesinde Moskova ve Ankara ilişkilerini yeniden tanımlama aşaması başladı. Büyüyen enerji ticareti ve artan ticaret hacminin yanı sıra, Türk inşaat firmaları ve ENKA ve Alarko gibi tüketim malları şirketleri tarafından gerçekleştirilen çeşitli yatırımlar, iki ülkeyi daha da iş birliğine itti. Ticaretteki bu gelişmeler, her iki hükümetin de 2000'li yıllarda ilişkiyi potansiyel bir ortaklığa yeniden kategorize etmesini mümkün kıldı. Bu yeni iş birliği döneminde Rusya, Türkiye'nin önde gelen ticaret ortakları ve kilit enerji tedarikçisinden biri haline geldi. Türk-Rus ilişkileri 2000'li yılların başından beri ciddiye alınmıştır. 2003'deki Irak'taki Amerikan operasyonu ve 2008'in Rus-Gürcistan Savaşı'nın her biri Türkiye açısından önem gösterilmiştir. 9/11 olayları ve 2003 Irak Savaşı'nda Rusya ile Türkiye arasındaki politik bağlar artmıştır¹⁴⁶.

New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan terörist saldırılardan hemen sonra hem Ankara hem de Moskova, uluslararası terörizme karşı olduklarını bildirmişlerdir. İkili ilişkiler, TBMM'nin ABD askerlerine Irak'a Türk topraklarından girmesine izin vermediği 1 Mart 2003'ten sonra önemli ölçüde gelişmiştir. Bu, Kasım 2002'deki genel seçimlerden hemen sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetinin ilk büyük zorluklarından biridir. Türkiye'nin imajını bölgede olumlu bir şekilde benimseyen yasama organının bu kritik hareketi kendi kendine yön veren bir

¹⁴⁵ Özbay, **a.g.e.**, ss. 35-77.

¹⁴⁶ Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2010, 12.1: 1-24.

ülke olarak Ankara ve Washington arasında sorunlu bir aşamaya neden olmuştur. Bu, Moskova için de olağanüstü bir durum olmuştur çünkü Ankara'nın kendi menfaatleri gereği en büyük NATO müttefiklerine karşı gelebileceğini anlamıştır¹⁴⁷.

Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilemiştir. Washington, insani yardımların Gürcistan'a taşınması için Karadeniz'e savaş gemileri gönderdiğinde, Genel Sekreter Yardımcısı derhal Montrö Sözleşmesini öne sürmüştür. Montrö Sözleşmesine göre, "Karadeniz'e kıyısı olmayan güçlerin savaş gemileri Karadeniz'de ne olursa olsun, yirmi günden fazla kalmayacak". Ankara, bu hükümlere NATO'nun Active Endeavor Operasyonu'nun Karadeniz'de konuşlandırılmasını önlemek için başvurmuştu. Türkiye kesinlikle Montrö şartlarına uymuş ve hatta iki büyük ABD hastane gemisine erişimi reddedildiği bildirilmişti. Gürcistan Savaşı, bölge ve Moskova ile Ankara arasındaki ikili ilişkiler üzerinde önemli etkilere sahip olsa da Türkiye'nin kriz sırasında tutumu ve ABD gemilerinin Karadeniz'e girmesine izin vermeme kararı, Türkiye'nin bölgesel sorunları bölgesel çözüme arzusunu açıkça ortaya koymuştur. Üstelik Türkiye, tarihsel olarak, Montrö Sözleşmesi uyarınca düzenlenen Türk boğazlarının yeniden müzakerelerine direnmiştir¹⁴⁸.

Yukarıdaki iki kritik olaya bakıldığında, Türkiye'nin politikası, bölgesel olaylara dikkatli ve hassas bir şekilde yaklaşmak olmuştur. Buna ek olarak, Türkiye, bölgedeki diğer devletlerle olan anlaşmazlıkların çözümünde Kafkas İstikrar Paktını kurmayı teklif etmiştir. Bu hamle, zayıflaması sonrasında mecburen uluslararası ilişkilerde çok kutuplu bir düzen isteyen Moskova'da olumlu olarak karşılanmıştır. Irak ve Gürcistan'ın yanı sıra, Ankara ile Moskova arasındaki diplomatik trafik 2000'li yılların başından beri devam etmektedir. Üst düzey toplantılar ve tartışmalar rutin ve resmi hale geldi ve kriz dönemlerinde gayri resmi iletişim normal bir uygulama oldu. Rusya Devlet Başkanı Putin'in Aralık 2004'te Ankara'ya yaptığı ziyaret sonrasında ilişkiler ciddi şekilde değişmeye başlamış ve bunu 2005 Ocak ayında Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın Moskova'ya karşılıklı ziyareti izlemiştir. Başkan Putin'in ziyareti ile ilk kez bir Rus devlet başkanı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana resmi bir ziyaret için Türkiye'ye

¹⁴⁷ Özkan, a.g.e., ss. 1-24.

¹⁴⁸ Özge Aynagöz Çakmak, Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri Ve Öneriler, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2017, 17.33, ss. 116-134.

gelmiştir. Bu ikili ziyaretler, son on yıldaki ilişkileri tanımlayan yüksek seviyeli trafiği ve artan iş birliğini başlatmıştır¹⁴⁹.

Türkiye, Rusya vatandaşları dahil olmak üzere 35 yolcu ile Moskova'dan kalkan bir Suriye uçağını Ekim 2012'de Ankara'da incelemeye aldı. Ankara, Suriye'ye gönderilmek üzere olan Rus askeri teçhizatının gemide olduğu iddiası Moskova tarafından, şiddetle reddedildi. Bununla birlikte Putin'in Ankara'ya bir sonraki gezisi ertelendi ve ikili ilişkilerin dondurulması hakkında bazı spekülasyonlara neden oldu. Ancak ilerleyen ikili ilişkilerde herhangi bir sorunun olmadığı konusunda bir mesaj yayınlandı. Türkiye ve Rusya'nın Suriye sorunu konusunda ayrılıkları bulunmaktadır ancak bunlar diğer ilişkilere zarar vermemektedir. İki ülke arasında meydana gelen "Uçak Krizi", Ankara ile Moskova arasındaki ikili ilişkiler konusunda bazı sorunlar yaşanmasına neden olmuş ancak ilerleyen süreçte bu sorun aşılmıştır.

¹⁴⁹ Çakmak, **a.g.e.**, ss. 116-134.

2. BÖLÜM TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ

2.1. Selçuklu Ermeni İlişkileri

7. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'daki Bizans egemenliği sona erdi. İlk olarak, Emeviler egemenlik kazandı ve ardından Abbasi'ler iktidara geldi ve bu 9. asrın sonuna kadar sürdü. 10. yüzyılın sonunda Bizans İmparatorluğu, tüm Anadolu'da hegemonyasını restore etti¹⁵⁰.

Bizans İmparatoru Vasil II, hayatının son yıllarını Kafkaslardaki hakimiyet sağlamaya harcamıştır. Bagratuni hanedanı I.Gagik'in (D.990-Ö.1020) ölümüyle, yaşanan kaos ile Bizans imparatoruna Kafkasya'ya müdahale etme şansını vermiştir. Bu nedenle, Gürcistan ve Van bölgesinin bir kısmı Bizans İmparatorluğu'na eklenmiş ve Ermeni Ani hanedanının başına ise Gagik'in oğlu ve ömür boyu varisi olan Ionnas Smbat getirilmiştir. Ionnas Smbat öldükten sonra ise devlet Bizans İmparatorluğu hanedanına bağlanmıştır¹⁵¹.

İlerleyen dönemlerde bölgedeki Hıristiyan savunmaları zayıflamış ve Bizans ordusu iç siyasi tartışmalar ve askeri ayaklanmalar nedeniyle güçlerini kaybetmiştir. Selçuklular Anadolu'ya geldiğinde Ermenilerin Van, Ani, Kars ve Erzurum'da beylikler vardı. Van dışında diğer beylikler Bagratuni aile üyeleri tarafından yönetiliyordu. Aralarında hiçbir siyasi birlik yoktu ve birbirleriyle kavga ediyorlardı. Bu dönemde Doğu Anadolu'da Ermeni merkezi devleti de yoktu. 1018'de Çağrı Beğ ve birlikleri Van Gölü sahasına geldi. Çağrı Bey, Azerbaycan'a yöneldi ve yerel gücü yenerek buraları ele geçirdi. Bu seferle Çağrı Bey, Doğu Anadolu'daki zayıflığı görmüş ve savunmasız bir bölge olduğunu anlamıştır.

Bir başka nokta, Anadolu'nun Türkmenlerin hayatına uygun olmasıdır. Büyük çayırlar ve güzel iklim Türkmenleri cezbetmiştir. Çağrı Beğ ve soydaşları Dovin, Nick ve Nahcivan'a yöneldi. Dandanakan savaşından sonra Selçuklu akınları Anadolu'da

¹⁵⁰Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, 1983,s. 15.

¹⁵¹ Sevim, **a.g.e.**, s. 16.

düzenli olarak başlamıştı. Bu zaman zarfında Bizans, Ermeni halkına vergiler koydu. Tuğrul Beğ hanedan üyelerini batıya doğru akınlar düzenlemeleri için görevlendirdi. İbrahim Yinal Hamedan ve İsfahan bölgesine, diğer hanedan üyesi Kutalmış, Ermeni ve Gürcü bölgesine girdi. Velihaht Hasan, Van Gölü şehrinden geçti ve Aoran ile savaştı ve maalesef 1047'de öldü. Selçuklu akınları ile Vaspurkan Ermeni prens Senekerim anavatanlarını terk edip İç Anadolu'ya geçti. Bundan sonra Çağrı Beğ, Nahcivan'a yöneldi ancak Gürcüler ile savaşmadı, dolayısıyla Türkmenler Gürcü bölgesine geçmedi. Ani kalesi Vasak komutanı bu Türkmen akınlarını durdurmak istese de savaşta başarılı olmadan öldü¹⁵².

Çağrı Bey, Ermeni ve Gürcü bölgelerinde bir süre kaldıktan sonra 1021 yılında Tuğrul Bey'e geri döndü. Anadolu fethinin başlangıç noktası Çağrı Bey'in seferiydi. Nitekim, Türkler 9. yüzyılda Anadolu'ya gelmişlerdi. Anadolu, Türkmenler açısından Çağrı Beğ zamanında yaşamak için uygun sosyal, kültürel ve politik yönleri olmuştur. Bu keşif, Anadolu fethinin ilk adımıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleymanşah (? -1086), Anadolu'da Kilikya'dan Marmara'ya kadar hakimiyetini kurmuştur. 1082 yılında Tarsus, Adana, Anazarba ve Misis'i aldı. Ermenilerin yoğunlukta olduğu bölgelerde halk kendisine teveccüh göstermiştir. I.Kılıç Arslan döneminde ise (1079-1107), Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler çok iyi olmuştur. Bu dönem Haçlı Seferleri'nin başlangıcıdır. Müslüman şehirlerde, Hıristiyanlar büyük hoşgörü ile yaşıyorlardı ve kendi dinlerinin istediği şeyleri uygulayabiliyorlardı. İslam hukukuna göre, İslami kurallara vergi verdikten sonra rahatça yaşam hakkına sahiplerdi¹⁵³.

Buna rağmen Ermeniler Haçlı Seferleri zamanında Hristiyan kuvvetlere yardım ettiler. Kral Vasil, 1082-1012 yıllarında Haçlı Seferleri'nin desteğiyle Maraş'ta Ermeni Devletini kurdu. Antakya'nın kaybedilmesinde Haçlı Seferi'ne en büyük yardımı Ermeniler yaptı. Yiyecek, içecek ve silah yardımı yaptılar. Antakya'nın kaybedilmesi

¹⁵² Sevim, a.g.e., s. 18.

¹⁵³ Mehmet Ersan, **Selçuklular zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 89.

Ermenilerin Türklere ihanetiydi. Selçuklu valisi olan Ermeni Yağsıyan kenti savunmadı ve savaşmadan şehri terk etti¹⁵⁴.

Ermeni Firuz, Antakya kapılarını Haçlılara açtı. Ermeniler Anadolu'daki Haçlılara rehberlik ettiler. Haçlı seferi Ermeniler yardımıyla Çukurova bölgesini ele geçirdi. II. Zamanında. Kılıç Arslan (1113-1192) Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler daha iyi bir süreç geçirdi. II. Toros'un kardeşi Stefan, Maraş'a saldırdı. Şehirdeki Hıristiyanları öldürdü, bütün mülkleri ele geçirdi. II. Kılıç Arslan tekrar Maraş'ı aldı ve kentten kaçan Hıristiyanlara mallarını tekrar iade etti¹⁵⁵.

I.Alaeddin Keykubat Döneminde (1220-1237), Halep, Şam ve Anadolu'daki kervan yollarına Ermeniler sürekli saldırıyordu. I. Alaeddin Keykubat 1225 yılında Kilikya seferine çıktı. I.Hetum, Haçlılardan ve Kıbrıs Krallığı'ndan Türklere karşı yardım istedi. Selçuklu ordusu, Maraş ve Ceyhan vadisinden iki şekilde Kilikya'ya girdi. I. Hetum, Selçuklu Sultanı tarafından bozguna uğratıldı ve Alaeddin Keykubat'a bağlılığını bildirdi. I. Alâeddin Keykubat döneminde Anadolu Selçukluları güçlüydü. Dolayısıyla Ermeniler Selçuklulara saldırmaya cesaret edemiyorlardı. Selçuklu Türkleri, Bizans İmparatorluğu tarafından gösterilmeyen ve dinlerini ve sosyal hayatlarını koruyacaklarını garanti eden diğer gayrimüslim cemaatlerin yanı sıra Ermenileri de saygı göstermişlerdir. Bu hoşgörü, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu İmparatorluklarında Ermeniler kendi iç hükümlerine göre bağımsız yaşıyorlardı. Selçuklu döneminde Ermeniler, Haçlılarla birlikte hareket ederek ve onlara yardım ederek Türklere isyan ettiler ve ihanet ettiler. Ermeniler tarihe göre de hiçbir zaman kendi müstakil devletleri olmamıştır. Her zaman bir vassal devlet olarak mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ermeniler, tarih boyunca Fars, Makedon, Roma, Sasani, Bizans, Arap ve Türk egemenliği altında yaşamışlardır¹⁵⁶.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında Ermeniler küçük prenslikler ve emirlikler olarak dağılmışlardı. Bunlar Çukurova, Doğu Anadolu ve Kafkasya

¹⁵⁴ Ersan, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵⁵ Ersan, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵⁶ Ersan, **a.g.e.**, s. 90.

bölgelerinde bulunan İran, Bizans İmparatorluğu, Gürcistan ve Selçuklu Devletleri ile diğer küçük emirliklerin yaşadığı yerlerdi. Ermenilerin Osmanlı'yla olan ilk ilişkileri, Ermenilerin küçük bir azınlık olduğu Anadolu'nun batı bölgesinde başladı. 1324'te Osman Gazi tarafından Bursa'nın devletin başkenti haline getirilmesinin ardından, Kütahya'daki Ermenilerin çoğu ve Ermeni manevi liderleri bu şehre taşındı¹⁵⁷.

Fatih Sultan Mehmed, kendi inisiyatifi ile Bursa'daki Ermeni ruhani lideri Hovakim'i 1453'te İstanbul'u fethettiğinde İstanbul'a nakletti. 1461'de Ermeni Patrikhanesinin yanı sıra Bizans Rum Patrikhanesi kuruldu ve Ermeniler bu Patriğin bağlısı olarak devlet tarafından Osmanlı'nın bir milleti sayıldı. Selimhan'ın 1514'den 1516ya kadar Kafkasya'nın güneyini ve Anadolu'nun doğu bölgesini fethetmesinin ardından, aynı cemaat İstanbul Patriği'ne bağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun dikkatini çeken Ermeniler, tarihlerinde hiçbir devletten ya da herhangi bir hükümdardan görmedikleri saygıyı, Osmanlı Devleti ve Türk milletinden görmüşlerdir. Bu nedenle kısa sürede çok sayıda Ermeni İstanbul'a çeşitli yerlerden göç etti ve büyük bir topluluk kurdu. Böylece, dünyanın en müreffeh topluluklarından biri oldu¹⁵⁸.

Fatih Sultan Mehmet'ten Sultan II. Mahmut'a kadar üç yüz elli yıl süresince Hıristiyanların ve Ermenilerin dini ve sosyal işleri kesinlikle müdahale edilmemiştir. Ermeni bankerlerin, tüccarların ve devlet görevlilerinin yardımıyla birçok okul, matbaa ve kütüphane kuruldu. Buna ek olarak, birçok Ermeni genç Avrupa üniversitelerine ve okullarına gönderildi ve çeşitli alanlarda eğitim görerek sanat öğrendi. Bununla birlikte, Rus yönetimi altında yaşayan Ermenilere o dönemde bu haklar tanınmadı.

Osmanlı Devleti, Gülhane Hatt-ı Hümayununda yapılacak reformları ilan etti. Bunun sonucu olarak, hükümet, Ermenilerin 1863 yılında yürürlüğe giren ve 99 maddeden oluşan Ermeni Ulusal Yönetmeliklerini onaylamıştır. Diğer gayrimüslimler gibi Ermenilere daima birinci sınıf vatandaşlar olarak davranmıştır. Askerlik yapmadılar,

¹⁵⁷ Mehmet Alparslan Küçük, Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti" nin Oluşumu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, 50.2, ss. 153-186.

¹⁵⁸ Küçük, **a.g.e.**, ss. 153-186.

ayrıca toplumda önemli görevler aldılar ve özellikle ticari hayatta önemli noktalarda yer alarak zengin oldular¹⁵⁹.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sadakatleri, Türk geleneklerine ve hatta konuştukları Türkçelerine uyarlanmaları, Ermenilerin devletin yüksek ve sorumlu görevlerine atanmasını sağlamıştır. Bu gerçeğe gelince, 16. yüzyılda, Ermeni kökenli Mehmet Paşa gibi önemli görevlere terfi edilen devlet adamları vardı. 18. yüzyılda Divriğin Duzyan ailesinden kuyumcuları ve ayrıca Sasyan'lardan ise saray hekimleri vardı. 19. yüzyılda Bezciyan ailesinden Darphane Bakanları vardı. Ayrıca 19. yüzyılda Abdülhamid döneminde Ermeni dış işleri yetkilileri ve bakanlar da vardı. Buna ek olarak, birçok Ermeni Osmanlı devlet adamlarına danışman olarak çalıştı. Ermeni toplumu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm diğer azınlık ve gayrimüslimler gibi hoşgörülü ve özgür bir ortamda yaşıyordu. İddia edildiği gibi katliamlara maruz kalmış bir topluluk değil, önemli görevler üstlenen ve devlet idaresinin her düzeyinde önemli meslekler icra eden bir topluluktur. İstanbul Ermeni Patriği'nin kuruluşu, dünya tarihinde eşsiz bir olaydır. Fatih Sultan Mehmet, Batı Anadolu'daki Ermeni ruhani liderini İstanbul'a getirmiş ve onların kiliselerini 1461'de İstanbul Patrikhanesi'ne dönüştürmüştür. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm dinlere gösterdiği vizyon ve hoşgörü anlayışının bir örneğidir¹⁶⁰.

2.2.1. Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları

İç işlerinde bağımsız bir kurum olan Ermeniler Osmanlı İmparatorluğunda beş sınıf tarafından oluşmaktadır. Birinci sınıf, hükümette ve memuriyette görev yapan zengin ve etkili insanlardan oluşuyordu. İkinci sınıf, İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde yaşayan tüccarlar, finansçılar ve sanayicileri kapsıyordu. Üçüncüsü İmparatorluğun her yerine dağılmış köylülerdi. Dördüncüsü din adamlarıydı. Köylerde yaşayan Ermeniler tarımla uğraşırken, kentlerde yaşayanlar ticaret, kuyumculuk, tefecilik yapıyorlardı. Ermeniler rahatlıklarının artırılması için verdikleri ayrıcalıkları kullandılar ve Osmanlı yönetimini, yaşam tarzını ve kültürünü kabul ettiler. Dolayısıyla Osmanlı'nın

¹⁵⁹ Halil Metin, **Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları**, Millî Eğitim Bakanlığı, 1992, s. 68.

¹⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni tehciri ve gerçekler:(1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 56.

güvenini kazandılar ve Millet-i Sadıka unvanını aldılar. İkisi de durumlarını mali açıdan iyileştirmiş ve devlet hizmetinde görev yapmıştır¹⁶¹.

19. yüzyıla kadar Osmanlılar ile Ermeniler arasında herhangi bir sorun olmamıştır. İlişkiler, saygı ve güvenle uzun süre devam etmiştir. İmparatorluğun ekonomik yaşamında Ermeni ileri gelenleri önemli bir rol oynamıştır. Ermeni dindarlığının ilk ve en müreffeh sınıfı Amiralalar olarak anılan mefhumlardır. Amiralalar Yunanlıların Phanariotları gibiydi. Yukarıda bahsedilen ilk iki sınıf Amirlerden oluşuyordu. Amirler para kazananlar, kuyumcular, tacirler ve girişimcilerdi; Zenginlikleri nedeniyle Ermeni cemaatinde ve Osmanlı İmparatorluğunda sorumluluk sahibi oldular. On altıncı yüzyıldan itibaren imparatorlukta önemli bir yeri vardı. Örneğin, Duzian ailesi, 1880 yılına kadar hanedanın yanında ayrıcalıklı bir yere sahipti. Ballar en önemli mimar yapıcılarıydı; bu konumu 1750'den 19. yüzyılın son çeyreğine tekelleştirdiler. İstanbul'da çok sayıda saray, cami, kamu binası ve garnizon inşa ettiler. Ve bu binaların birçoğu halen ayakta¹⁶².

19. yüzyılda Ermenilerin önemli bir yeri vardı. 1850 Osmanlı nüfus sayımına göre sermayedeki Ermeni tüccar, zanaatkâr ve esnaf sayısı yaklaşık 35.979 kişi ve 32.999 çıraktan oluşuyordu. Avrupa ile rekabet nedeniyle Osmanlı el sanatlarının düşüşü, bunların üyelerini mahvetti. Ancak modern fabrikaların kuruluşuyla I. Dünya Savaşı yıllarına kadar çok daha fazla girişim ve beceri gösterdiler. Ermenilerin bir kısmı, 19. yüzyılda devlete ait çeşitli fabrikaları yönetti. Örneğin, Ohannes Dadian, 1813 yılında hükümetin kurucusu olarak çalışmaya başlamıştır. Ermeniler imparatorlukta bankerleri ve yatırımcıları oluşturuyordu. Başkent Osmanlı mali kurumlarının işleyişi için vazgeçilmezdi. İltisam sisteminde, para kazananlar ve bankerler olarak sermayeyi sağladıkları ve emtiaları tüccar olarak sattıkları için ikili bir rol oynuyorlardı. Ermeni tacirleri, İran'la ve İstanbul dışındaki transit ticareti yönlendiriyorlardı. Bursa, Sivas ve Tokat'ta da Ermeni tüccarlar vardı. Ticarete önemli rol oynadılar ve ticaretteki tekelleri 19. yüzyıla kadar kırılmadı. Osmanlı finans sisteminin işleyişinde, paralarını yüksek bir faizle verdikleri için önemli bir rol oynuyorlardı. Örneğin, bir listeye göre, 1912'de

¹⁶¹Yelda Demirağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam**, 2002, 13.13, ss. 15-33.

¹⁶² Demirağ, **a.g.e.**, ss. 15-33.

İstanbul'da 40 gayrimüslim banker vardı. Bu bankerlerden 12'si Ermeni'ydi. Başkentteki 34 borsacının 5'i Ermeniydi ve herhangi bir Türk borsa komisyoncusu yoktu¹⁶³.

Bu, sanayide de bu şekilde olmuştur. Örneğin, Ermeniler ipek endüstrisini elleride tutmaktaydılar. Dış ticarete de önemli bir yerleri vardı. 1906'da İstanbul'daki tekstil ithalatçılarının 28'i Ermenilerdi. Rusya'nın mallarını İstanbul'a ithal eden 28 büyük firma arasında yer alan firmaların 6'sı 1910'da Ermenilere aitti. Rusya ile ticaret yapan Doğu Anadolu'daki hemen hemen tüm tüccarlar Ermenilerdi. Ermeniler ekonomik faaliyetlerini serbestçe sürdürdü ve küçük özel bankalar kurdular. Bu bankalardan bazıları 19. yüzyılın ikinci yarısında bile önemli hale geldi. Bu bankalar aynı zamanda Avrupa bankalarının, sigorta şirketlerinin ve aracı kurumların acenteleri veya çalışanları olarak ve diğer kurumlar olarak da hizmet edebiliyordu. Amira sınıfı Patrik üzerinde etkili olmuştur. Patrik, imparatorlukta yaşayan tüm Ermenilerin hem manevi hem de yönetsel lideri ve Patrikhane İstanbul'daki Ermeni cemaatinin merkezi olmuştur. Amiralarn üyeliği ile Patrik, mutlak gücünü kaybetmiştir. On yedinci yüzyıldan itibaren Amira mutlak gücü Patrik'ten yavaş yavaş almış ve on dokuzuncu yüzyılda patriği kendi iradelerine göre atayan bir konuma gelmişlerdir. Ayrıca onların Ermeni halkının kültürel yeniden canlanmasında önemli bir yeri vardı. Gazetecilik, çeviri faaliyetleri ve diplomatik alanda önemli bir görevleri ellerinde tutuyorlardı¹⁶⁴.

Osmanlı ekonomisinde hem kentsel hem de kırsalda Ermeniler egemenlik kazanmıştı. Büyük şehir ve kasabalarda Ermeniler esnaf, gelir toplayıcıları, müteahhitler, aracılar, esnaflar, kuyumcular, iş adamları, bankacılar, matbaacılar, sağlıkçılar, sanayiciler ve ithalat ve ihracat tüccarları olarak çalıştılar. Yunanlılar ve Yahudiler gibi Ermeniler, Osmanlılar ve yabancılar arasında aracılar rolü oynuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin artan rolü ve etkisi, büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç idari ve ekonomik meselelerine artan nüfuzuyla çakıştı. Ermeniler, Büyük Güçlere verilen kapitülasyonları 18. ve 19. yüzyıllarda ticarete imtiyaz kazanmak için kullandılar. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik bir zorluk yaşandı. Diğer azınlıklarla birlikte olan Ermeniler, yabancı güçlerden Berat (emir) alarak bu engelleri aşmaya çalışmışlar ve Rusya ve İngiltere'nin koruyuculuklarını almışlardır.

¹⁶³ Demirağ, a.g.e., ss. 15-33.

¹⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2004, s. 65.

Ayrıca bu yabancı güçlerin yasal temsilcileri oldular. Bu, ilk olarak, korunmasız olanlardan daha düşük gümrük vergileri ödemeyi ve yerel makamlar tarafından alınan keyfi vergilerden kaçınılmasını sağladı. Beratlar önce milletten işe alınan elçilik tercümanlarına verildi. Bu beratlar daha sonra ticaret için koruma meselesi haline geldi¹⁶⁵.

Kısacası, imparatorluk ekonomisindeki özel konumlarını güçlendirmek için yeterli desteği sağladılar. 19. yüzyılda Avrupalı iş adamları, Ermenilerle ticari ilişkilerini geliştirdiler ve etkilerini ticaret, bankacılık ve nakliye gibi alanlarda hissettirdiler. Avrupa kapitalistlerinin Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine olan gücünü ve nüfuzunu arttırarak, Ermenilerin gücü de gelişti. Kaynaklarda Amiralar hakkında çok fazla bilgi verilebilirken, Ermeni cemaatinin üçüncü ve dördüncü sınıflarından oluşan köylü ve dağcılarının faaliyetleri hakkında çok az bilgi vardır. Bilgi eksikliğine rağmen Doğu Anadolu'daki köylerde yaşayan Ermenilerin tarım ve hayvancılıkla uğraştığını ve bölgesel ev sanayii ve küçük ticaret oluşturduklarını biliyoruz. Kırsal kesimde yaşayan Ermeniler Türk komşularıyla paralellik içindeydiler. Her ikisi de yoksulluk içinde yaşıyorlar, aç toplayıcıların verdikleri sıkıntılardan acı çekiyorlar ve kent sakinleri tarafından aşağı görülüyorlardı.

Bununla birlikte, Ermeni köylüler Müslüman komşularından farklı olarak avantajlı bir konumdaydılar. Her şeyden önce, nominal vergi karşılığında askerlik görevinden muaf tutuldular. Bu, bir avantajdı çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna geldiğinde, askerlik yaklaşık on yıl sürüyordu ve ölüm oranı çok yüksekti. İkincisi, özellikle 19. yüzyıldan itibaren yabancılar Müslümanlarla değil Ermenilerle daha çok ilgileniyorlardı. Ermeni köylüleri için de dış müdahale vardı. 1856 yılında Osmanlı Devleti reform kararı ile de Devleti onlara açtı. II. Mahmut döneminde devlet tarafından onlara güven duygusu taşıyan imparatorluk monogramı örtüsü takmalarına izin verildi. Abdülmecit döneminde Ermenilerin bir kısmı hükümet, yönetim ve diplomasi gibi devletin en üst düzeylerinde istihdam edildi. Bazıları üst düzey kamu görevlileri, valiler, genel müfettişler ve hatta vârisler oldu.

¹⁶⁵ Yusuf Halaçoğlu, acts on the Relocation of Armenians (1914-1918)", **Turkish Historical Society Printing House**, 200, s. 256.

Hemen her sadrazamın ve dışişleri bakanının 1850'den 1876'ya kadar bir Ermeni danışmanı vardı. Örneğin Hamamceyan ve Seferyan Ali Paşa'ya tavsiyelerde bulunurken ve Sahak Abro Fuat Paşa'ya danışmanlık yapıyordu. 1868'de Krikor Agaton, bir Ermeni olarak Bayındırlık Bakanı atandı, bu imparatorlukta ilk kez görülüyordu. Yirmi dokuz Ermeni, en üst düzey hükümet rütbesi olan Paşalığa ulaştı. II. Abdülhamit döneminde, Ermeni uzmanların özel hazine idaresinde rolü önemlidir. 1875 yılında bir Gregorian Ermeni olan Konstant Efendi, Hersek'in bir bölümünün valiliğine atandı. Artim Dadian Paşa uzun süre Dışişleri Bakanlığı'nda sekreterlik yaptı. Abdülhamit ayrıca İlyas Efendi'yi sivil muhafızlarda görev yapması için atadı. Osmanlı İmparatorluğundaki dışişleri bakanlığı arşiv direktörlüğünü yapıyordu. 1879'da Osmanlı hizmetinde 76 yüksek rütbeli Ermeni yetkili, başkentte 13 hâkim, devlet üniversitesinde 6 ilim adamı, 4 il müdürü, 4 sekreter ve ataşe ve 5 konsolos vardı¹⁶⁶.

2.2.2. Ermenilerin Dini ve Politik Yaşamı

Ermeni cemaatindeki en etkili kişiler rahipler ve patriklerdir. Ermeni Kilisesi ve başkanı olan Patrik, Ermeni yaşam biçiminde önemli bir yer tutmaktadır. İlk Ermeni Kilisesi Eçmiyazin'de kurulmuştur. Fakat otorite yerini değiştirdi, kilise onu izledi, böylece Ermeni Kilisesi yerini birkaç kez değiştirdi. Yani, Ermenilerin üç kilisesi vardı. Bunlar Kafkas bölgesinde Eçmiyazin, Kilikya ve İstanbul'da Sis (Kozan)dır. Ermeniler Gregoryen kilisesi ve Gregoryen tarikatına tabi olmuşlar ve kiliseleri ilk olarak Eçmiyazin'de kurulmuştu¹⁶⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere ayrı bir cemaat olmaları için izin verilmiş ve İstanbul'un fethinden sonra manevi merkezi Kütahya'dan Bursa'ya götürülmüştür. II. Mehmet, İstanbul'da bir Ermeni kilise merkezinin kurulması için teşvik etmiştir. Eçmiyazin'de ve Sis'de bir kilise merkezi vardı, ancak Osmanlı sınırları dışındaydı. Bu gelişmeden sonra, Anadolu'nun diğer bölgelerinden birçok Ermeni İstanbul'a getirilmiş ve orada yerleşmişlerdir¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, **Gerçekler, Ermeni Tehcirine Dair**, Türk Tarih Kurumu. 2001, s. 89.

¹⁶⁷ Ahmet Türkan, **İstanbul'da Ermeni cemaatleri arasındaki dini ve idari ihtilaflar ve tartışmalar**, , Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 25.

¹⁶⁸ Nebi Gümüş, Osmanlı'da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği, **Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi**, 2009, 6.2, ss. 165-198.

Patrik, manevi ve zamansal meselelerin lideri idi. Kendi ceza mahkemesine ve mahkemesine sahipti ve kamusal güvenlik ve suç haricinde her davada kendi cemaat üyelerini yargıladı. Ceza, sürgün ve cemaat üyelerinin bir suçu için karar verebilir. Vergiler toplardı, yasal ve cezalandırıcı davalar yürütürdü, manevi ve sivil kararlar verebilirdi. Aynı zamanda eğitim, hayırsever ve dini kurumlardan da sorumluydu. Diğer gayrimüslim cemaatler gibi Ermeniler dini faaliyetlerini hiçbir engel olmadan yapabiliyorlardı. Onların dini kurumları tamamen özgürdü. 19. yüzyılda çeşitli merkezlerin ortaya çıkması nedeniyle, Katolik ve Protestan misyonerler Patrikhanenin otoritesini zayıflattı ve Ermeni cemaatinin bütünlüğünü tehdit etti. Bu süreç, tek bir Gregoryen Ermeni kimliğinin gelişmesini engelledi. Ermeni cemaatinde kanlı çatışmalar başladı. Bu çatışmalar İstanbul'un Gregoryen Ermeni Patrikhanesi tarafından tahrik edildi. Örneğin Katolik Ermenileri vaftiz etmeyi reddetti, mülklerini ele geçirdi ve el koydu. Ermeni toplumu arasındaki bu dini mücadeleler, onların birliğini bozdu¹⁶⁹.

1604'te, Fransa'ya Katolik topluluğunu koruma hakkı veren Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında bir antlaşma imzalandı. Fakat bu antlaşma, Katolik misyonerlerinin Osmanlı topraklarına girme yolunu açtı. Fransız hükümetinin güçlü koruması altında, Katolik misyonerler ilk olarak 1662'de Osmanlı topraklarında gönderildi ve Katolik misyonları İstanbul'da bir başarı elde etti. Bundan sonra yavaş yavaş Anadolu'ya yayılmış ve birçok Gregoryen Ermeni'yi Katolikliğe dönüştürmüşlerdir. İstanbul ve Anadolu'nun yanı sıra misyonerler Mısır'a, Kudüs'e, Irak'a, Suriye'ye ve Filistin'e gittiler. Bu dönüşenler nedeniyle Patrikleri tarafından yönetilen Ermeni liderler Osmanlı hükümetinden bu dönüşümleri önlemelerini istedi ancak Osmanlı hükümeti olumlu cevap vermedi çünkü bu toplulukların iç işlerine karışmak anlamına geliyordu. Uzun süredir mezhepler arasındaki çatışmalar devam ediyordu. Katolik Ermenileri destekleyen Fransa, Osmanlı topraklarında nüfuzunu yaymak istiyordu. Bu politikayla, Osmanlı İmparatorluğundan kendi ve dini bağlıları için birçok ayrıcalık elde etti. Ayrıcalıklar, Katolik mezhep dönüşümlerine bir artış getirdi¹⁷⁰.

¹⁶⁹Yahya Bahçeci, **Zeytun Ermeni İsyanı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2008, s. 72.

¹⁷⁰ Bahçeci, **a.g.e.**, s. 72.

Ermeni Katolik dini düzeni, halkının kültürel yeniden dirilmesinde ve Batılaşmalarına da yardım etti. Ermeni canlanması için Sivas'ın Mekhitar'ında (1676-1749) bir Ermeni Katolik Kilisesi oluşturuldu. Mekhitarist Babalar Ermeni dilini yeniden canlandırdı, Ermeni edebiyatı yetiştirdiler, batı fikirlerini çevirilerle yaydılar, bilimsel veya popüler dergiler yayınladılar, birçok okul kurdular ve modern Ermeni tarihçiliğinin temellerini attılar. Protestanlar: Gregoryen Ermenilerin karşılaştığı bir başka tehdit Protestanların misyonerlik faaliyetleri idi ve bu Ermeni cemaatinin dağılmasına neden oldu. Bu misyonerler Amerikalı ve İngilizlerdi ve Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girmeye başladılar. Osmanlı hükümetinin Müslüman nüfusta olan ilişkilerine girmesini engelleyen (çoğunlukla Amerikan misyonerleri) Hıristiyanları, özellikle de Ermenileri dönüştürmek istiyorlardı¹⁷¹.

Aslında Amerikalı misyonerler daha başarılı oldu. ABD Dışişleri Komisyonunun ilk şubesi 1820'de faaliyete başlamış ve 19. ve 20. yüzyıllarda da devam etmiştir. Öncelikle Kudüs'teki küçük Ermeni tacirlerle karşılaştılar ve Ermeniler ile Amerikan tüccar toplulukları arasındaki ilişkiler Protestan Misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlamaya başladı. Bu Amerikan Misyonerler İmparatorluk'taki Gayrimüslimlerin durumlarını öğrenmek istediler ve bu amaçla soruşturma başlattılar. Bu misyonerlere göre, Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyanların maddi ve manevi durumu korkunçtu ve bu insanlar için reformlar yapılmak zorundaydı. Osmanlı yetkilileri bu reformlar için bir engel çıkarmadı. Bu misyonerlik faaliyetleri Amerikan ekonomik çıkarları için yapıldı ve bu ticari ilişkiler misyonerlik faaliyetlerinin kolaylıkla yapılmasına yardımcı oldu¹⁷².

Protestan toplulukları Amerika'nın koruması altına alınmak istediler ve bu Amerikalıların Osmanlı topraklarına yaptıkları menfaatlere hizmet edecekti. Amerikalılar misyonerlik faaliyetleri için birçok okul açtı. Misyonerler mezheplerinden Protestanlığa geçiş yapılmasını kolaylaştırmak için birçok okul ve hastane kurdular. Amerikan Misyonerler, 1822'de faaliyetlerinin ana destekçisi olması için Malta'da matbaa kurdu. Kitaplar ve dergiler basıldı¹⁷³.

¹⁷¹ Bahçeci, a.g.e., s. 73.

¹⁷²Sedat Laçiner, **Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?**, USAK Books, 2008, s. 45.

¹⁷³ Laçiner, a.g.e., s. 45.

Protestan misyonerler, faaliyetlerini dini ve mezhepsel amaçlarla arttırdı ve birçok Ermeni'yi Protestan mezhebine döndürdüler. Bu toplulukta büyük bir gerginliğe neden oldu. Katolik Ermeniler gibi İstanbul Patriği Protestan Ermenilere karşı uygulanan aynı zulüm politikasını izledi. Örneğin, Protestan okullarındaki tüm Ermeni öğrencilerin ebeveynleri, 1837'de Gregoryen patron Step'an tarafından çocuklarını bu okullardan çekmeleri emrini verdi. İki yıl sonra, Step'an bir ataerkil döngü düzenledi ve bu Ermenileri Protestan etkinliklere katılmayı yasakladı. Böylece pek çok esnaf esnaflık dışına itildi ve evlerinden atıldı. 1846'da Ermeni Gregoryen Patriği, Protestan olan Ermenileri istifa ettirdi. Rus ve Ermeni Gregoryen Patriğinin İngiliz ve Amerikan uygulamalarına itirazlarına rağmen, Osmanlı hükümeti Protestanları 1850'de ayrı bir dini mezhep ve maki olarak tanıdı. Böylece Ermeni cemaatinin birliği çözüldü. Bununla birlikte, Ermeni patriği, milliyetçi ideoloji yoluyla birleştirici bir faktör olarak, Ermeni cemaatleri arasındaki çatışmayı kademeli olarak azalttı. Kendilerini ve koruyucularını korumak için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu misyonerler büyük güçlerden kendilerine yardım istemeye başladılar ve bu girişimler diplomatik olaylarla sonuçlandı¹⁷⁴.

Türkiye'de emperyalist amaçlarla görev yapıyorlardı. Misyonerler, Müslüman olmayanların ezildiğini iddia ederek imparatorluğun içindeki valileri cani olarak tanımladılar. Bu politika Batı'da destek bulmuş ve buralarda Türk düşmanlığı ortaya çıkmaya başlamıştı. Türkler bu politikayla kuşatılmış ve dünyaya Hıristiyan katili olarak tanıtılmıştır. Aslında, misyonerlik faaliyetleri, Fransa, İngiltere ve Amerika için Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz alanları yaratmak için dini kanallardır ve bu onların ekonomik ve politik yayılmacılıklarına hizmet etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaat alanlarını genişletmek için bütün bu güçler Ermeni mezheplerinden birinin koruyucusu oldu. Avusturya ve Fransa Katoliklerin koruyucusu oldu, İngiltere Protestanları koruyordu ve Rusya Ortodoksları koruma altına aldılar. Böylece, Ermeniler büyük güçler tarafından kendi çıkarları için bölündüler. Rusya'nın amacı Akdeniz'in sıcak sularına ulaşmak ve Gregoryen Ermenileri kullanarak İngilizlerin Hindistan yolunu ele geçirmektir. İngiltere, Protestan ve Gregoryen Ermenilerini, Fransızların etkisini kısıtlayarak Hindistan'ın yol güvenliğini korumak için kullandı. Fransa Katolik Ermenileri Ermeni mezhepleri arasında kendi düşmanlığı için kullandı. Ayrıca Ermenileri

¹⁷⁴ Bahçeci, a.g.e., s. 72.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmek için kullandılar. Misyonerlerdeki eğitim kurumları, ağırlıklı olarak kendi tarihini ve edebiyatını incelemeye başlayan ve insan haklarını ve uyrukluk ilkelerini öğrenen Ermenileri etkilemişti¹⁷⁵.

Bu amaçlar için misyonerlik faaliyetleri Ermenilerin kültürel yeniden canlanmasına hizmet etmekteydi ve doğrudan olmasa da dolaylı olarak Ermeni milliyetçiliğinin yükselişi için görev yapıyordu. Ermeni Patrikhanesi'nin yetkileri, büyük güçlerin desteklediği misyonerlik faaliyetleriyle ciddiye alındı. Bu, Patrikhanenin Ermeni cemaatindeki otoritesinin azaltılmasında önemli bir faktör oldu. Ermeni cemaatinin siyasal ve dini otoritesi, birbirinden ayrılamaz, çünkü Patrik toplumun hem manevi hem de zamansal lideridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemi içinde kilise, 19. yüzyıla kadar hiçbir güçlük çekmeden gücünü korudu. Daha önce belirtildiği gibi Amiras önce patrik otoritesine itiraz etti ve daha sonra Patrikhaneyi kontrol altına aldı. Bununla birlikte, bu, Patrik'in kendi toplumundaki gücünün gelişimi için önemli bir engel haline gelmedi. Tanzimat reformlarıyla patriğin otoritesi de zayıf düştü. Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratikleşme ve toplumsallaşma süreci 1839'da Gülhane fermanıyla başlamıştır. Büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etmesini engellemek için 1856 reform fermanı kabul edilmiştir¹⁷⁶.

Osmanlı entelektüelleri, imparatorluğun çöküşünü önlemek için modernleşme ve batılılaşmayı uyarladılar. Ayrıca, Osmanlı topraklarındaki tüm ulusları kapsayacak bir Osmanlı uyrukluğu yaratmak istediler. Tüm etnik ve dini unsurları sisteme entegre etmek istediler; Bununla birlikte, Gülhane fermanı hayatları, Hıristiyan ve Yahudi vatandaşların onurunu güvence altına almış ve kanun önünde eşitlik hakkı tanımış olsa da birleşme politikası Osmanlı azınlıklarının isyankâr faaliyetlerini durduramamıştır. Reformlar için ikinci adım, 1856 yılında kabul edilen fermanıdır. Bu ferman ile herhangi bir milletteki tüm milletler, il ve ilçe meclislerine seçilecek kamuya ve orduya katılmak üzere kamu görevlerine atanma hakkına sahip olacaktı. 1869 yılında Osmanlı vatandaşlığı kanunu kabul edildi. Ancak, bu reformlar, Osmanlılar, gayrimüslim cemaatler olarak bu reformları kendi ulusal bağımsızlık planları için bir adım olarak gerçekleştirdikçe,

¹⁷⁵ Canan Seyfeli, Ermeni Kilisesi'nin Bir Ritüeli Olarak Sivil Cenaze Merasimleri, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, 30, s. 101-134.

¹⁷⁶ Haluk Özdemir, **Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları**, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2012, s. 3.

İmparatorluğun birliğini sarsmaya başladı. Patrik otoritesinin Ermeni aristokrasiden oluşan bir ulusal konseye bağlı olduğu belirtildi. Ermeni toplumu arasında bu reformlarla belirginleşen gerginlik vardı. 1847'de iki konsey kuruldu, biri manevi meseleler ve diğeri yaşamlarla ilgili meseleler için düzenlendi¹⁷⁷.

Reform hareketi nedeniyle Ermeniler " Ermeni Milleti Nizamnamesi" anayasasını hazırladılar. Bu anayasaya göre, Ermeni milletini içten seçmeli bir genel kurul düzenleyebilecekti. Bu meclis 24 Mayıs 1860'da kuruldu. İstanbul patriği onun icra başkanı oldu. Patriğin görevi için adaylar piskopos olmalı ve 35 yaşın üstünde olmalı ve ayrıca Sultanın güveni sağlamalıydı. Osmanlı İmparatorluğunun Ermeni piskoposları tarafından kurulan Meclisi patriği seçecekti. Topluluğun her iki meclisinin de kendi adaylarını ilk önce sunma hakkı vardı. Spiritüel konsey tüm piskoposların tercihine göre aday olmasına rağmen, geçici konsey ilk beş favorisinin adlarını sunacaktı. Bir aday mutlak çoğunlukla genel kurul tarafından seçilecek; seçilen adayın geçici konsey listesinden olması gerekmemekle birlikte Sultan onayı gerekiyordu. Patrikhanenin işi için bir sekreteryaya görev yapacaktı. Genel meclis, 20'si İstanbul'da rahipler arasından seçilecek ve 40'ı her bir piskoposluk il genel kurulundan seçilecek ve bunların 80'ini lonca teşkilatlarından seçecek olan 140 üyeden oluşuyordu¹⁷⁸.

Bu anayasa ile Patrik, seçilmiş insanların temsilcileri haline gelmiştir. Ermeni ulusunun bu anayasası, Patrik ve onun izleyicileri tarafından paylaşılan otoritenin mutlak olmaması gerektiğini, ancak tüm Ermeni cemaatinin farklı otoritenin keyfine varacağını ortaya koydu. Bu gelişmeler, Ermeni Gregoryen Kilisesi için ciddi bir tehdit olarak görülüyordu. Bir bakıma, Ermeni topluluğu diğer dini mezhepleri kabul ediyordu; diğer bir deyişle, Ermeni Kilisesi'nin yetkilerinin bazıları Patrik'ten Ermeni halkına geçti. Böylece Ermeni Patriği sadece bir dini lider haline geldi. Laik güçlerini korumak için 19. yüzyılın en güçlü hareketi olan milliyetçilik kullandı. Başka bir deyişle, farklı mezheplerdeki Ermeni halkı arasındaki dini mücadeleler ve dini muhafazakarlıklar ulusal özelemlerle değiştirildi. Bu ulusal meclis, Ermeni cemaatinin siyasi iddialarını ve hedeflerini temsil eden siyasi Ermeni kurumu oldu. Patrik, ulusal canlanmaya yol açan

¹⁷⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁷⁸ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi**, Yeni matbaa, 1950, s. 89.

faaliyetlere dahil olmaya başladı. Yani, Kilise Ermeni halkının ulusal duygularının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır¹⁷⁹.

2.2.3. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu

1905 nüfus sayımı, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başlattığı nüfus sayımlarının sonuncusudur (Sakin, 2011, s.189-194). Uzun bir hazırlık döneminden sonra başlayan ve disiplinli bir şekilde gerçekleştirilen sayım yönetmelikleri 3 yıl önceden hazırlanmıştır (Karpata, 2003; 75). Önceki nüfus sayımlarında belirlenen yetersizliklerin telafi edilmesi amaçlanmış ve dikkatli bir çalışma yapılmıştır. Sayımın sonunda kurulan sistem bugüne kadar kullanılan kayıt sistemi için de temel oluşturmuştur¹⁸⁰.

1905 nüfus sayımının önceki nüfus sayımlarından önemli bir farkı, nüfus sayımından sonra izlemi sağlayan bir sistemin temelini oluşturmasıdır. Yönetmelik uyarınca, nüfus sayımı sırasında, ilçelerde bulunan mahalle / köy nüfusuna ait erkek ve kadın nüfusu gösteren bir istatistik ölçeği hazırlanması gerekmiştir. Bu ölçülerin bir nüshası ilçe meclisi üyelerinin kişisel damgalarını vurduktan sonra Valilikler vasıtasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilerek ve bunlar Nüfus İdaresi Kayıt Defteri'ndeki ana kitaplarına eklenmiştir¹⁸¹.

Sayımın sonrasındaki kurulan sistem, ilçelerdeki nüfus müdürlüklerinin ilçede meydana gelen ölüm, doğum, yeni kayıtlar ve transferleri düzenli olarak (üç ayda bir) gösteren bir ölçek hazırlamasını ve bunları İstanbul'un nüfus idareleri aracılığıyla İstanbul'a gönderilmesini şart koştu. Bu bilgi, 1905 nüfus sayımının sonuçlarının İstanbul'da tescillendiği ana defterlere düzenli olarak kaydedilebildi ve bu nedenle, her yılın sonunda ülkenin nüfusunu gösteren bir istatistik oluşturulabildi. Özetle, 1905 nüfus sayımı verileri için kaynak sağlayan istatistikler, 1905 nüfus sayımından ve kayıtlarından sonra nüfus istatistikleri uzmanlarının 1330'da (1914) elde ettiği sonuçlar ve ölümler, doğumlar ve transferler gibi olaylar kaydedildi¹⁸².

¹⁷⁹ Uras, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁸⁰ Kamuran Gürün, **Ermeni dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 12.

¹⁸¹ Kemal H. Karpata, **Osmanlı nüfusu, (1830-1914): demografik ve sosyal özellikleri**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, s. 78.

¹⁸² Karpata, **a.g.e.**, s. 78.

Yukarıda belirttiğimiz gibi istatistikler 1920'de yayınlandı. Bu tarih, İstanbul'un Müttefik Kuvvetleri'nin işgali altındaki bir döneme denk geldi ve Osmanlı yönetimi ve büroları kontrol altındaydı. Bu nedenle, böyle bir tartışmalı meselenin işgal kuvvetlerinin bilgisi ve kontrolü dışında kalmayacağını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu durum, istatistiklerin güvenilirliğine itiraz etmeyeceği bir özellik taşımaktadır. İstatistikler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Anadolu, Rumeli ve Suriye bölgelerini ve 1914 yılının idari yapısını kapsayacak şekilde düzenlendi. Hükümetlerde ve kayıtlarda Hicaz, Yemen, Musul, Bağdat Basra ve kum tepecikleri Lübnan, Asit ve Medine, bu iller ve sancaklar istatistiklere dahil değildi. Ayrıca, doğu illerindeki yöre halkları ile bölgenin dağlarındaki Kürtler ve Hakkâri Sancağındaki kabilelerde yaşayan bazı Nesturiler sayılmadı ya da kayıt yaptırmadı; ve bu nedenle her yıl düzenli olarak yapılan istatistiklerin dışında bırakılmıştır. Hesaplamalara göre, bahsedilen Osmanlı vilayetlerinde ve sancaklarda yaşayan etnik / dini grupların toplam nüfusu şöyledir¹⁸³:

Tablo 1: Osmanlı vilayetlerinde ve sancaklarda yaşayan etnik / dini grupların toplam nüfusu

İslam	15.044.846
Rum	1.729.738
Ermeni	1.161.169
Musevi	187,073
Rum Katolik	62.468
Ermeni Katolik	67.838
Protestan	65,844
Latin	24,845
Süryani	54.850
Eski Süryani	4.133

¹⁸³Orhan Sakın, **Osmanlı'da etnik yapı ve 1914 nüfusu**, Ekim Yayınları, 2008, s. 23.

Keldani	13,211
Yakubi	6,932
Maruni	47,406
Samiri	164
Nesturi	8,091
Yezidi	6,957
Kıpti	11,169
Dürzî	9,385
Kazak	1,006
Bulgar	14,908
Sırp	1
Ulah	82

Tarih boyunca antik yerleşim yerlerinden daima göç eden Ermenilerin 20. yüzyılın başında İmparatorluğun nüfus sayımı ve kayıt işleri yaptığı Anadolu, Rumeli, Suriye ve Filistin'in neredeyse tüm bölgelerine dağılmış olarak yaşadığı görülüyor. Bu bölgelerde Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılında 36 ana idare birimine bölündü (Sakin, 2008;25-28). Bunlardan 18'i valilerin idaresi altındaki iller, geri kalan 18'inin doğrudan merkezi hükümet tarafından idare edilen sancaklardı. Her iki durumun idari birimleri alfabetik olarak listelenmiştir¹⁸⁴:

Tablo 2: Sancaklardaki Gregoryen nüfusu

Adana ili	50.139
Ankara ili	44.507

¹⁸⁴ Sakin, **a.g.e.**, s. 23.

Antalya sancağı	630
Aydın ili	19.395
Beyrut ili	1.188
Bitlis ili	114.704
Bolu sancağı	2.961
Canik sancağı	27.058
Çatalca sancağı	842
Diyarbakir ili	55.890
Edirne ili	19.725
Erzurum ili	125.657
Eskişehir kumruk	8.276
Halep ili	35.104
Hüdavendigâr eyaleti	58.921
İçel sancağı	341
İstanbul ili	72.962
İzmit sancağı	55.403
Kala-i Sultaniye sancağı	2.474
Afyonkarahisar sancağı	7.437
Karasi sancağı	8.544
Kastamonu ili	8.959
Kayseri sancağı	48.659
Konya ili	12.971

Kudüs sancağı	1.310
Kütahya sancağı	3.910
Mamuratülazız ili	76.070
Maraş sancağı	27.842
Menteşe kum sandığı	12
Niğde sancağı	4.890
Sivas ili	143.406
Suriye ili	413

Modern diyebileceğimiz sayım ve kayıt sistemi, 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşturulmuştur. 1905 yılındaki bu kayıt sistemi bugüne kadar var olan nüfus kayıt sistemi için temel oluşturmaktadır. 1905 nüfus sayımı, Rumeli, Anadolu ve Suriyeli Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleştirildi. Bu bölgeler, 18'i il olmak üzere 36 ana birime, diğer 18'i sancağa ayrıldı. Sayımdan sonra kurulan sistem sayesinde illere ve illerden düzenli veri gelmektedir. Bu verilerle İmparatorluğun nüfusu güncellenmekte ve istatistikler oluşturuldu ve böylece değişen nüfus yapısı merkez tarafından takip edildi. Bu istatistiklerden biri 1914 yılı için hazırlanmıştır. Bahsi geçen istatistiki verilere göre, nüfus sayım yerindeki İmparatorluğun toplam nüfusu 18.520.016'dır. Bu, 15.044.846 Müslüman ve 1.161.169 Gregoryen Ermeni'den oluşuyordu¹⁸⁵.

2.2.4. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı

93 Savaşı olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, "Ermeni Sorunu"nun ortaya çıkışında bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve bu soruna uluslararası bir boyut kazandırmıştır (Küçük, 1986:1). Bu nedenle, bu savaştaki rolleri vurgulamak ve Ermeni sorununa olan etkilerini her yönüyle değerlendirmek çok

¹⁸⁵ Çimen, Adnan. Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri, **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2012, 14.3, ss. 1-34.

önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu içte ve dışta önemli sorunlarla uğraşmak zorundaydı ve ciddi bir "yönetişim sorunu" ile karşı karşıya kalmıştı. Bu koşullarda, "Millet Sistemini" oluşturan unsurlardan biri olan Ermeniler, diğer Hıristiyan toplulukların yollarını izleyerek kendi geleceğini belirlemeye çalıştı¹⁸⁶.

Osmanlı topraklarında yayılma politikası izleyen Rusya'nın, 1828-1829 Türk-Rus Savaşı'nda Ermenilerin yaşadığı bazı toprakları ele geçirmiş olması planlarını ve eğilimlerini Ermenilerin yaşadığı diğer illerde ilhak etmeye teşvik etmiştir¹⁸⁷. Bu dönemde Rus yanlısı görüş, Rusya'nın Türk baskısından kurtarmalarını umut eden Osmanlı Ermenileri arasında hızla yayılmıştır. Dolayısıyla Ermeniler, "Sadık Ulus" dan düşmanla iş birliği yapan bir ulusa dönüşmüşler ve bu dönüşümün en önemli aşaması '93 Savaşı ile olmuştur¹⁸⁸.

Çarlık Rusya'sının Slav toplulukları için takip ettiği Panславizm politikası 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın en büyük nedenlerinden biri olmuştur. Rusya için kesin bir zaferle sonuçlanan bu savaş, Balkanlar ve Kafkasya-Doğu Anadolu savaş alanları olmak üzere iki alanda gerçekleşti. Kafkasya-Doğu Anadolu savaş alanı, burada yüzyıllar boyunca yaşayan Ermenilerin önemli rol oynadığına tanık oldu. Osmanlı Anadolu Ordusunda yaklaşık 80 bin asker ve Rus Ordusu'nda Kafkasya'da daha geniş bir alana uzanan 120 binden fazla asker vardı. Üç kanadından saldırmaya dayanan Rusların stratejisi Kars ve Erzurum'u ele geçirmek üzerine kurulmuştu. Osmanlı stratejisi ise bölgeyi bütünüyle savunmaya dayanıyordu. Müşir Ahmet Paşa Osmanlı Ordusu'na komuta ederken, Loris-Melikof saldırıyı başlatan Rus Ordusu'na komuta etmekteydi. 93 savaşında, her iki taraf da düşmana karşı kullanılacak yerel unsurlardan yararlanmak istemekle birlikte, özellikle Kafkasya Savaşı'nda düzensiz gönüllü birlikler ortaya çıkmıştı. Osmanlılar, farklı kavimlerden Acem, Çerkes, Abhaz ve Kürtlerden yararlanırken, Ruslar Ermeniler, Gürcüler, Kürtler, Çerkes ve Kazaklar'dan

¹⁸⁶Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi: Rumeli cephesi**, Genelkurmay Basım Evi, 1993, s. 215.

¹⁸⁷Jack S. Levy, **War in the Modern Great Power System: 1495—1975**, University Press of Kentucky, 2015, s. 132.

¹⁸⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi tarih (1789-2012)**, Der Yayınları, 2013, 553.

yararlandılar¹⁸⁹. Rus Ordusu genel olarak Balkanlar'daki Slavlar'ın ve doğudaki Ermenilerin desteğiyle ve iş birliğiyle hareket etti¹⁹⁰.

Bu savaşta Ermenilerin "Rus Ermenileri" ve "Osmanlı Ermenileri" olarak iki taraflı ve tamamlayıcı desteği vardı. Bunlardan birinde, Kafkasya'da yaşayan Rus Ermenileri doğrudan Rus Ordusunda görev yaparak Ruslara destek verdiler. Dahası, Ermenilerin bu ordu komutanlık konumlarında önemli bir çoğunluğa sahip oldukları görülüyor. Erivan merkezli Rus Kafkasya ordusunda binlerce Rus Ermeni askeri, yüzlerce subay ve yönetimde komutanlar vardı. Savaşın başında Doğu Anadolu'yu hızla işgale başlayan Rus Ordusu komutanı Mikayel Loris-Melikof (1826-1888), Tiflisli bir Rus Ermenisiydi. Aslında Melikian olarak adlandırılmıştır¹⁹¹.

Melikof sonrası görevi devralan Rusya Büyükelçisi Mikhail Nikolaevich, Rusya'nın Kafkasya valisi ve Çar'ın kardeşi komutasındaki ikincil komutanların çoğu Tiflisli Ermenilerden oluşuyordu. Bunların bazıları Beybut Shelkovnikov, Ivan Davidoviç Lazarev (Ohannes Lazaryan), Arshak Tergukasov ve Avinov'un genel sekreteridir. Bu arada, General Tergukasov'un emri altında "Yerevan Birlikleri" adlı ayrı bir birlik oluşturuldu¹⁹². Rus Ermenileri çoğunlukla, Rusların tahrik ettiği ve vaat ettiği Ermenistan'ı kurma hayaliyle savaştı.

Layard, Nerses ve Ermeniler “Patrik nasıl bir rahip olursa olsun ve dünyevi arzuları ne olursa olsun Osmanlı yönetimini artık kabul etmemeye kararlı olduklarını ve Patriğinde bunu reddetmesinin mümkün olmadığını” belirtti. Bu değerlendirme, Ermeni terör hareketlerinin 1890'larda yoğunlaştığını göstermektedir. Ermeni desteğinin Rus ordusuna ikinci önemli tabanı, Doğu Anadolu'da ve özellikle sınır boyunca yaşayan Osmanlı Ermenileri ile ilgilidir. Paris Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalardan sonra Rusya, Doğu Anadolu'da ve Mezopotamya havzasında planlarını gerçekleştirebilmek için burada Ermeni nüfusuna güvenmeyi planlıyordu. 93 Savaşı'nda hızla ilerleyen Rus Ordusu, Doğu Anadolu'da bazı ilçeleri işgal edince oradaki Ermenilerle temas kurdu ve

¹⁸⁹A. B. Şirokorad **Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 122.

¹⁹⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s. 553.

¹⁹¹ Levy, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁹² Şirokorad, **a.g.e.**, s. 437.

Rus Ordusu'ndaki Ermeniler Osmanlı Ermenilerini provoke etmeye başladı¹⁹³. Bu arada, bazı Osmanlı Ermenileri Rus orduları için rehberlik ve casusluk yaparak savaşa karıştılar¹⁹⁴. Ayrıca, Ruslar halk arasında korkunç hikayeler yayıyordu; bu durum doğal olarak insanlarda korku ve heyecan yaratıyordu¹⁹⁵.

Doğu cephesi Birinci Ordu Sekreteri Mehmet Arif Bey, sınır boyunca yaşayan insanların Rusların yabancı bir ülkedeki casusları olup olmadıkları hakkında söyledikleri ilginçtir. Ona göre, "İki tarafın da ordusunun bulunduğu bölgede yaşayan insanları Kürtler, Karakalpaklar ve Ermeniler oluşuyordu. Durum böyle olduğunda, düşmanın casus bulmada zorlanması pek uzak görülmemektedir. Bunların bir kısmı hem Ruslar hem de Osmanlılar için ya da her iki taraf içinde hizmet ediyordu ... Ermenilerin ne tür bir hedefe hizmet ettiğini anlamaya hiç gerek yoktu ..."¹⁹⁶. Görüldüğü gibi, Osmanlı Ermenileri Ruslara, 93 Savaşı'ndaki gibi Anadolu'da, Kırım Savaşı'nda olduğu gibi, büyük ölçüde yayılmalarına yardım ettiler. Öte yandan, Balkan savaş meydanındaki Rus Ordusu neredeyse İstanbul kapılarına geldiğinde, bazı Rus generaller ve subaylar, Yeşilköy'de yaşayan Ermenilerin evlerinde kaldılar. Bu grup İstanbul Ermenilerini tahrik ediyordu¹⁹⁷.

93 Savaşı'nın yarattığı otorite eksikliğinde çevrenin etkisi ile Doğu Anadolu'da Ermenilerin öncülüğünde ağır güvenlik sorunları ortaya çıktı. Savaşın başında, Patrik Nerses, çeşitli yerlerde görülen olaylar ve çatışmalar nedeniyle Ermeni milletine yönelik "tavsiye mektubu" yayınlamıştı. 1875 yılından bu yana ayaklanan Zeytun Ermenileri, Babik önderliğindeki yağmalama faaliyetlerini hızlandırdı. Bu olaylardan sonra tutuklanan bazı Ermeni katiller, suçlarına göre çeşitli cezalar ile cezalandırıldı. Savaş sırasında Ermeni Patrikhanesi tarafından Erzurum, Gemerek vb. Ermeni okullarına gönderilen Ermeni kitapçıkları "zararlı" sayıldı ve yok edildi. Doğu cephesinde Osmanlı Ermenilerinin davranışlarını belirleyen faktörler arasında demografik / toplumsal yapıdan

¹⁹³İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975, s. 421.

¹⁹⁴Şirokorad, **a.g.e.**, s. 437.

¹⁹⁵Yüksel Bayıl, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri", **University of Gaziantep Journal of Social Sciences**, 2012, s. 11.4.

¹⁹⁶Mehmed Arif Bey, **Başımıza Gelenler**, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş, (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, 2006, s. 111.

¹⁹⁷Enver Ziya, Karal, "Ermeni Meselesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1996, s. 6.

ve savaş koşullarından kaynaklanan unsurlar bulunmaktadır. Osmanlı destek kuvvetleri genellikle kabilelerin yapılarını yansıtan Kürtler ve Çerkezlerden oluşuyordu. Bu düzensiz gruplar, savaşta zaman zaman önemli katkılarda bulunmuş olsalar da savaş alanındaki ve arkasındaki düzen ve yetkileri ihlal edebiliyorlardı. Mehmet Arif Bey'in bu konudaki gözlemleri de ilginçtir: "Çerkezler çoğunlukla Samsun'dan getirilen askerlerdir ve cesaretleri ile iyi bir savaşçılardır ancak köylüler üzerinde zulüm yaptıklarını ve ordunun güvenliğini ihlal ettiğini ve ordunun durumunu kötüleştirdiğini" belirtmiştir¹⁹⁸.

Savaş sırasında, koyunlarını vermek istemeyen bir Ermeni Çerkes süvarileri tarafından öldürüldüğünde, Ermeniler komutana toplu olarak şikayetçi oldu. Mahkeme düzenlendikten sonra, katil Paşa'nın emriyle Kars'ta asıldı. Kürt valilerden Mir Mehmed, devlete sadık Ermeni köylerini imha eden çetelerle birlikte yağma yapmaya başladı¹⁹⁹. Savaşın bitiminde Rus birlikleri çekildiğinde, bazı Kürt ve Çerkez grupları intikam duygusu ile hareket ederek sınırdaki Ermeni köylerine tekrar saldırdı. Dolayısıyla sınırdaki binlerce Ermeni, Yeşilköy Antlaşması ile Rus Kafkasya'sına ve Rusya'ya göç ettiler²⁰⁰. Aslında aynı coğrafyayı paylaşan Ermenilerle Kürtler arasındaki çatışmalar daha eski zamanlara kadar uzanıyor. Bu çatışma durumu, Gayrimüslim için, Reform Fermanıyla ve 1870'lerdeki "yönetişim krizi" ile ortaya çıktı; 93 Savaşı'nın savaş koşullarında yoğunlaştı.

93 savaşı sona ermeden İstanbul'daki Ermeni Patriği, büyük güçlerin Dışişleri Bakanları'na şikâyet mektupları gönderdi ve bu arada Rus Ermenileri Rus hükümetine Osmanlı Ermenilerine yardım etmek için başvuruda bulundu. Öte yandan Ermeniler, 93 Savaşı'na doğrudan dahil olma kararını 18 Aralık 1877'de bir toplantıyla iptal ettiler; ancak bu tarihe kadar Rusya'nın yanında yoğun bir çalışma başlatmışlardır²⁰¹.

Bundan sonraki süreçte, savaşta Ruslara verdikleri desteğin geri ödemesini ve diğer Hıristiyan toplulukların yolunu izleyerek özerklik yolunu açmayı bekleyen Ermenilerin gerçek niyetleri ortaya çıktı. Bilindiği gibi Ermeni Patriği Nerses San

¹⁹⁸ Mehmed Arif Bey, **a.g.e.**, s. 358.

¹⁹⁹ Bülent Akyay, **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Karadağ Sınırdaki Askerî Durum Üzerine Bir İngiliz Subayın Memorandumu**, Berekat Yayınları, 1983, s. 98.

²⁰⁰ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin millî mücâdele tarihi,(1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 65.

²⁰¹ Kamuran Gürün, **Ermeni dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 245.

Stefano'daki Büyük Dük Nikola'ya "özerklik" veya "himayeci olma" talebi ile başvurmuş ve daha sonra imzalanan her iki antlaşmaya da "Ermeni Reformu" gerekliliğine ilişkin yazılar koymuştur. Büyük güçlerin kontrolünde olma şartı. Üstelik, yukarıda belirtilen çatışmalar nedeniyle Ermenilere Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenlik sağlamaya karar verilmiştir. Reformlar tatmin edici bir seviyede gerçekleştirilene kadar Rus birlikleri Ermenilerin yaşadığı illerde kalmaya devam edecekti. Söz konusu yazılar Ermeni meselesinin uluslararası boyut kazanmasına ve Ermenilerin emperyalizmin hedefi haline gelmesine neden oldu.

2.2.5. Yabancı Ülkelerin İzlediği Politikalar

Ermeni meselesine bakmadan önce, Ermeni Milliyetçiliğinin yükselişine katkıda bulunan faktörler açıklanacaktır. Bunlardan biri, 1789'da Fransız devrimi ile ortaya çıkan milliyetçi hareketidir. Milliyetçilik ilk önce Avrupa üzerinden yayılmış ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiştir. Milliyetçilik hareketi Batılı uluslar için bir araya getirici faktör iken, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çokuluslu imparatorlukların çökmesine neden oldu. İlk olarak gayrimüslimler, Osmanlı İmparatorluğundaki bu milliyetçi hareketlerden etkilenmişti. Milliyetçilik, farklı sosyal-kültürel-politik oluşumlara sahip çok uluslu imparatorlukları kolayca etkiliyordu. Gayrimüslimler, Osmanlı formasyon sisteminin yetersiz olduğunu ve kendi ulusal devletlerini kurmak istediklerini düşünüyorlardı. Milliyetçilik ilk önce kültür alanında başladı ve siyasi arzulara neden olan ulusal duyguları uyandırdı. Milletler kendi devletlerini kurmak istedi. İsteğe ancak Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde ulaşabilirlerdi²⁰².

Milletler, Büyük Devletlerin desteği olmadan kendi devletlerini kuramayacaklarını anlamışlardı. Bağımsızlık yolunda atılan en önemli adım Büyük Güçlerin korunması olacaktı. Önce, kendi lehine reformlar yaptırmak istediler, özerklik yaptıktan sonra bağımsızlık kazanmışlardı. Ermeniler de bu şekili takip etti. Ermeni

²⁰² François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, 2000, s. 65.

meselesinin başlıca sebebi milliyetçilikti. Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırlar gibi Ermeniler bağımsız bir devlet istedi. Ermenilerin milliyetçiliğe doğru attığı ilk adım ulusal duyguları uyandırarak kültürel alanlarda başlamıştır. Daha sonra, bunu Kilise, misyonerler ve Büyük Güçlerin desteğiyle siyaset alanına getirdi²⁰³.

19. yüzyıla baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Büyük Güçlerin etkisi artmaya başlamıştır. 1699'da Karlovitz Antlaşması'ndan itibaren bazı projeler Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanmaya başlandı. Bu projelerin liderleri İngiltere ve Rusya'ydı. Rusya her zaman Akdeniz'in sıcak sularına ulaşmak istedi. Bu rüya sadece Osmanlı topraklarını kullanarak gerçek olabilirdi. Bu amaçla Rusya, Balkan Milletlerini Fransa Devrimi'nin milliyetçilik fikrinin etkisi ile provoke etti. İlk önce Yunanistan ve sonra diğerleri bağımsızlığını kazandı. Bununla birlikte, bu Balkan ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Rusya'dan uzaklaştı. Bu başarısız girişimlerden sonra Rusya, Anadolu'da yaşayan azınlıklar için planlar yapmaya başladı.

Bu amaçla, en uygun millet Ermenilerdi. Ermeni milliyetçiliğine bakmadan önce, İngiliz, Fransız, Alman ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politikalarına bakmalıyız. Osmanlı toprakları üzerinden Asya kolonilerine ulaşabilen İngiltere, Osmanlı birliğini Rusya'ya karşı korumak istedi. İngiltere'nin bu politikası İngiliz Başbakanı Gladstone'a kadar devam etti ve Liberty Partisi genel başkanı 1880'de idareye geldi. Bu arada İngiltere, Osmanlı İmparatorluğundaki Protestanların himayesine giren Balta Limanı Antlaşması ile 1835 yılında Osmanlılardan ayrıcalıklar kazanıyordu. Fransa iç sorunlar nedeniyle sessiz kaldı ve hatta Osmanlı'yı bir süre Rusya'ya karşı korudu. Osmanlı-Fransız yakın ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladı ve bu durum Napolyon idaresinde de devam etti²⁰⁴.

Fransa, 1878 Berlin Antlaşması'na kadar olan durumdan uzaktı, o tarihten sonra Rusya ve İngiltere ile yakın ilişkilere girdi ve "Antente Cordiale" oluşturuldu. Bu tarihten sonra Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek için Büyük Güçlerin yanındaydı. Aynı zamanda Fransa, İmparatorluk Katoliklerinin koruyucusuydu. Avusturya-Macaristan,

²⁰³ Georgeon, a.g.e., s. 65.

²⁰⁴ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, 2007.s. 16.

Osmanlılar tarafından kaybedilen ve bazen Rusya ile Osmanlılar arasında iş birliği yapılan toprakları ele geçirme politikasını izliyordu. Almanya, 1870'de Versailles Antlaşması ile arenaya girdi ve Osmanlılarla yakın ilişkiler kurdu ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı sırada Rusya, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişki kurdu. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın hasta adamıydı ve içişlerine müdahale edenlere karşı hiçbir şey yapamadı. Osmanlılar, birliklerin korunması için Avrupa güçlerinin vaadine güvenmek zorunda kaldılar. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlılar, Ermeni meselesiyle yüz yüze gelmedi ve Rusya Pan-Slavcı politikasıyla Balkanlar'da çıkan isyanlarla başa çıkmaya başladı²⁰⁵.

Bununla birlikte Rusya, Osmanlı İmparatorluğunda Ermenileri provoke ederken, Kafkas Ermenilerinin haklarını kısıtladı ve ulusal mücadelelerini bastırdı. 19. yüzyılın son çeyreğinden önce Osmanlılar ile Ermeniler arasında ciddi bir sorun yoktu. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru, Büyük Güçler Ermeni Toplumunu Osmanlı İmparatorluğu politikaları olarak kışkırtmaya başladı ve Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başladı. Avrupa güçlerinin bu politikası Doğu Sorunu olarak adlandırılır. Doğu Sorunu ağırlıklı olarak Avrupalı güçlerin, Hıristiyanların haklarını bir bahane olarak korumak suretiyle Osmanlı İmparatorluğunun katılımını istediği anlamına gelmektedir. Bu güçler, "hasta adam" üzerine etkili bir politika oluşturmak istiyorlardı. Bunun için Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasını istemiyorlardı, ancak İmparatorluğu bölmek için anlaşma sağlayamayacakları için onu zayıf tutmak istediler. Hepsi İmparatorluk üzerinde farklı bir hedef arıyorlardı²⁰⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma politikası 1914 yılına kadar güce dönüştü. İngiltere, Osmanlı'nın bütünlüğünü istedi çünkü Osmanlı İmparatorluğu Rus yayılcılığına karşı bir engeldi. Bu güçlerden bazıları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa düzeyinde reform yapmak istedi ancak bazıları öleceğine inanıyordu. Ermeni meselesi Doğu Sorununun bir kısmıydı, Büyük Güçler tarafından kullanılmış ve davayı Ermeniler adına reformların dile getirilerek yerine getirmişti. Bu güçlerin Osmanlı Hıristiyanları için ayrıcalık ve bağımsızlık isteği olduğu klasik bir

²⁰⁵ Kodaman, **a.g.e.**, s. 16.

²⁰⁶ Kodaman, **a.g.e.**, s. 16.

durumdu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı Ortodoks Hıristiyanları hakkında yorum yapma hakkına sahipti. 1789 Fransız İhtilalinden kaynaklanan milliyetçi fikirler, Avrupa Güçleri tarafından Osmanlı Hıristiyanlarında tanıtıldı. Bunun sonucu olarak, önce, Sırlar, Rusya'nın müdahalesiyle 1804'te bağımsızlığını kazandılar. 1821'de Yunanlıların bağımsızlıkları vardı. Daha sonra Paris Anlaşması ile 1856'da hem Balkan Hıristiyanlara daha fazla ayrıcalık tanınmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler için reform yapılması sözü verildi. Bu antlaşma ile yabancı güçler Osmanlı iç işlerine daha önce hiç olmadığı kadar müdahale etmeye başlamışlardı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ gibi Balkan Hıristiyanları bağımsızlıklarını aldı ve Bulgaristan'ın 1878 Berlin Anlaşması ile daha geniş ayrıcalıkları vardı²⁰⁷.

Artık Anadolu Hıristiyanlarının dönüşü buydu. 19. yüzyıla kadar Ermeniler Balkanlar'daki milliyetçilikten büyük oranda etkilenmediler. Başlangıçtan beri etkilenmemelerinin bazı nedenleri vardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir bölgede homojen çoğunluk olamazlardı. Yani Balkan ülkeleri, çoğunlukta oldukları bölgelerde bağımsızlık istediler. Bununla birlikte, Ermenilerin Anadolu'da Ermeni toprakları olarak adlandırılan bir yeri yoktu. Kentsel Ermenilerin nispeten ekonomik refahı, Müslüman Türklerle ortak bir kültür ve dil paylaştı ve Osmanlılardan ayrılmak istemedi. Birçok Ermeni, 1850'den itibaren Osmanlı egemen sınıfına girdi. Kısacası, çok sayıda kente hizmet veren Ermenilerin statüko ile tatmin edecek bir nedeni olduğu bir gerçektir²⁰⁸.

2.2.6. Ermeni Patrikhanesinin, Din Adamlarının Çalışmaları

29 Mart 1863'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni cemaatinin durumunu güçlendiren ve bazı ek ayrıcalıklar tanıyan "Nizamname-i Millet-i Ermeniyü" adlı yönetmelik özerkliklerinde etkili oldu. Islahat Fermanı'na göre mevcut haklara ek bazı yeni hükümler içeren bu yönetmelik, Osmanlı'nın en sadık yurttaşları olarak görülen Ermenilere verilen bir ödüldür. Ermeni Patrikhanesi Meclisi, Osmanlı Devleti'nin rızasını alarak bu yönetmeliği hazırladı. Bu düzenlemeyle Ermenilere muazzam imtiyaz tanınmıştır²⁰⁹.

²⁰⁷ Kodaman, **a.g.e.**, s. 17.

²⁰⁸ Kodaman, **a.g.e.**, s. 18.

²⁰⁹ Ramazan Tosun, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2003, 1.14, ss. 143-163.

Bu, "devlette bir devlet, yönetiminde bir yönetim" olarak ifade edilebilir. Bir bakıma, bu düzenlemeyle Ermeniler, Ermeni soylularının aristokrat baskınlığını ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu dönemde, Gregoryen Ermeniler, İstanbul'daki patronlarının idaresi altındaki 26 Piskoposluk alanında yaşıyorlardı ve çoğunluğu şehirlerde olan Katolik Ermeniler, bir Patrik yönetiminde 13 Baş piskopos şubesi oluşturdu. Bu düzenleme Ermeniler arasında devrimci ruhu teşvik etmiş ve "Ermeni Sorunu" nun gündeme getirilmesine neden olmuştur. 1863'de "Ermeni Milletinin Düzenlenmesi" ilan edildikten sonra Patrikler ulusal ve politik ortamlarda çalışmaya başladı. Bu düzenleme, özerklik için bir adım olarak görüldü. Avrupa müdahalesi Lübnan olayları yüzünden genişlediyse de, bu müdahale onlar için çok faydalı olacağını umuyorlardı. Osmanlı Devleti içinde bağımsızlık için çıkan ermeni isyanları 1780 tarihinden 1862'ye kadar başarısız olmuştur²¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğunda özerk bir devlet kurma fikri Migirdiç Hirimyan'a (1869-1873) aittir. 1826'da Van'da doğan Migirdiç Hirimyan, 1854'te 34 yaşındayken Akdamar Kilisesi'ne Vartabed oldu. Böylece kilisenin üyesi oldu. Gazeteleri yayımlamaya başladı: Ermeni bağımsızlığını hedefleyen "Van'ın Kartalı", Van'daki Varak Manastırı'nda kurulduğu matbaada basıldı ve "Muş'un Kartalı" 1863 yılında St. Garabed Manastırı'nda Muş'ta basıldı. Vaazları ile dikkati çeken Hirimyan, 1869'da İstanbul'da Ermeni Patriği olarak seçildi. Patrik seçimi, ulusal Ermeni çıkarlarının artmasına neden oldu. Çalışmaya başlar başlamaz, yeni işini bu iki ilke ile başlattı:

a. "Ermeni Milletinin Düzenlenmesi" ni tekrar incelemek ve illerin talep ve ihtiyaçlarına göre tadil etmek,

b. İstanbul'daki Ermenilerin Ermenistan'a dikkatini çekmek için, Meclis ve Hükümete başvurmak.

Bankerler ve paralı Ermeniler, amacı Ermenileri tehlikeli maceralara çekmek olan Hirimyan'ın bu fikirlerine karşı çıkmadı ya da çıkamadı. Geleceklerinin Osmanlı ile birleştiğine inandılar. Sonuç olarak, Hirimyan, amacını bir Patrik olarak elde edemedi ve Ağustos 1873'te istifa etmek zorunda kaldı. Selefi Patriği Nerses Varjaedyan (1874-1884)

²¹⁰ Tosun, a.g.e., ss. 143-163.

Hirimyan fikrini sürdürdü. 1876 tarihinde II. Abdülhamit tahta nail olup ve Birinci Meşrutiyet Rejimi ilan edildi. Narses Varjabedian, Bulgaristan sorununu çözmek için düzenlenen İstanbul Konferansı (Aralık 1876-Ocak 1877) sırasında eski Patrik Hirimyan'ın hazırladığı bir raporu, İngiltere Büyükelçisi Henry Elliot'a Osmanlıların Ermeniler üzerinde baskı yaptığını iddia ederek sundu. Bununla birlikte, konferansın gündeminde olmadığı için inisiyatif başarılı oldu²¹¹.

Patrikhanenin Hirimyan döneminde başlayan şikayetlerin Trakya'daki Hıristiyanların sorunlarından sonra raporları ve başvuruları arttı. Patrikhanenin Osmanlıya ve Avrupa ülkelerine yaptığı şiddet raporlarını incelersek, bunların çoğunun sadece ortak polis olaylarından başka bir şey olmadığını fark ederiz. Bir yandan Patrikhane en yaygın olayları abartıyor ve hükümeti bilgilendiriyordu; öte yandan Patrikhane bu olayları ciddi politik konulara çeviriyordu ve Avrupa ülkelerini onlar hakkında bilgilendirmeye başladı²¹².

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Ermenilere iki alternatif vardı: Osmanlı Devletine ve Türk halkına sadık kalmak ya da İmparatorluk'taki diğer Hıristiyan cemaatlerin adımlarını takip etmek ve Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak. Patrik Nerses, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye 13 Nisan 1878'de bir mektup gönderdi. Mektup şu şekildedir: "Ermenilerin ve Türklerin bir arada yaşamaları artık mümkün değil, sadece bir Hıristiyan yönetimi eşitliğe, adalete ve vicdan özgürlüğüne sahip olabilir. Müslüman idareyi bir Hıristiyan yönetimi ele almalıdır: Ermenistan (Doğu Anadolu) ve Kilikya Hıristiyan yönetiminin kurulması gereken bölgelerdir ... Türk Ermenileri bunu istiyor ... Yani Lübnan'da olduğu gibi Türk Ermenistan'ında da bir Hıristiyan yönetimi talep edildi." ²¹³.

Patrik, 17 Mart 1878'de Layard'ın İstanbul Büyükelçisini ziyaret ederek şunları söyledi: "Bundan bir yıl evvel Osmanlı yönetimiyle herhangi bir problem yaşamadık, ancak Rus zaferinin durumu şimdi değişti. Bağımsız bir Ermenistan istiyoruz. Eğer bize yardım edemiyorsanız, Ruslara başvururuz" dedi. Büyükelçi ona "Ermenistan" ın ne demek olduğunu sorduğunda, Patrik "Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya" dedi. Büyükelçi

²¹¹ Tosun, a.g.e., ss. 143-163.

²¹² Muhammet Yıldız, **Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları**, 2015, s. 1-10.

²¹³ Yıldız, a.g.e., s. 1-10.

"Evet, fakat bu yerlerde çoğunluğa sahip değilsiniz" dedi. Patrik, "şimdi Rusya toprak kazanıyor, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında güç dengesi değişti, bizde kendi geleceğimizi hesaba etmeliyiz" dedi. Böylece Ermenilerin amaçlarını açıkladı. Osmanlı barış talebi üzerine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 31 Ocak 1878'de Edirne'deki mütareke ile sona erdi; barış antlaşması şartları Ayastefanos'a getirildi. Ayastefanos, Nerses Varjabedyan ve Ermeni mezhepleri arasındaki barış görüşmeleri sırasında Çar'ın kardeşi olan Rus delegasyonu başkanı Büyük Dük Nikola ile görüşülmüş ve Ermenilere ilişkin bir yazı eklemeye çalışmışlardır.

3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti ve Rusya, ağır hükümler içeren Ayastefanos Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşmanın 16. maddesinde "Ermenistan" sözcüğünü belirterek, Osmanlı Devleti bir devletin varlığını kabul etmeye zorlandı. Ancak antlaşma mutabakata girmedi. Patrik Varjabedyan, Ayastefanos Anlaşması'nın Berlin'de değiştirileceğini duyduğunda, kongreye katılacak devletler arasındaki faaliyetleri başlatmaya başladı. Bu amaç çerçevesinde Beşiktaş Başpiskeri Horen Nar Bey St. Petersburg'a gidip ve Çar II. Alexander tarafından kabul edildi. Horen Nar Bey, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Ermenilerini korumaya ve mücadelelerini savunmaya devam etmesini istedi. Mütekait Patrik Hirimyan'ın naipliğinde toplanan bir heyet, Avrupa başkentlerini ziyaret etti (Roma, Viyana, Paris, Londra) ve siyasetçilerin Ermeni Mücadelesi (Hai Tahd) için rıza göstermesi için çalışmaya başladı. Heyetin, Ermenilerin Türkiye'de Ermenistan kurma amacına yönelik taleplerini belirten 7 maddelik bir projesi vardı²¹⁴.

Bu faaliyetlerin yanı sıra patrik Nerses Varjabedyan, Manchester Ermeni Komitesi Başkanı Karekin Papazyan'a, Rusya'ya minnettar olduklarını ve İngiltere sayesinde maddi ve manevi kazanımlar elde ettiklerini belirten bir mektup gönderdiler. Ayrıca İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisini ziyaret etti. Projeyi kongreye verdiklerini ve İngilizlerin bu projeye destek vermelerini istemiş olduğunu belirtti. Buna ek olarak, Patrik Nerses, büyük devletlerde Ermeni nüfusa ilişkin sahte istatistiksel rakamları gönderdi. Sonuç olarak, Ayastefanos Anlaşmasının 16. maddesi olan bu yapay sorun, 13 Temmuz 1878'de pek fazla değişiklik yapılmadan Ayastefanos Anlaşması'nın 61. maddesi olarak

²¹⁴ Nejat Göyünç, Çiçek, Kemal. **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, 2005, s. 15.

kabul edildi. Bu şekilde, Ermeni sorunu "Reformlar Sorunu" olarak belirlendi "Bu, büyük devletlerin gözetiminde Osmanlı Devleti'nde uygulanacaktı"²¹⁵.

Nuriaz Çeraz, Berlin Kongresine eski başkan Hirimyan'ın tercüman sekreteri olarak katılmış ve 1879'da Berlin Kongresinde elde edilen sonuçlardan dolayı Ermenilerin umutsuzluğa kapılmasına gerek olmadığını söyleyen bir broşür yayınlamıştır. Nuryaz Çeraz onlara şöyle seslendi: "Berlin Kongresi, ulusal yapının (Ermeni Devleti) temellerini attı ... Avrupa bize silah verdi; onları paslanmadan kullanmalıyız ... Berlin Kongresi vasıtasıyla bir altın madeni kazandık. Onu çalıştırmalıyız"²¹⁶.

Broşürde de görüldüğü gibi, Ermeniler silahlı eylem önermişlerdi ve ayrıca Avrupa ülkelerinin onlara destek verdikleri belirtildi. Patrik Nerses Varjebeyan, sorunun devrim ve isyan yoluyla çözülmesi gerektiğine ve Patrikhanede "Reform Komisyonu" nu kurduğuna inanıyordu. 1879'un ortalarına doğru, Komisyon piskoposlara bir genelge gönderdi ve Ermenileri bir açıklamayla isyana davet etti. Bu genelgede, ildeki Ermeni din adamlarının neler yapması gerektiği de dahil edilmiştir. Bu arada İstanbul'daki Ermeni Patron Yardımcısı Başpiskopos Mateos İzmirliyan, piskoposluklara mektup göndermekle uğraşıyordu. Bu mektuplar incelendiğinde, Patrikhanenin sadakatsiz olduğunu ve hedeflenen eylemin, hükümetin yıkılmak suretiyle dış müdahale sağlanması, sonuç olarak özerklik kazanması olduğunu görülmektedir. Sivas Valisi Hakkı Paşa, Patrikhanenin devlete karşı faaliyetleri İçişleri Bakanlığına bildirildiğinde 1881 ve 1882 yıllarında yayınlanan makalesinde şu konulara dikkat çekti:

“Patrikhane devrim ve ayaklanma hazırlıklarını söyleyen rahipleri piskoposlara göndermeye başlamıştır. Patrikhane, Patrikhanenin kurallarına uymayan ve Ermenilerin isyan ve israf etmenin boşuna olduğunu ve Ermeni halkının zarar gördüğünü düşünen mantıklı eski piskoposlardan bazılarını görevden aldı ya da öldürdüler. Onların yerini genç ve devrimci piskoposlar ve rahipler koydu. 3. Patrikhane, "Altı Eyalette" çoğunluğa sahip olduklarını göstermek için, Avrupa devletlerine gizli sirküler göndererek devleti kınanmasını istedi. Patrikhane, Ermeniler için Kıtık Giderilmesi, Kudüs-ü Âerif'in

²¹⁵ Göyünç ve Çiçek, **a.g.e.**, s. 15.

²¹⁶ Göyünç ve Çiçek, **a.g.e.**, s. 15.

borçlarının ödenmesi vb. gibi farklı isimler kullanarak vergiler toplayarak Türklere karşı ve Avrupa basınında Ermenilerin lehine propaganda yapmıştır. Sıradan suçları, Ermeni soykırımı sanki varmış gibi yapmaya çalışmaktadır. Kısacası, çarpık olaylar, kurgu ve iftiraya dayalı bir kampanya başlattı. Patrikhanede "kabartma" iddiasıyla Ermenilere toplanan yüz binlerce lira (altın) vardır. Yerel muhafızların yardımı ile Rusya'dan Doğu Anadolu'ya yayılmış olan silahlı çeteler, bu paranın bir kısmını kullanarak terörize olmaya başladı. Papazlar, Ermeni okullarındaki küçük çocuklar dahi olsa, Ermeni halkının zihnini teşkil ederek hükümet kurallarına saygı ve itaatsizlik etmişlerdir. Patrikhane, kurulmasına yardımcı olduğu komitelere maddi destek sağlamaktadır. Komitelerin Patrikhane yönetiminde olduğunu belirtmek yararlı olacaktır.” demiştir²¹⁷.

1884'te Nerses Varjabedian'ın ölümünden sonra Haratyun Vehabedian yeni Patrik olarak seçildi. Vehabedian, Migirdiç Hirimyan ve Nerses Varjabedian'ın ortak anlayışını onaylamadı ve yardım umudunu kullanmanın faydasız olduğuna inandı. Türk Ermenilerinin durumunun yeniden düzenlenmesi için Avrupa'dan yardım istedi. Patrik olan Haratyun Vehabedian'ın üç yıl boyunca Ermeni ayaklanma komiteleri Avrupa'da ve Amerika'da genişledi ve şubeler açtı. Ermeni Devrimci Partileri, kilise ile birlikte Ermeni milliyetçiliği idealini, başka bir deyişle özerklik isteyen ideal devrimci hareketi kabul etti. "Armenagan", ilk Ermeni siyasi partisi 1885'de Van'da kuruldu. Avrupa'daki modellere göre örgütlenen ve kendi yayın organı olan bir yapıydı. 1887'de Ermeniler ilk Marksist partisini Cenevre'de kurdular. Daha sonra 1890'da "Hınçak Devrimci Parti" ismini aldılar (20). İzmir Manastırı Başepiskoposu Horen Asikyan (1888-1894) Haratyun Vehabedian'ın yerini aldı. Bu dönemde ildeki sıradan suçlar piskoposlar tarafından abartıldı ve yeniden şekillendi ve Avrupa'ya "Türk baskısı ve işkence" (!) Olarak yansımaları müdahalesi talep edildi. Bununla birlikte, Ermeni komite üyeleri Patriği Horen Asikyan'ı, kendi davaları için yeterince aktif olmadığına inandıklarında suikast girişiminde bulundu. Patrik sadece yaralandı ve istifa etti. Mısır Patriği'nden Horen Asikyan'ın ardından Mateos İzmirliyan İstanbul'un Ermeni Patriği'ne seçildi (1894-1896). Bu, Hınçakların morallerini arttırdı. Komitelerden yetkilileri ve üyeleri daha fazla çalışmaya başladı. İzmirliyan yalnızca devrim ve isyan fikrini yaygınlaştırmakla kalmadı,

²¹⁷Abdurrahman İlhan, **Arşiv belgelerine göre 1915 yılındaki tehcir olayının Sivas' ta uygulanması**, 2008. Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, s. 36.

hükümetin sağladığı hizmetleri ciddi bir şekilde eleştirdi ve İngiltere Büyükelçiliği ve Londra'daki gazetelere raporlar gönderdi²¹⁸.

Mateos İzmirliyan döneminde gerçekleşen ayaklanmalar hemen hemen tüm illere hızla genişlemeye başladı. II. Abdülhamid'in beceriksizliği sayesinde, bu isyanlar çok kısa sürede bastırıldı. İzmirliyan istifa etti ve Kudüs'e gitti. İstanbul'a döndüğünde ikinci kez Patrik olarak seçildi (1908-1909). 23-24 Temmuz 1908 tarihli Anayasal Rejimin ilanından sonra, Patrikhane komitelerle dolu bir hale geldi. Böylece, Ermeni Kilisesi Anayasal Rejimin ilanından sonra terörle olan rolünü kazanmıştı. 1909'da "31 Mart olayı"ndan sonra İstanbul'da geçici olarak herhangi bir hükümet yoktu ve bu Ermenilerin istediği fırsatı sağladı. Ermeni Başpiskoposunun 14 Nisan 1909'da, Ermeni isyanı Avrupa ülkelerinin bu konudaki dikkatini çekerek müdahalesini sağlamak ve Adana, Maraş, Mersin ve Ermenistan'da Ermeni Devletini kurmak amacıyla gerçekleştirildi. Hınçakların yardımı ile İskenderun'a uzandı. Adana'da 13 gün boyunca yaklaşık 20.000 Türk ve Ermeni hayatını kaybetti. Ve baş piskopoz Museu ayaklanmanın ikinci gününde İskenderiye'ye kaçtı²¹⁹.

29 Mayıs 1909'da İstanbul'daki Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan 1907'de ölen Katolikos Post, Eçmiyazin, Migirdiç Hirimyan'ın yerini almak üzere İstanbul'dan ayrıldı. Yegice Turhan, Mateos I'in yerini aldı. Ermeni Patrikhanesinin ülkeyi bölmek için yürüttüğü faaliyetler, Patriklik ve Devlet tarafından 1863 yılında verilen "Ermeni Ulusunun Düzenlemesi" nde belirtilen hakların değiştirilmesini gerekli kıldı. "Ermeni Katogikos ve Patrikhanesi Yönetmeliği" ile 10 Ağustos 1916'da yürürlüğe girdi ve manevi ve üstün Katogikos ve yarı ruhsal, yarı politik ve idari piskoposluk gibi iki ayrı görev bir araya getirildi. Osmanlı Devleti'ndeki iki Katogikos (Sis ve Akdamar) ve iki Patrikhane (İstanbul ve Kudüs) kaldırıldı. Tek görev olan Katogikos-Patrikhane bunların yerini aldı. Konumu, devletin siyasal merkezi olan İstanbul değil, Hristiyanlığın da merkezi olan Kudüs oldu. Değişiklikler Patrikhanenin meclislerinde gerçekleşti. 140 üyeli olan Genel Kurul kaldırılarak ve Dini Meclis (Meclis-i Ruhani) 12 kişilik bir toplantı yaptı ve Ortak Meclis bunun yerini aldı. Osmanlı Devleti, Eçmiyazin'in

²¹⁸ İlhan, a.g.e., s. 132.

²¹⁹Nejla Günay, Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2009, s. 51.

Katogikosu ile Rusya arasındaki ilişkinin koparılmasını amaçladı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Osmanlı Ermenilerini dini açıdan Rusya'dan korumaya çalıştı²²⁰.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu yenildi 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre toprakları işgal etti. Mondros Mütarekesi Ermenilerin Ermenistan'ı kurmaları için önemli bir adımdı. Ermeni Patriği Zaven Efendi, 1918'de yürürlüğe giren Yönetmelik uyarınca 6 Aralık 1918'de İstanbul'a geldi. Bağımsız Ermenistan'ı kurmak için bir organizasyon kurdu. Silah, mermi ve para gibi yardımları topladı, gerekli malzemeleri bulmaya çalıştı ve Rum Patrikhanesi'nden önemli yardım aldı²²¹.

Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de "Türk Ermenilerinin temsilcisi" unvanını kullanarak İtilaf Devletleri'ne başvuruda bulundu ve İtilaf Devletleri ve Milletler Cemiyeti'nden Ermenistan'ı koruma altına almalarını istedi. Bu arada, 12 Şubat 1919'da Patrik Zaven Efendi, aynı konunun gerçekleştirilmesi için İstanbul, Paris ve ardından Londra'ya gitti. Önce Bogos Nubar Paşa ile görüştü ve konularda onu aydınlattı; Sonraki Lord Cecil, Lord Curzon ve yardımcısı Lord Harding. Ayrıca Chambon ve Yunanistan Başbakanı Venizelos ile müzakerelerde bulundu. Ermeni şükranlarını ifade etmek için İngiliz Kral V. George'u ziyaret etti. Londra'dan Paris'e geri dönerken, Fransa Cumhurbaşkanı ve Başbakanla görüştü ve memnuniyet ve umut duygularıyla geri döndü.

Türkiye Cumhuriyeti ve Lozan Konferansı'nın kuruluşundan sonra Ermeni meselesi yoktu. Türkiye Ermeni Kilisesi, Ermeni Diasporası'nın Türkiye'yi zor duruma sokmasına izin veren girişimleri konusunda karşı çıktı. Ermeni Patriği sözde Ermeni soykırımını karşısında tepki vermeye devam etti²²².

2.3. 1.Dünya Savaşında Türk Ermeni İlişkileri

1914 Kasım'ında Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Rusya ile savaşmaktadır. Ermeni komiteleri bunu büyük bir fırsat olarak gördüler. Ermeniler gönüllü taburlar kurdular ve Rusya kuvvetlerine katıldı. Rusya kuvvetleri ile birlikte Doğu Anadolu'ya saldırdılar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de yeni isyanlar çıkardılar,

²²⁰ Günay, a.g.e., s. 51.

²²¹ Günay, a.g.e., s. 52.

²²²Ömer Engin Lütem, **Olaylar ve Yorumlar**, Ermeni Araştırmaları, 2013, ss.1.3.

daha sonra Osmanlı güçlerine saldırılar başladı ve sivil Türkler katledildi. Ermenilerin hedefleri sadece Türkler değil, Trabzon'daki Bizanslı Yunanlılar ve Hakkâri'nin çevresindeki Yahudiler idi. Taşnaksutyun komitesi, Osmanlı İmparatorluğu savaşa başlamadan hemen önce Haziran 1914'te Erzurum'da toplanarak bazı kararlar aldı²²³.

Marsilya'da yaşayan Ermenileri, Osmanlı İmparatorluğu savaşa başlamadan hemen önce seferberlik ilan ettiği 5 Ağustos 1914'te yapılan toplantı sonunda bir bildiri yayınladılar. Savaş patlak verdiğinde, Ermenilerin Ruslarla iş birliği yaptıkları tüm kaynaklardan kolayca görülebilmektedir. Bu konuda Philips Price şunları söyledi:

"... savaş patlak verdiğinde, o bölgedeki Ermeniler (Doğu kasabaları) Kafkasya'daki Rus makamlarıyla gizlice temas kurdular ve Türk kasabalardan gönüllüler, yeraltı örgütü yardımıyla Rus kuvvetlerine katılmaya başladı" dedi²²⁴. Rafael de Nogales ise bu konuda şunları belirtmiştir:

"Erzurum Milletvekili Garo Pastirmacıyan sınırdan geçerek Rus Ordusu'na hemen hemen tüm Ermeni yetkilileri ve Üçüncü Ordu'lu askerlerle katıldı ve kısa süre sonra Rus Kuvvetleri ile birlikte Türk köylerini yaktı, yakalanan bütün masum Müslümanları şiddetle öldürdü." ²²⁵.

Osmanlı Hükümeti 3 Ağustos'ta seferberlik ilan etti. Zeytun Ermenileri Türk bayrağı altında kalmayı reddetti, bu nedenle kendi yetkililerinin kontrolü altında Zeytun Komando Alayı'nı kurdu ve bölgelerini kendileri korumak istediler. Doğal olarak talepleri reddedildi ve bu nedenle 30 Ağustos'ta isyan başlattılar. Ardından, yaklaşık 60 kadar isyancı silahla yakalandı ve kısa sürede barış sağlandı ancak aralık ayında Zeytun halkı idari görevlilere ve askerlere yeniden saldırmaya başladı.

Mayıs 1915'te, Doğu Anadolu'da Rus güçleri ilerliyordu. İngiliz ve Fransız kuvvetleri Çanakkale'ye saldırmış ve güneyde ise kanal operasyonu devam ediyordu. Ülkenin iç durumu oldukça zor koşullar altındaydı. Zeytun'da Van ve Muş isyanları patlak verdi, Van'daki isyan Rus işgaline yol açtı ve bu arada Zeytun ve Muş

²²³ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, İÜ Edebiyat Fakültesi, 2003.

²²⁴ M. Philips Price, **War and Revolution in Asiatic Russia**, London, 1918, s.84-86

²²⁵ Arthur Ruhl, "A d'Artagnan of Today", review of *Memoirs of A Soldier of Fortune* by General Rafael de Nogales, **The Saturday Review**, February 13, 1932, 518.

ayaklanmaları halen devam ediyordu. Ülkenin her köşesi çetelerin saldırılarına maruz kalıyordu. Yetişkin Türklerin hepsi ordudayken, ülke Ermenilere kalmıştı. Devlet, aynı zamanda cephelerde savaşırken bu isyanlar ile de uğraşmaya çalışıyordu. Bu koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu isyankâr Ermenilerin yerlerine yerleştirilmesi kararını almak zorunda kaldı²²⁶.

Patrikhaneyi ilgilendiren ve Osmanlı'da Ermenilerle ilgili savaş sırasında alınan bir başka karar daha vardı. Takvim-i Vekayi'de 10 Ağustos 1916'da yayınlanan yeni bir yönetmelikle Osmanlı'daki Ermeni kiliselerinin Ecmiyazin ile olan ilişkileri tamamen durduruldu. Sis ve Akdamar Katolikosu birleşti, Katolikosis'in merkezi Kudüs'e taşındı. İstanbul Patrikhanesi Katolikçiliğe katıldı. Ayrıca, İstanbul Patriğine ancak mezhep yönetimi yoluyla ulaşılmasına karar verildi. Ayrıca, yeni düzenleme, Patriklerin seçilmesi ve Patrik Meclislerinin oluşturulması için yeni kurallar getirdi.

2.4. Cumhuriyet'in Kurulmasından 2.Dünya Savaşına Kadar Ermeni Türk İlişkileri

Başlangıçta, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler, Batılı devletlerin himayesinde özerklik kazanmayı hedefliyorlardı. Bununla birlikte, bu hedef zaman içinde değişti ve Büyük Ermeni Devletini Bakü'den Batum'a uzanan hatta Bursa ve İskenderiye'yi kapsayan bir alanda kurma arzusuna dönüştü. Bu şekilde, Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazandı ve İngiltere ve Rusya'nın emperyalist politikaların güçlü belirleyicileri haline geldi. Bu bağlamda İngiltere, Rusya'yı her zaman Orta Doğu ve Yakın Doğu politikaları için bir tehdit olarak görüyordu. Bu nedenle, Rusya'nın rejiminden bağımsız olarak İngiltere, bölgeden uzak durmayı tercih etti. Öte yandan Rusya, sömürge politikası çerçevesinde "açık denize ulaşma" hedefine ulaşmak için Boğaz ve Kafkasya politikalarını sürdürmeye kararlıydı. Ermenilere gelince, arzuları ve görüşleri sömürgeciler için yararlı olduğu sürece dikkate alınmıştı ve Batılı güçler sadece toprak paylaşımı planları uğruna, onları veya herhangi bir doğu topluluğunu düşünebilirlerdi²²⁷.

Yeni kurulan Sovyet rejimi klasik Rus yayılcı ideolojinin hayata geçirilmesi için bazı fırsatlar yarattı. ABD, yeni bir güç güçtü ve Savaş sonrasında maddi çıkarları

²²⁶ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 tehcir olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990, s. 65.

²²⁷ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953**. AKDITYK Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 89.

için bölgede bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Amerikan misyon okulları ve Amerikan Büyükelçilikleri geleneksel hizmetlerinin yanı sıra yalnızca evanjelize etme faaliyetlerini değil, aynı zamanda Osmanlı konularında bölücü fikirlerin ortaya çıkışı ve gelişimi için yollar arıyordu.

Anadolu'daki Amerikan okulları, Ermeni ayaklanmalarına katkıda bulunmuş ve doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı yönetimine karşı terör eylemlerini desteklemiştir. Osmanlı makamları, bölgesel barışın bozulmaması amacıyla, İngiltere ve Amerika'nın çıkarlarını savunan tüm misyonerleri Anadolu'nun illerinden sınır dışı etmeye çalışıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler ve Müslümanlar arasında çıkarılan çatışmalar, misyonerler tarafından Ermeni propagandası olarak ABD'de önemli bir taban yakaladı ve bunun sonucunda savaş sonrası devam edecek olan Amerikan desteğini ve sevgisini kazandı. Aslında ABD, savaş sonrasında bölgeye birkaç savaş gemisi gönderdi. Bu çevreden yararlanmak isteyen Ermeniler, Erivan'ı başkent olarak gelecek Ermenistan için egemen bir Ermenistan yaratmaya çalıştı. Üstelik Ermeniler Mondros Mütarekesi'ni imzaladılar ve böylece İmparatorluğun dağılmasıyla Türk topraklarının en büyük payını alma hayallerine kapıldılar²²⁸.

Nitekim, Ermeni eylemleri, Kazım Karabekir'in komutasında bir askeri müdahale için zorunluluk olmaktadır. Sovyet Rusya'nın İran, Türkiye ve Kafkasya'yı üzerindeki son yıllardaki politikaları karşısında, Britanya tüm dikkatini bu bölgeye ve yerel topluluklara (özellikle Ermenilere yöneltti) yönlendirdi. Doğu Anadolu vilayetlerini Ermenilere bırakmak ve sözde Ermenilerin güvenliğini sağlamak için Mondros Mütarekesi'ne 24 Maddeyi eklemesine neden oldu. Mütarekenin bir diğer hükmü, Türk ordusunun 1914'e kadar Kafkasya'yı boşaltması ve sınırlara geri çekilmesidir.

Ermeniler, Ruslarla mücadele ederken Türklere karşı acımasız bir şiddet uygulamaktaydı ve dahası, 1918'in başına kadar, Kafkasya'da da Sovyet rejiminin kurulmasından sonraki aralıkta ve otoritelerinin sağlanmasından sonra benzer bir tutum sergilediler. Amerikan medyası, Sovyet Rusya'nın Müttefikler ve ABD'ye kıyasla Ermeni meselesini çözmeye daha istekli olduğunu ve Erivan Ermenistan'ının Sovyetlerin yardımı

²²⁸ Salahi Ramadan Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 56.

ile kurulabileceğini bildirdi. 1917 Ekim Devrimi'nden kısa süre sonra, 15-28 Kasım 1917'de Bolşeviklere karşı Maveria-e-Kafkaslar (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan dahil) kuruldu. Bununla birlikte, 26 Mayıs'ta ertelenmek zorunda kaldı.

Böylece İmparatorluk Osmanlı Hükümeti ile Ermenistan arasında 31 Mayıs 1918'de imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması Türk-Ermeni ilişkilerine ılımlılık ve uzlaşma getirmek üzereyken, İtilaf Devletleri (ve özellikle İngiltere) bu gelişmeyi engelledi. Bakü için İngiliz-Osmanlı mücadelesi devam ederken, Ermeni birlikleri dağılmak üzereyken Osmanlı ordusuna teslim olmak istediler; ancak bu, Rusya'ya destek veren Bolşevik Ermeniler ve İngiliz sempatanları tarafından engellendi²²⁹. Bu dönemde, Ermeni liderler Menşevik İngiliz destekçilerinden ve Bolşevik Rus destekçilerinden oluşuyordu. Taşnak örgütünün üyeleri olan ve ırkçı bir çizgiyi takip eden Menşevikler'e tepki olarak Bolşevik ya da sosyalist Ermeniler aynı derecede milliyetçiydi. Koşullar savaş döneminde bile Rusya tarafından desteklenen Ermeni hareketinin gelişmesine elverişli idi. Sovyet Rusya askerlerini Kafkasya'dan geri çekmesine rağmen, bölgenin Türklerin eline geçmesini istemedi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından çok uzun zaman önce on binlerce Ermeni Rus ordusuna katıldı ya da bağımsız askeri birlikler oluşturmak için istihdam edildi. Brest-Litovsk Anlaşması uyarınca Rus askerleri Doğu Anadolu'dan çekildikten sonra, bu askerlerin bıraktığı boşluk çoğunlukla Ermeni güçleri tarafından dolduruldu. Bölgeyi ele geçirmek için Ermeni militanlarından oluşan birimler kuruldu. Yerel yetkililer Ruslar tarafından Ermenilere teslim edildi ve böylelikle bu alandaki bir Ermeni devletinin kurulması için bütün hazırlıklar tamamlandı. Bu noktada Ermeniler Türklere saldırdı ve Türk köylerine nefretle yağmalamaya başladı. Mütareke sonrasında, büyük güçlerin müdahalesini sağlamak için Hıristiyanların öldürüldüğü propagandasını yoğunlaştırdılar. Bu propaganda, özellikle 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya karşı işe yaradı. Sonuçta General Milne, Yakup Şevki Paşa'nın bir Karadeniz Ordusu için istihbarat toplamakla suçladı. Yakup Şevki Paşa 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrıldı daha sonra ordu komutanı Kazım Karabekir komutanlığa atandı.

Avrupa merkezli Ermeni örgütleri, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra propagandadan memnun değildi ve Osmanlı beldelerinde terör hareketleri yapıyorlardı. Mart 1918'den itibaren Bakü'de egemen olan Bolşevik Şaumyan hükümeti mart ayında binlerce

²²⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s. 56.

Müslümanı katletti. Ayrıca, 25 Nisan 1918'de Kars ilindeki Subatan köyünde 750 kişi acımasızca katledildi. 29 Nisan'da üç bin kadın, yaşlı ve çocuğu Gümrü'den Akhalkalaki'ye naklettiler, Erivan ve Kulpvere köyleri yakıldı. Şiştepe ve Dörkene'de çocuklar, erkekler ve kadınlar da dahil olmak üzere 60 kişiden oluşan bir grubun öldürülmesi, Ahılkelek ve Arpaçay köylerinin yakılması ve nüfuslarının tahrip edilmesinin yanı sıra Türklerin öldürülmesi gibi daha birçok olay meydana geldi.

Sovyet Ordusu, çekilme aşamasında Türklerin ve Müslümanlar katledilmelerini görmezden geldi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya operasyonuna başlayana kadar katliamlar devam etti. Ermeni propagandasının etkisi altındaki Batılı ülkeler bu cinayetleri görmezden geldi. Osmanlı topraklarındaki durum Sovyet Rusya'sını ve İngiltere'yi memnun etti, çünkü bu gelişmelerin bölgedeki hakimiyetlerini güçlendirmelerine yardım edeceğine inanıyorlardı. İngiltere, Ermeniler ve Çar destekçileri ile ittifak kararı aldı, Rusya ise bölgenin Sovyet Bolşevik unsurlarını tercih ediyordu. Bu nedenle Çarlık kalıntıları, Kazak ve Ermenileri destekleyen Ruslar, General Wed Dunsterville komutasında Enzela'dan Bakü'ye hareket eden İngiliz askerleriyle de uğraşmaktaydı. Bu hareketin nedeni Bakü'nün hem Türkler hem de Sovyetler tarafından işgal edilmesini önlemektir. Bu statü, Türk askerlerinin Bakü'yü aldığı 15 Eylül 1918 yılına kadar devam etti. Bununla birlikte, Mondros Mütarekesi'nin onaylanmasından kısa bir süre sonra, 17 Aralık 1918'de İngiliz General Thomson tarafından ele geçirildi ve Ermeni ve Çarlık taraftarlarının yönetimine bırakıldı. Bu arada, Osmanlı askeri komuta karargahında, İngilizlerin uzun süre Bakü'de kalmaları halinde Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü Ermenilere vereceğinden endişe duyuyorlardı ve bu şekilde, bölgede güçlü bir Ermeni varlığı inşa edeceklerdi. Dolayısıyla İngiltere'nin planlarını Kafkasya, İran ve Gürcistan'da gerçekleştirmesi daha kolay olacaktı. Bu bağlamda İngiltere, Ermenilere siyasi ve askeri yardımda bulundu. Bir Ermeni subayı olan Ohannes Arpesy, İngilizlerin Ermenilere yaptığı yardımları anılarında detaylı bir şekilde anlatmıştır. İngilizler Ermeni iddialarını savunuyorlardı, fakat "Büyük Ermenistan Projesi" için Ermenilere bırakılacak olan Türk toprakları gerçek Ermeni nüfusundan daha büyüktü bu da müttefiklerin isteklerine ters düştü²³⁰.

²³⁰ Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni ilişkilerinde gerçekler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 23.

Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz delege üyelerinden Lord Derby, Lord Curzon'a Ermenilerin, Van dışında hiçbir yerde çoğunluk oluşturmadığı yönündeki talepleri konusunda yaptığı mesajında, Kilikya'da toplam 407 bin Ermeni, Adana'da 420 bin kişi yaşadığını bildirdi.

Sovyetler Birliği Polonya'ya karşı savaşta yenilmesi sonucunda, Türkiye ile yakınlığını geliştirmesi operasyonel bir zorunluluk haline geldi. Bu yenilgi, Bolşeviklerin dış politikasında belirleyici bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin Ermenistan'da Türkiye aleyhinde herhangi bir işlem yapmaya isteksiz davranmasına neden oldu ve artık Ermenilerin arzularını desteklemeyi bir süre durdurdu. "Kafkasya Bariyeri" fikri Ocak 1920'de Türk Ulusal Mücadelesini, Sovyet yayılcılığını ve Türk-Sovyet iş birliğini engellemek için ortaya çıktı. Bu fikir, Kafkasya'daki İngiliz Komisyon Üyesi Oliver Wardrob tarafından ileri sürülmüştür. Lord Curzon, Çarlık taraftarları yerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a para, silah ve yiyecek yardımı yapma fikrini savundu. Ermenistan ve Pontus projelerini destekleyen İtilaf Devletleri de 'Kafkasya Bariyeri' planları için diğer alternatiflere talip oldu. Barikat tasarımı, İran, sözde Kürdistan ve hatta Türkiye'yi, ayrıca Gürcistan, Azerbaycan ve Savaş ve Sovyet Devrimi'nin sonucunda Kafkasya'da ortaya çıkan küçük cumhuriyetleri kapsıyordu²³¹.

İngiltere'nin amacı, yani Sovyet yayılcılığının önlenmesi, 1920'de Avam Kamarası'nda Lloyd George tarafından açıklandı. Lloyd George, "Türkiye aleyhinde olan hareket, Türk-İngiliz ya da Türk-Yunanistan ilişkileri ile ilgili değildir. Bu sadece Britanya ve Rusya arasında bir mücadeledir "dedi. Lloyd George'un bu ifadesi, mutlaka Türkiye'den vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Sadece İngiltere'nin ilgilendiği alanlarda ve gelişmekte olan Türk-Sovyet iş birliğinde Sovyetlerin genişlemesine dikkat çekiyordu. Bu iş birliğinin İngiltere'nin Türkiye ve yakın çevresinde elde ettiği tüm menfaatleri kaybetmesine neden olabileceğini söyledi. Haklıydı, çünkü Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Britanya, devrim yüzünden savaştan çekilen Rusya'nın gizli anlaşmadaki payı üzerinde görüşlerini belirtti. İstanbul, Boğaz ve Kafkaslar, Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlamak için Britanya'nın kontrolünde olmalıdır. Öte yandan Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iş birliği, Sovyet istilasını kolaylaştıracak ve Anadolu, Suriye,

²³¹ Çaycı, a.g.e., s. 23.

Irak, Afganistan ve Hindistan kapılarını Ruslara açacaktı. Dahası, İtilaf Devletleri tarafından gündeme getirilen Kafkasya Bariyeri, bölgedeki devletlerin Türkiye veya Rusya ile iş birliği yapmaya karar vermeleri halinde bir bumerang olabilirdi. Bu ihtimal ancak İran da dahil olmak üzere Kafkasya Bariyeri'nin başarılması halinde önlenebilirdi. İngiltere, amacına ulaşmak için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Mayıs 1918'de bağımsızlaştılar. Britanya, bu devletlere askeri danışmanlar ve silahlar göndererek, Rusya-Türkiye-İran üçgenine engel teşkil ediyordu. Kafkasya Bariyeri kuruldu ve Karadeniz tamamen İtilaf Donanmasının egemenliği altına girdi. Buna ek olarak İngiltere, "Kars Müslüman Konseyi" ni de kabul etti.

Britanya, bölgeyi oluşturan ve Sovyetlere katılmayan tüm hükümet ve yetkilere destek veriyordu ve bu şekilde bölgedeki işleri ele almaya çalışıyordu. Atatürk'ün liderliğinde Nisan 1920'de Ankara'da bir hükümet kuruldu. Türkiye'de yaşananlar İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere'den gelen yoğun tepkilerle karşılaştı. 26 Nisan'da Kemal Paşa, işgal kuvvetlerine karşı düzenlenen savaşta yardım alabilmek için Sovyetler ile siyasi ilişkilere başladı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı Sovyet Rusya'dan farklı değildi. Türkiye, ulusal sınırlar içinde bağımsız bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nı tamamlamak için dışarıdan yardım gerekiyordu. Atatürk, 22 Ocak 1921 tarihinde yapılan Büyük Millet Meclisi'nin gizli toplantısında dış yardım alma fikrini paylaştı. 3 Haziran 1920'de Sovyetler Birliği Dışişleri Komisyonu Kemal Paşa'ya, ilişki kurmayı memnuniyetle karşıladıklarını bildirdi. 3 Haziran 1920'de Georgy Çiçerin mektubunda şunları yazdı: "Sovyet Hükümeti olarak, bağımsızlık ve egemenlik uğruna Türk halkının kahramanca mücadelesine katılıyoruz. Türkiye'nin zor zamanlarında Rus ve Türk halkını birleştiren dostluğun temeli olacağına inanıyoruz"²³².

Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Çiçerin'in mektubuna 4 Temmuz 1920'de yanıt verdi; Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti tarafından alkışlandı ve Sovyet Hükümeti tarafından Ermenistan-İrak arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi için arabuluculuk olumlu karşılandı. Aynı mektupta Bekir Sami Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sovyet Hükümeti'nin yardımıyla kapitalizmi ve emperyalizmin üstesinden geleceğine inandığını da belirtti. "Büyük Meclis'in izlediği politikalar komünist ilkelere dayandırılmamaktadır ... Meclis ve Hükümet, bağımsız devletin temsilcileri olarak, ulusal

²³² Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**. Aktül, 2004, s. 145.

değerlere derinden bağlıdır ve komünizmin ya da Bolşevizm'in ilkelerine hiçbir zaman yaklaşmamıştır". Bekir Sami Bey'in Moskova'ya gelmesinden sonra Kafkasya devleti önemli ölçüde değişti. Bolşevik rejimi 27-28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da iktidara geldi. Erivan Ermeni Cumhuriyeti, 1920 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Bolşevik ayaklanmalara tanık oldu ve Gürcüler ile bir anlaşma yaptı²³³.

Ermenilerin uzun yıllar koruyucuları olmuş devletler, bu görevi insan hakları ve adalet için insani duygularla yerine getirdiklerini iddia ettiler. Bununla birlikte, bu politikalardan fayda sağlamayacaklarını gördüklerinde ise onları Lozan Barış Konferansı'nda kaderleri ile başbaşa bıraktılar. Ermeniler büyük Avrupa ülkelerinin sorunlarına çözüm bulabileceklerini umuyordu. Taleplerinin bu şekilde gerçekleştiremeyeceklerini anladıklarında, Rusya ile dostluk kurmaya karar verdiler. Ermeniler, Ruslar'ın tarih boyunca Türklerin doğal düşmanı olduklarını, aralarında derin köklü bir düşmanlık olduğunu düşünüyorlardı, çünkü Rusya hala Doğu Anadolu üzerinden İran Körfezine veya Akdeniz'e ulaşmayı hedefliyordu. Rusya'daki herhangi bir rejimin Ermenileri muhafaza düşünüyorlardı. Bu düşünce neticesinde bir planlama hazırladılar ve aşağıdaki ilkeler üzerinde çalışmaya karar verdiler:

- a. Sovyet Ermeni Cumhuriyeti ekonomisini ve kültürünü ülkenin rejimi dışında birleştirmek.
- b. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Ermenilerin ulusal din, dil, kültür ve hedeflerini korumak, kollamak.
- c. Avrupa ülkelerinde ve de Milletler Cemiyeti çatısı altında Ermenilerin talep ve iddialarını savunmak, her fırsatı değerlendirmek.
- d. Ermenilere hayır kurumlarından bağış sağlamak.

Bu planı uygulamak ve Avrupa'da halihazırda yaşayan tüm Ermenilerin desteğini almak için bir organizasyon kurulması planlanmış olup ayrıca, Taşnak Komitesi "Birleşik ve Bağımsız Ermenistan" konusundaki taleplerini sürdürdü²³⁴.

²³³ Ekrem Memiş, **Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri**, 2005, s. 47.

²³⁴ Yusuf Ziya Bildirici, **Adana'da Ermenilerin yaptığı katliamlar ve Fransız-Ermeni ilişkileri**, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1999, s. 85.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 17 Aralık 1925'te Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasında saldırmazlık antlaşması imzalandı. Sözleşme neredeyse 20 yıldır devam etti ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Rusya Dışişleri Bakanı, Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine anlaşmanın süresinin dolduğunu bildirmiştir. Türkiye böyle kötü koşullar altında iken, Amerika'daki Ermeni Diasporası'nın etkili kişileri tarafından imzalanmış bir dilekçe Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman'a sunuldu. Ermeni Taşnak Komite üyesi tarafından sunulan bu dilekçe, Türkiye'yi son derece zor koşullar altında bırakmak suretiyle eski sorunları gündeme getirmeyi amaçlıyordu.

Truman'a sunulan dilekçede, ABD'nin Birleşmiş Milletleri (BM) 1920'de Başkan olan Woodrow Wilson'un çizdiği sınırlar için zorlaması gerektiği talep ediliyordu. Bu politikaya göre, dünyada yaşayan tüm Ermeniler Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde toplanacak; dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Ermenilerin ayaklanma riski doğacaktı; özellikle Türk karşıtlığı yeniden başlayacaktı. Böylece Doğu Anadolu'yu kontrol altına alacaklardı. Bu amaçla, yoğun provokasyon başlattılar. Bu nedenle, diğer ülkelerde yaşayan Ermenileri aldatmak ve onları bu davaya katılmaya ikna etmek için bu ülkelere ajanlar gönderildi ve Ermeni Toplulukları kuruldu; Ermenistan'ın sebebinin adalet sorunu olduğu ileri sürüldü, bu nedenle batılı devletlerin bu meselenin arabulucusu olduğu söylendi.

Sözü edilen çalışmalar sonucunda aşağıdaki faaliyetler gerçekleştirildi:

Aralık 1945'te Amerika Birleşik Devletleri'nin başkentinde Ermeniler tarafından "Adalet" olarak nitelendirilen bir Amerika komitesi kuruldu. Komite, komünist ideolojileri olan kişiler tarafından oluşturuldu ve bir bildiri yayımlayarak Anadolu'nun Doğu kesimlerinin verilmesini talep etti²³⁵.

VI. Echmiyazin Katolikos Kevork Corekciyan, Sovyetler Birliği Kamu Komissariatının Sovyet liderlerinden Stalin'e, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'a, İngiltere Başbakanı Atlee'ye diplomatik not gönderdi. Bu diplomatik notta,

²³⁵ Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü ilişkileri, 1918-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 87.

eski iddialar tekrar edildi ve Doğu Anadolu'daki kasabaların Sovyet Ermenistan'a verilmesi talep edildi.

Lübnan ve Suriye'deki faaliyetler ise şöyledir: Sovye Birliği, Lübnan ve Suriye'de zayıf olan yönetimden faydalanarak Ermenilere yönelik faaliyetlerini arttırdı; yardım kılıfı altında Ermenileri orada provoke etti. Bu faaliyetler Sovyet Rusya'nın diplomatları tarafından gerçekleştirildi ve birer merkez ofisi Halep, Şam, Beyrut ve diğer birçok şehirde açıldı. Öğretmenleri Rus Ermenileri olan birçok okul vardı. Askeri görevliler bu okullarda ajanlar olarak çalıştılar. Bu faaliyetler sonucunda 30.000'i Lübnan'da yaşayan 100.000 üyeden oluşan bir Ermeni teşkilatı kuruldu. Solod, Sovyet Büyükelçisi, Moskova'ya karşı politik bir eğilimi olan Ermeni Hrant Devyan liderliğinde komünist partinin iş birliğiyle İran'ın başkentinde "Ermeni Dostları Derneği" ni kurdu. Bu örgütlerde komünist üyeler bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma sözü ile Doğu Anadolu'yu Sovyetler Birliği'ne eklenmeyi ve bu birliğin eklenmesini amaçladılar.

2.5. Soğuk Savaş Döneminde Türk Ermeni İlişkileri

Ocak 1946'da bir Sovyet diplomat Beyrut'u ziyaret etti, Lübnan ve Hatay'daki Ermeni temsilcileriyle bir araya geldi ve onlara Sovyet Rusya'nın direktiflerini bildirdi. Lübnan'daki Ermeni Komitesi 16 Mayıs 1946'da BM Güvenlik Danışmanına bir mesaj göndererek "bir buçuk milyon Ermeni'nin ölümüyle sonuçlan sözü edilen topraklarımızın, mallarımızın müsaderesi ve topraklarımızın Türkler tarafından istila edilmesi nedeniyle Sovyet Ermenistan'a eklenmesini talep ediyoruz" dedi. Paris'teki Ermeni savunma komitesi Haziran 1946'da Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ve dört büyük devletin Dışişleri Bakanları'na Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'a katılmasını talep eden bir diplomatik not gönderdi. Sovyet Rusya, ülkedeki Ermenileri çeşitli şekillerde etkilemeye çalıştı ve aynı zamanda diğer ülkelerdeki Ermenileri teşvik etmeye çalıştı. Ermeni Bilim Akademisi üyelerinden Civenof, 1946 Şubat'ında Moskova'da bulunan Politeknik Okulunda Ermeni komisyonu temsilcilerine bir konferans verdi. Konferans sırasında konuşmacı, Van, Bitlis, Elâzığ, Erzurum, Sivas'ın Ermenistan sınırları dahilinde olduğunu belirtti; Ermenilerin kitleler halinde öldürüldüklerini ve Avrupa'daki büyük devletleri böyle bir trajediyi izlemekle suçladı. Civenof, Rusların Ermenilere gösterdikleri ilgiyi övdü ve Doğu Anadolu Barış Antlaşması'na uygun olarak Doğu

Anadolu'da Ermenilere bırakılan yerlerin Türklerin saldırılarına maruz kaldığını ve Gümrü Antlaşması ile Türklerin topraklarında kontrolü ele geçirdiğini vurguladı²³⁶.

Fransız Ermeni Komitesi, 24 Nisan 1965 tarihinde Ermeni Kilisesi'nde Monsignor Manukyan başkanlığında dini tören (ritüel) düzenledi. Aynı günün akşamı, Eski Savaşçılar Derneği bir gösteri gerçekleştirdi ve Fransa'daki Bilinmeyen Asker anıtına çelenk koydu. Ertesi gün, Notre Dame Kilisesinde başka bir dini tören düzenlendi²³⁷.

Türk antagonizması Amerika'daki üniversitelerde de ortaya çıkmaya başladı. Agop Kevorkyan adlı Ermeni iş adamı New York Üniversitesi'ne 30 milyonluk Türk Lirası bağışta bulunarak üniversitenin "Doğu Enstitüsü" bölümünü kapattı ve Ermeni Dil ve Tarih Enstitüsü'nü kurdu. New York Üniversitesi'nde, böyle bir toplumun varlığını hiç duymamış olan insanlar, hiçbir zaman haberdar olmadıkları Ermenilerin dil ve tarihini inceliyorlardı. Latin Amerika'daki Ermeniler, Brezilya'da, San Paulo şehrinde Ermeni çoğunluğunun yaşadığı bölgede bir gösteri düzenlediler²³⁸.

Ermeniler, Cumhurbaşkanı Sunay'ın Paris ziyareti sırasında protestolarını basın yoluyla sürdürmekten kaçınmadılar. Avrupa'da bir geziye çıkan Patrik I. Horen, Kıbrıs'taki Makarios'la bir araya geldi ve bunu takiben, Kıbrıs'ta Ermenice provokatif yayınlar yayınlandı. Bu arada, kuruluşunun 45. kuruluş yıldönümü sebebiyle, merkezi Lübnan'da bulunan Ermeni Ramgavar Partisi, Ermenilere ait olan sınırların belirlenmesine ilişkin amaç ve planlar hakkında basın açıklamasında bulundu²³⁹.

Ermeni Devrimci komite üyeleri kendi varlığını ve çıkarlarını korumak için yaşadıkları ülkelerde gösteri, konferans ve protesto gösterileri hazırlarken, İstanbul Başkonsolosu Shinork Kalusyan, 6 Şubat 1967'de dünya basınına açıklamalar yaptı. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana bir Ermeni meselesi olmadığını ve bu olayların gelişimini görmekten üzgün olduğunu açıkladı. Lübnan'daki Müslüman ve Hristiyan Araplar, 1969'da sözde Ermeni Soykırımı'nın 54. yıldönümünü kutladı ve

²³⁶ Ki Young Lee, " Ermeni Sorunu" nun doğuşu, **TC Kültür Bakanlığı**, 1998, 87.

²³⁷ Yusuf Sarıay, Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 2008, s. 1.2.

²³⁸ Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 127.

²³⁹ Halil Metin, **Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları**, Millî Eğitim Bakanlığı, 1992, s. 65.

Lübnan Hükümeti, 24 Nisan'da Ermenilere yas tutmak için bir gün izin verdi. Bunun sonucunda sokaklarda Türklere karşı gösteriler düzenlediler. Ermenilere karşı sözde gerçekleştirilen soykırımın yalanlarının 60. yıldönümü nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Yunanistan'da gösteriler düzenlediler. Sözü edilen ülkeler hükümetleri, bu gösterilerden önce Türklerin korunmasıyla ilgili tedbirler almak zorunda kaldılar. 1965'ten sonra, Ermeni meselesi dünyada ve Türk kamuoyunda, çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin başlattığı bir kampanya haline geldi.

1970'lerde ise bu yurtdışındaki Türk temsilciliklerine karşı terör eylemlerine dönüştü. "Kişisel Ermeni Terörü", Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'in 27 Ocak 1973'te Santa Barbara, ABD'de Gürgen (Karekin) Yanıkan adlı eski bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle başladı. Daha sonra 1975 yılında "Organize Ermeni Terörü" haline geldi. Türk Elçiliklerine, yurtdışındaki kuruluşlara ve yetkililere yönelik Ermeni saldırısı kısa sürede arttı ve 1980'den sonra yoğunlaştı. Ermeni teröristleri, 39'u silahlarla işlenen 110 terör saldırısı gerçekleştirdi. Bu saldırılar 21 ülkenin 38 ilinde gerçekleştirildi²⁴⁰. Bu saldırılar sırasında 42 Türk diplomat ve 4 yabancı uyruklu kişi hayatını kaybetti, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu kişi ise yaralandı. Birinci Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi 3-6 Eylül 1979'da Paris'te bir araya geldi. ASALA kongreye etkili ve büyük bir güçle katıldı ve kongrede etkin bir rol oynamıştır. Kongre, Fransa'daki Ermeni devrimci güçleri üzerinde büyük bir etkiye sahipti; ASALA, terör örgütüne katılım sağlanmasında özellikle etkili oldu. Kongrenin temel amacı, dünyadaki Ermenilerin tek bir ideal ve bayrak altında toplanması ve örgütlenmesi ve uygun siyasi çevrelerin arazi kullanımını talep etme çabası olarak özetlenebilir²⁴¹.

Terörist örgüt PKK, 21 Nisan- 28 Nisan 1980 tarihini Kırmızı hafta olarak ilan etti ve Ermenilerin 24 Nisan'ı anma çağrısına uyarak sözde Ermeni katliamı gününü kutladı ve o tarihte toplantılar düzenlemeye başladı. Terörist örgütlerden PKK ve ASALA, 8 Nisan 1980'de Lübnan'da bulunan Sidon'da ortak bir basın toplantısı düzenledi. Bu konferansın bir sonucu olarak bir bildiri hazırlanmış ve çeşitli kaynaklardan gelen tepkiler nedeniyle ilişkilerini yasadışı bir biçimde gizlice organize

²⁴⁰ Bilal N ŞİMŞİR, **Ermeni meselesi, 1774-2005**, Bilgi Yayınevi, 2005, s. 26.

²⁴¹ Khachig Tololyan, **Terrorism in modern Armenian political culture**, Terrorism and Political Violence, 1992, 4.2, ss. 8-22.

etmeye karar verdiler. Toplantı sonrasında, 09 Kasım 1980'de Strazburg'daki Türk Konsoloslukuna, 19 Kasım 1980'de Roma'da THY'ye düzenlenen saldırılar terör örgütleri PKK ve ASALA tarafından ortaklaşa yürütülmüştür.

1983 Lozan Kongresi ise önemli gelişmeler için bu tarihte toplandı. Özellikle katliam eylemleri Ermeni davasına destek veren devletleri bile rahatsız etmeye başladı. Bu koşullar altında Lozan Kongresi "Ermeni siyasi görüşlerini birleştirmek ve faaliyetlerini bir yönde yönlendirmek" amacını güdüyordu. ASALA'nın katılmadığı ve şiddet yanlısı partilerin azınlıkta olduğu kongrenin sonunda Taşnak ve ASALA ayrımları yapıldı. Alt terörist ekipler ve gruplar bazen vagabond yeni örgütler şeklinde eylemleri organize ettiler, çoğunluğu temizlendi, tutuklandı ve mahkûm edildi²⁴².

7-13 Temmuz 1987 tarihlerinde Sévres'de toplanan "Ermeni Örgütleri Üçüncü Dünya Kongresi" başlıklı kongrenin temel amacı, "Ermeni Anayasası" taslağını kabul etmektir. Bu nedenle, Ermenileri tüm dünyada temsil edecek bir "Birlik" oluşturulmasına karar verildi. Ermeni terör örgütlerinin yasal olarak katılmadığı kongrede Taşnak'ın temsil niteliği tartışmalara yol açtı. Bu kongrede temsil edilmeyen ASALA sert eleştirilere maruz kaldı. Ermeni Hınçak Partisi üyeleri, ASALA ve PKK terör örgütlerinin üyelerinin katıldığı toplantı, 4 Haziran 1993'te Batı Beyrut'ta PKK karargahında düzenlendi. 6-9 Ocak 1993 tarihlerinde Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposunun, Ermeni yetkililerin ve 150 gencin katılımıyla Beyrut'ta iki ayrı kilisede toplantılar düzenlendi. 1992 yılı Aralık ayında Lübnan ve diğer ülkelerdeki Ermeni partileri ve kurumları için para yardımı yapılmış ve geri kalan parayla verilen gıda Ocak 1993'ün başında Dağlık Karabağ'da savaşan Ermenilere nakletmek üzere Ermenistan'a gönderilmiştir. Faaliyetlerini 1984'ten sonra Türkiye'de PKK terör örgütüne devreden Ermeni komiteleri, iddialarını Ermeni Diasporası aracılığıyla yaymaya devam ettiler. Birçok Avrupa ülkesinin, özellikle de Birleşik Devletler'deki bazı devletlerin parlamentolarında "sözde Ermeni Soykırımı" nı tanıyan kanunları çıkarmalarına destek verildi. Bu süreç halen devam etmektedir²⁴³.

²⁴² Reyhan İşeri, Başak, Cengiz. **Türkiye'de etnik terör: ASALA ve PKK örneği**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 87.

²⁴³ Zeynep Karaş, **Ermeni terör örgütü: ASALA**, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 65.

3. BÖLÜM SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMININ RUS TÜRK İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

3.1. Ermeni Tehcirini Hazırlayan Nedenler

3.1.1. 1.Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Tutumları

Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğunu kendi aralarında bölüştürmeye karar verdiler. Başlatılan I. Dünya Savaşı öncesinde ekonomik çıkarlarına göre nüfuz alanlarını belirlediler. Bu kararlara göre, Almanya 1910'da Rusya'nın Kuzey İran'a girmesini kabul ederken, Rusya, Almanya'daki Berlin Bağdat demiryolu projesine karşı Anadolu'da kabul edilmediğini doğruladı. Almanya, Doğu Anadolu'da stratejik olarak Rusya için tehlikeli olabilecek demiryolları yapmamayı kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu, 1913'te Güney Mezopotamya ve Körfez üzerinden İngiltere'nin ekonomik kontrolünü kabul etti. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinden dolayı iş birliği yaptı ve 1913'te İtilaf Devletleri ile bir anlaşma yapmak istedi. İtilaf Devletleri, Mısır üzerinden İngiliz himayesi gibi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir koruma önermişti. Bu nedenle Doğu Anadolu'yu Rusya'ya, Suriye'yi Fransa'ya, Mısır'ı İngiltere'ye vermeyi kabul ettiler. Almanya, Fransızların Kuzey Anadolu'da demiryolu imtiyaz hakkına sahip olabilmesine ve İngiltere'nin bazı koşullarla Berlin-Bağdat demiryolu projesini kabul edebilmesine karar verdiler²⁴⁴.

Görüldüğü gibi Almanya, Osmanlı topraklarındaki ekonomik faaliyetlerde aslan payını almıştı. Bu katılım planları, bir Sırp suikastçısı sayesinde başladı. Böylece, siyasi ve ekonomik mücadeleler savaş alanına geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti, savaşı kim kazanırsa kazansın İmparatorluğu bölüp yıkacağını biliyordu. Bu düşünceyle, taraflardan birine katılmak istediler, çünkü yalnızca savaşın bir parçası olabilirlerse İmparatorluğun bölünmesini önleyebilirlerdi²⁴⁵. İlk başta İTC hükümeti savaşta İtilaf Devletleri'nin yanına girmek istedi ancak İngiltere, Rusya ve Fransa bunu kabul etmedi. Böylece, İTC Almanya tarafında olmalıydı. Osmanlı İmparatorluğu Ekim 1914'te İttifaklar 'ın yanında savaşa girdi. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra, İtilaf

²⁴⁴ Kemal Çiçek, Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme, **Gazi Akademik Bakış**, 2010, s. 3.6.

²⁴⁵ Çiçek, **a.g.e.**, s. 3.6.

Devletleri Osmanlı İmparatorluğunun bölünmesi için kendi aralarında gizli antlaşmalar yaptı. Bu antlaşmalara göre; Rusya, bağımsız bir Arap devletinin veya federasyonun kurulmasını ve İngiltere ile Fransa arasında Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın bölünmesini kabul etti. Buna karşılık, Erzurum, Van ve Bitlis illeri, Güney Van ile Fırat, Muş ve Siirt arasındaki bölgeler ile Trabzon'un batısındaki Karadeniz kıyıları daha sonra tanımlanacak olan yerler Rusya'ya verilecekti. Fransa, Akdağ, Kayseri, Yıldızdağ, Eğin, Harput arasındaki Anadolu topraklarını alacaktı. Antalya, Konya ve İzmir İtalya'ya verilecekti²⁴⁶.

Bu gizli anlaşmalara ve bölünmüş bölgelere baktığımızda bir Ermenistan hakkında herhangi bir açıklama yoktur. Ermenilerin Doğu Anadolu'da oldukları iddia ettiği yerler Rusya'ya, Kilikya'ya Fransa'ya verildi²⁴⁷.

İkdam, Doğu ve Kuzey Anadolu'daki Ermenilerin kendi içinden, iddia edilen yerler hakkında haberler yazdı. Mikhail'in konuşmasından 25 Ağustos 1917'de yayınlanan haberde şunlar söyleniyordu: "İtilaf Devletleri arasındaki görüşmeler sırasında Ermenistan ve Trabzon olarak adlandırılan yerler Ruslara verildi." Büyük güçler Ermenilere sınırlı özerklik vermek için bile hiçbir şey yapmadı. Tüm bu planlar yapılırken Uras, 1909'da İTC ve Taşnaksütun arasında bir anlaşma yapıldığını söyledi. Bu anlaşmaya göre, İTC ve Ermeniler beraber çalışacaktı. Anayasayı güçlendirmek ve Osmanlı İmparatorluğunu bölmek için herhangi bir plandan kaçınılacak ve Ermenilerin bağımsızlık eğilimine ilişkin söylentileri sonlandırılacaktı. Gürün, bu öngörülerini destekleyen başka bir belge bulunmadığından bunun doğru olmayabileceğini söylemiştir. Savaşa başlamadan önce Osmanlı yetkilileri Ermenilerin temsilcileriyle bir araya gelerek bir görüşme gerçekleştirildi. Bu müzakereye göre: eğer Osmanlı İmparatorluğu savaşa girse, Ermeniler Osmanlı İmparatorluğuna sadık olacaklarını ve askerlik yapacaklarını vaat ettiler. Ağustos 1914'te, İTC, Taşnak'la bir araya gelerek Kafkas Ermenilerinin Rusya'ya ile birlikte hareket ettiklerini söyledi. Taşnaklar bu bunu reddetti ve Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalacaklarını söyledi, ancak Kafkas Ermenilerinin faaliyetlerinden sorumlu olmadıklarını vurguladılar. Taşnaksütun'un Haziran 1914'te

²⁴⁶ Çiçek, a.g.e., s. 3.6.

²⁴⁷ Biçe Sükan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2003, s. 4.

düzenlediği kongrede "Ermeniler sadakatlerini barış zamanında koruyacaklar ancak savaş ilan etmeyi bekliyorlar, hazırlıklarını sürdürüyorlar ve kendilerini Rusya'dan getirdikleri silahlarla silahlandırıyorlar. Savaş ilan edilirse, Osmanlı orduları içindeki Ermeni askerleri Rus ordularına silahlarıyla katılırlar, eğer Osmanlı orduları geri çekilir ya da dururlarsa, Ermeniler silahlı gerilla grupları kurar ve Osmanlı hatlarının arkasında programlanmış operasyonlara başlarlar" demişlerdi. Bu kongreden sonra Vramian, Erzurum Valisi'ni ziyaret ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Ermenilerin bir Ermeni devleti kurma sözü verilebilmesi karşılığında savaş sırasında Osmanlı'nın yanında olacağını bildirdi. Vramian'ın amacı, Osmanlılar savaşı kazandıklarında, Ermenilerin milliyetçi arzularını koruduğunu bildirmektir. Savaş başladığında, Ermeniler önce hazırlıklarını Rusya'da başlattılar. Ermeni gönüllüleri ülkenin dört bir yanından geldi ve Rus ordusuna ve haydutlara katıldı. Yerel Ermeni gazeteleri, İran'da yaşayan din düşmanları, Rusya'ya yardım etmek için gelip katılmışlardı²⁴⁸.

Ruslar, savaşın başlamasıyla Ermenilere silah vermeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu, "Bu silahlı Ermenilerin tarafımıza gönderildiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çetelerin olduğunu" bildiren bir telgraf gönderdi. Rusya'nın yanı sıra İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslar Ermenilere yardım ediyordu. Para ve silah gibi ihtiyaçların Ermenilere verilmesinde aracı rolü oynadılar. Bu hazırlıkların ardından Rusya'nın yardımıyla ilk olaylar Mart-Nisan 1914'te Bitlis'de başladı. Genel seferberlik ilanından sonra, Osmanlı ordusuna katılmak için çağrılan Ermeniler gelmemeye başladı ve ordudakiler ise kaçmaya başladı. Bazı milletvekilleri Rusya'ya kaçtı ve Ermeni çetelerinin lideri oldu ve Müslümanları katletmeye başladı. Ermeni çeteleri Osmanlı ordusunun ikmal yollarını kesmeye ve Müslüman köylerine ve birliklere saldırmaya başladı. Müslüman köyler tamamen savunmasızdı çünkü her genç ve yetişkin erkek ordu için görevlendirildi ve kuvvetler Ruslarla meşguldü. Kürt Müslümanların çoğu katledildi, hatta kadınlar ve çocuklar vahşice öldürüldü. Ermeniler insanları hemen öldürmüyor yavaş yavaş işkence ile öldürmeyi seçiyorlardı. Yolda her şeyi yaktılar, kadınları, çocukları ve yaşlıları camilere sürüp orada yaktılar. Kadınlar ve çocuklar kalabalığın önünde tecavüze uğradı. Geriye kalan Müslümanları Batı ya da Güney Anadolu'dan

²⁴⁸ Yavuz, a.g.e., s. 4.

atmak istiyorlardı. Aslında, Müslümanlarla Ermeniler arasında ciddi bir sorun yoktu, ancak Ermeni komiteleri ve Rus üyelerinin provokasyonu sonucu Ermeniler isyan etti. Bazı Ermeniler bu zararlı eylemlere karşı oldukları zaman zarar görecekları söylendi ve bu tür Ermeniler ölümle tehdit edildi. Ermeni isyanları Osmanlı'nın gücünü ve askeri birliğini bölerek bozdu. Ruslar Ermeni gönüllülerini eğitti. Etçmiyazın Katolikleri Ermenilerin Türk yönetiminden ancak Çar'ın sayesinde kurtarılacağını, bağımsız bir Ermeni devletinin ancak Rus yardımı ile kurulacağını söyledi. Buna karşılık Çar, parlak bir geleceğin Ermenileri beklediğini ifade ediyordu. Osmanlı İmparatorluğuna karşı ilk Ermeni isyanı 30 Ağustos 1914'te Zeytun'da başladı. Zeytun'daki Ermeniler, Osmanlı ordusuna katılmayacaklarını ilan ettiler; bunun yerine Zeytun bölgesini savunmak için kendi çapulcuları tarafından yönetilen kendi gönüllü alaylarını kuracaklarını söyledi. Osmanlılar taleplerini kabul etmedi. Bunun üzerine isyan ettiler, saldırıda bulundular ve sonrasında birçok Müslümanı öldürdüler²⁴⁹.

Kasım 1914-19 Mayıs arasında Ermeni çeteleri ve isyancıları Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde birçok isyan çıkardılar. Ermeniler Ruslarla işbirliği yapıyorlardı, Karçikon'da da Ceva'da isyan işaretleri vardı. Telgraf hatlarını kesip, bir kişiyi öldürdüler. Ocak 1915'te Zeytun Ermenileri arasında ayaklanma girişimleri başladı. Hükümet yetkililerinin evlerine saldırdılar, birçok hasta ve yaralı Türk askeri evlerine dönerken öldürüldü. Elâzığ'ın birçok köyünde Ermeniler askerlere ateş açtı. Korsar, Şeker ve Arsin köylerinde birçok Ermeni, Müslüman köylerine saldırdı ve yağmaladı. İsyân, Muş'un tüm alanlarına yayılmıştı. Osmanlı ordusu, soruşturma açtı mühimmat ile birçok silah bulunduğu tespit edildi. Kayseri'nin Develi ilçesinde ve Erzincan bölgesinde bomba, silah, barut vb. bulundu. Ayrıca, örneğin Kayseri'de Fransız, Rus ve Ermenilerce yapılan birçok bomba ve isyanlara ilişkin ait broşürler ve programlar bulundu. Rahiplerin yardımıyla Ermeni haydutları örgütlendi. İsyânlarda Ermeni kiliseleri aktif rol almıştı. Arak Manastırı'ndan düzenlenen bir saldırıda bir askeri birime ateş açıldı ve Ermeni rahipleri isyâncılara yardım etti. Hizan, Servenk ve Kumes köylerinde ve ayrıca Sironik köyünde askerler görevden alındı. Ermeniler diğer birçok köyde isyan ettiler. Ayrıca, Rusya İngiltere ve Fransa'ya Türkiye'deki Ermenilere silah göndermek istedi. Mühimmat

²⁴⁹ Recep Cengiz, "Ermeni Soykırımı İddiası; Ermeni Diasporasının Rolü Ve Stratejisi Alleged Armenian Genocide; Functionality In The Context Of Western And Armenian Diaspora", **Dergi Karadeniz**, 2015, s. 26.

nakliyesinin zorlukları nedeniyle İngiltere bu öneriyi kabul etmedi. 25 Şubat'ta bazı haydutlar Bitlis'te faaliyete geçti. Dört Yol ve Halep'te jandarmaya saldırdılar. Arın köyünde Siirt'ten Van'a giden bir gönüllü birime saldırı düzenlendi. Bu olaylarda sorumlulukların çoğu Taşnak'a aitti. Taşnaklar ordudan kaçan Ermenilerden sürülmüş haydutları örgütledi. Birçok köyü saldırdılar ve çoğu zaman köy nüfusu yok edildi. Taşnak komitesinin Karahisar-ı Şarki organizasyonu 30.000 erkek topladı ve onları silahlandırdı ve teçhiz etti. 15.000'i Rusya'ya gönderildi. Mart 1915'te Taşnak haydutları Zeytun ile Maraş arasındaki askere saldırdı. Mart ayı ortasında Van eyaletinde bir isyan vardı ve Rusya eşkıyaları silahlandırdı. Ermeni ayaklanmalarından en önemlisi Van isyanı idi. Daha önce de söylediği gibi, Van isyanına kadar Ermeniler Osmanlılara arkadan saldırıyor ya da çeteler kurarak ya Müslümanlar katlediyorlar ya da Osmanlı askerlerine saldırdırıyorlardı²⁵⁰.

Ülkede Ermeni partilerinin ve komitelerin isteği ile ve Rusya'nın yardımlarıyla eğitilen birçok Ermeni kaçağı vardı. Erzurum Valiliği, Rusya'nın Türk hükümetini Ermeni gönüllüler vasıtasıyla zor durumda bıraktığını ve Rusya'nın bunun için çok fazla para harcadığını bildirdi. Van'da yapılan isyan işaretleri, İstanbul'a bazı mesajlar vasıtasıyla bildirildi. Van, Karçıkan ve Gevaş kasabalarında ayaklanma işaretleri vardı. Ermeni haydutları bölgedeki telgraf tellerini kesmiş ve bir kişiyi öldürmüşlerdi. Bitlis'ten bu bölgeye bazı askeri birlikler gönderildi ve çatışma başladı. Osmanlı askeri gücü yetmiyor ve güçleri yeterli olmadığından biraz daha askeri güç lazımdı. 20 Aralık 1914 tarihinde Başkomutan'a gönderilen bu raporla, Ermenilerin isyanı başlattığı görülür. Van'daki isyana rağmen, Van Vali Yardımcısı, Ermenilerin etkili bir temsilcisini toplantıya çağırdı ve İmparatorluğa yönelik bu olayları söyledi, ancak sonuç alamadı. Ermenilerin, Ruslara yardım etmesi ve Van işgalini kolaylaştırmak için yaygın bir isyan hazırlığı yapıldığı bildirildi²⁵¹.

Van isyanı sırasında Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nda ve Irak'ta savaşıyorlardı; Doğu Anadolu'daki askerler Kafkasya'dan gelen Rus saldırılarına karşı savaşıyorlardı. Ermeniler, bu durumu en uygun an olarak düşünmüş ve 15 Nisan 1915'te Van'ın ardından

²⁵⁰ Taner Timur, "1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2000, 55, s. 3.

²⁵¹ Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2003, 1.14, ss. 143-163.

önce 17 Nisan 1915'te Bitlis'te, daha sonra 20 Nisan 1915'te Van'ın merkezinde yaygın bir isyan başlatmıştır. Ermeni grupları birçok Müslümanı öldürmüştür, Osmanlılar Ermenilerle savaştı ancak isyan bastırılmadı. 17 Mayıs'ta şehir Ermeniler tarafından ele geçirildi. Şehre geldiğinde Ruslar şoka girdi, çünkü Ermeni katliamı Rus beklentilerini gerçekten aşıyordu. Kent Ermenilerin yardımıyla Rusların elindeydi. Çar, Ermenilerin yardımı için teşekkür etti. 1915'te Van isyanı hakkında İkdam'da bir haber yayınlandı. "Ruslarla Ermeni haydutları Van'a saldırdı ve Rus yardımı ile yirmi gün sonra şehri işgal etti.". Diğer yandan Müslümanların katledilmeleri hakkında "Ermeniler İstegar köyünü ele geçirdi, köylüleri hapsedip kadınlara tecavüz etti ve bazılarını öldürdü. Ancak ordu birimleri bilgilendirildiğinde, bu zavallı insanlar kurtarıldı. İki kız korkunç şekilde tecavüze uğradı " denilmektedir²⁵².

Van'ın dışında Ankara, Kayseri, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Elâzığ, Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Urfa, İzmit, Adapazarı ve Bursa gibi yerlerde olaylar oldu. Bu olaylardan dolayı Talat Paşa "Yabancı kurumların ve yetkililerin Ermenileri savaş sırasında başka yerlere göndermeye çalıştıklarını düşünüyorum. Hatta ilgili şehirlerin valilerinin bu kişilerin ve kurumların listelerini vermelerini istediler ve bu kişilerin nereye gönderileceği konusunda bilgi istediler "dedi. Bu koşullar altında tehcir kararı almadan önce Osmanlı İmparatorluğu bir şeyler yapmak istedi. Bunun için Ermenilerin sadakatini sağlamak adına Osmanlı Hükümeti Patrik, bazı Ermeni milletvekilleri ve diğer delegelerle bir görüşme yaptı. Osmanlı hükümeti, Ermenilerin Müslümanlara yönelik saldırılarını durdurmasını ve savaş çabalarını zayıflatmaya çalışmaktan vazgeçmemesi durumunda bazı ciddi tedbirler alınacağını söyledi. Fakat bu toplantılar sonucunu vermedi²⁵³.

Van isyanına kadar, komitelerin ve ayaklanmaların aktivitelerini önlemek için Osmanlı Hükümeti bazı tedbirler aldı. Bir tanesi Zeytun Ermenilerini Konya'ya göndermekti. Zeytun olayları Antep'i etkilediğinden, o bölgede yaşayan Ermenilerin durumları ne olursa olsun yerleşim yerlerini terk etmemeleri talimatı verilmiştir. Bu bölgede ve çevresinde yaşanan ayaklanmalar ancak bölgedeki Ermeni nüfusunun azaltılması ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle, bir önlem olarak, bazı Ermenilerin

²⁵² Tosun, a.g.e., ss. 143-163.

²⁵³ Tosun, a.g.e., ss. 143-163.

Konya'ya gönderilmesine karar verildi. Bu Ermeniler Konya'da faaliyetlerine devam ettiklerinde, kalan Ermenilerin Güneydoğu Halep'e, Urfa'ya ve Zor bölgelerine gönderilmesine karar verildi. İkinci bir önlem olarak Ermeni cemaatleri kapatıldı. Ermeniler geniş çaplı isyanlar hazırlıyor ve tüm köylere talimatlar gönderiyordu. Bunlara göre: Bütün Ermeniler silahlanmışlardı. Orduya alınmak isteyen Ermeniler gitmeyecekler ve Müslümanları orduya katılmamaya ikna etmeye çalışacaklardı. Ordudaki Ermeniler kaçıp Ermeni haydutlarına ve gönüllü birliklere katılacaklardı. Rus ordusu sınırdan geçmez, komiteler, haydutlar ve kaçaklar Rus ordusuna katılacaklardı. Takviye yollarını ve telgraf tellerini keserek Osmanlı ordusunun iletişim ve tedarik desteği kesilmesi sağlanacaktı. Ön cephelerin arkasında, tüm Müslümanların çocukları bile öldürülecekti. Müslümanlar mülkleri ve yiyecekleri ellerinden alınacaktı. Resmî kurumlar ateşe verilecekti. Osmanlı yetkilileri ve askeri personeli pusuya düşürüp öldürülecekti²⁵⁴.

Savaş başladığında, Ermeniler bu kararları işletmeye başladılar. Ermeniler çeteler kurmaya başladı ve soruşturmalarda çok sayıda silah ve bomba bulundu. Böylece, idare merkezi bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerle Osmanlı hükümeti ayaklanmaları engelleyemedi. Van isyanı başladığında, 24 Nisan 1915'te ilgili illere bir genelge gönderildi. Ermeni komitelerinin merkezini ve bölümlerinin kapatılması ve liderlerinin tutuklanması emrini verdi. 26 Nisan 1915'te bir başka genelge gönderildi ve liderlerin mahkemelere gönderilmesi ve suçlu olanların cezalandırılması istendi. Bu emir nedeniyle 2345 kişi gözaltına alındı. İstanbul'da Taşnak komitesine üye olan birçok kişi tutuklandı²⁵⁵.

Temmuz 1914'te komitelere baskın düzenlendi ve yaklaşık 25-30 kişi tutuklandı. Tutuklanan bazı kişiler Çankırı ve Ankara gibi Anadolu şehirlerine gönderildi. Osmanlı'nın aldığı önlemler hiçbir sonuç vermedi. Komitelerin içerideki zararlı faaliyetlerini engelleyecek bu tedbirler askeri amaçlar içindi. Bu önlemlerin yetersiz olması, komitelerin 25-30 yıllık faaliyetlerin bir sonucu olarak küçük köylere yayılmış olmasından işe yaramıyordu. Bir başka önlem olarak, Osmanlı hükümeti Ermeni Patrikhanesini bölünmeye çalıştı. Bunun nedeni Ermeni milliyetçiliği hareketinin ana unsuru buralardı. Osmanlı Ermenileri Eçmiyazın Katoliklerini en yüksek manevi otorite

²⁵⁴ Veysel Eroğlu, **Ermeni mezâlimi**, Sebil Yayınevi, 1976, s. 18.

²⁵⁵ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 18.

olarak kabul ediyorlardı. Bu Eçmiyazin Katoliklerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı Rusların yararına propagandasına neden olmuş ve din adamları bu amaca yönelik araçlar haline gelmişlerdi. Rusya, Eçmiyazin Katoliklerinin sayesinde Osmanlı Ermenilerini kontrol edebiliyordu. Osmanlı Ermenileri Eçmiyazin Katoliklerine bağlı oldukları için, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı için birçok sorun oluşturdu. Osmanlılar bu tehlikeyi önlemek istedi, bu nedenle Patrikhane için yeni bir Kurallar ve Düzenlemeler kararı alındı. Buna göre Sis ve Akdamar Patrikhaneleri birleşti ve İstanbul ve Kudüs Patrikhaneleri de birleşti. Böylece tüm Osmanlı Patrikhaneleri birleşti ve hükümet Eçmiyazin ile bağlantılarını kesti. Kudüs, Osmanlı Ermeni Patrikhanelerinin yerleşimi oldu. Patrik, yalnızca Osmanlı emirlerini yerine getirmek ve görevini yapmak üzere aday gösterildi.

3.1.2. Ermeni İsyamları

Kumkapı'da bulunan Hınçak Komitesi iş birliği ile İstanbul'da protesto edilmesinden önce komite üyeleri; Avrupa'ya yönelik çeşitli propaganda araçları olarak kullanılan olaylardan birisi de Musa Bey olayı idi. Musa Bey'in üzerinde hem yurtdışına hem de içeriye yönelik propaganda yapıldı. Bu nedenle Musa Bey yargılanmak için İstanbul'a götürüldü. Siyasi temsilciler ile basın mensupları da dahil olmak üzere halkın önünde yargılandı. Duruşmada yaklaşık 60 şikayetçi ve tanık dinlendi. Sonunda hiçbir kanıt bulunamadı, Musa Bey suçlu bulunmadı. İsyanın üyelerinin büyük önem verdiği bu protesto, arzulanan sonuca ulaşamadı²⁵⁶.

Bununla birlikte, Musa Bey Olayı önemli bir propaganda malzemesi haline geldi. Böylece Hıristiyan bağnazlığını kışkırtmaya çalıştılar. Erzurum isyanı 20 Haziran 1890'da gerçekleşti. Zamanın Valisi Samih Paşa ve diğer ilgili kişiler Ermenilerin silah ve mühimmat getirdiği ve bunları Sansaryan okulunda ve kiliselerde sakladığı öğrendi. O yıl Temmuz ayında jandarma ve polis kiliseyi tamamen aradı; Ancak Ermeniler bu girişimi önceden bildirdikleri için gerekli hazırlıkları yaptılar ve askerlere ateş ederek olay alanına gelen bir subay ve iki askeri öldürdüler²⁵⁷.

²⁵⁶ Ergünöz Akçora, Van ve çevresinde Ermeni isyanları, 1896-1916, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994, s. 56.

²⁵⁷ Akçora, a.g.e., s. 56.

Ermeni komitelerinin propaganda yaptığı en önemli olaylardan biri de Kumkapı Gösteri idi. Ermenilere göre kötülük kaynağı İstanbul'da idi. Dolayısıyla, Sarayın çok yakınında eylemi yerine getirmek uygun olacaktı. Kumkapı olayından önce, komitenin dikkat çeken isimleri bir Rus vatandaşı olan Megavoryan'ın evinde, Beyoğlu'nun arka sokaklarında bir araya geldi. 15 Temmuz'da Kumkapı'da gerçekleşecek protesto için iki kişi seçildi. Cangülyan, Bildiriyi okuma sorumluluğunu üstlendi. Olayın meydana geldiği gün, telgraf hatları kesildi ve Hınçaklar kilisede toplandı. Bildiri el yazısıyla kopyalanmış ve insanlara dağıtılmıştı. Törende Cangülyan bildiriye okudu. Amaç sarayı basmaktı ancak liderleri sonradan fikir değiştirdi. Komite üyeleri ile birlikte Saray'a gitmeye razı olmadı. Hınçak komite üyeleri patrikhaneyi işgal ettiler. Binanın tüm pencereleri ve tavanı parçalara ayrılmıştı. Nihayet patrik ve liderleri olan Aşikyan zorla ikna edildi ve Saray'a gitmek için bir arabaya bindirildi. Toplanan komite üyeleri "Tanrı Hınçak Komitesini kurtar, Tanrı Ermeni ulusunu kurtar, Tanrı özgürlüğümüzü kurtar" diye bağırıyordu. Ancak Dacad ve Mampra Vartabetler hükümete bilgi verdiklerinden, Patrik Aşikyan 'ın içinde bulunduğu araba askeri güçlerce durduruldu. Bu sebep gereğince komite üyeleri askeri görevlilere ateş açtı. Askerler silahla karşılık verdi ve isyancılar öldürüldü. Hınçakların "silahsız protesto" olduğu iddia edilen Kumkapı olayı bu şekilde sona erdi²⁵⁸.

Sasun isyanları ile ünlü bir şehirdi. Sasun, idari olarak Siirt Kenti ilçesidir ve Muş'a yaklaşık 14 saat uzaklıktadır. Aynı zamanda Mutki ve Garzan semtlerine de yakındır. Arazisi dağlık ve dik olduğundan, hükümetin etkisi burada pek görülmemektedir. Ermeniler de dahil olmak üzere halk Zaza ve Kürtçe konuşmaktadır. Halkın beşte birinin Ermeni, geri kalanının Kürt olduğu tahmin edilmektedir. 1890'lı yıllarda bu bölgelerde Mahran Damadyan adlı bir Ermeni üç yıl dolaşarak Ermenileri ayaklanmaya ve isyan etmeye ikna etmek için çalışıyordu. Sasun Ermenileri'nin verdiği bilgiye göre Damadyan yakalandı ve yargılanması için İstanbul'a getirildi, sonra serbest bırakıldı. Sasun isyanı Hınçak Komitesi tarafından yalnızca yabancı ülkelerin müdahalesini davet etmek üzere düzenlenmiş ve Murad'ın (Kamparsun Boyacıyan) arabuluculuğu ile yerine getirilmiştir. Murad, Taşnak Komitesi tarafından Kafkasya'ya geçerek Sasun'a gitmek üzere desteklendi ve yardım gördü. Sasun'a girer girmez

²⁵⁸ Akçora, **a.g.e.**, s. 56.

Ermenilerin bir kısmını topladı ve isyan planlarını hazırlamaya başladı. Nitekim, Ermeni komitelerinin ve patrikhanenin kanlı ve şiddetli bir dış müdahalenin cezbedilmesi için gerçekleştirilen bu isyan, Avrupa'daki çeşitli başkentlerde, toplantılarda ve parlamentolarda yapılan bildirimlerde ilan edildi. İngiliz Konsolos Holward, soruşturma için Sasun'a gitmek istedi; fakat dönemin hükümeti isyanı provokatif olarak gördüğünden, buna izin verilmedi. Osmanlı Hükümeti, Erzurum'da bulunan Fransa, İngiltere ve Rusya konsoloslarının Osmanlı araştırma komisyonuna katılması talebini kabul etti. Komisyon, 4 Ocak 1895 tarihinden 21 Temmuz'a kadar süren bir soruşturma yaptı. Ayrıca 108 görüşme yaptı ve 190'dan fazla tanık dinledi. Bitlis Vali Yardımcılığı görevine, komiteden Ömer Bey atandı. 23 Ağustos'ta isyanın lideri Murad tutuklandı²⁵⁹.

Ermenilerin Sasun isyanıyla ilgili çok umutları vardı. Sasun'da bir isyan olması halinde Avrupa'nın derhal müdahale edeceğini düşündüler, Ermenilerin talepleri karşılanacak ve önemli yararlar elde edilecekti. İsyanı devam edebilmek için Hınçakçılar, İstanbul'da ve illerde, komitenin mührünü içeren biletler yoluyla oldukça çok para topladı. New York Herald adlı Amerikan gazetesinde yayınlanan ve olayın nasıl gerçekleştiği konusunda nötr bir tavır sergileyen makaleyi okumak yeterli olacaktır²⁶⁰.

Hınçakların en önemli isyanı 1895 yılında Zeytun'da gerçekleşti. Bazı Ermenilerin Arekin köyünde aktif oldukları bildirildi. Hınçak Komitesi tarafından gönderilen eylemcilere Agasi, Haçlı, Abah, Nisan, Melek, Garbet deniyordu ve onlar Hınçak propagandacılarıydı. O zaman komitenin merkezi Londra'ydı ve lider Nazarbeg idi. Aktivistler, Zeytun sakinlerini, Türk halkına, oradaki askeri güçlere ve önemli şehirlere saldırıda bulundular. Komisyon tarafından gerekli silah ve paraların gönderildiğini ve operasyon başladığında İngiliz filosunun Mersin ve İskenderun'a varacağını söylendi. Zeytun, Partogomios, Vartabet köy temsilcileri de dahil olmak üzere 100 kişiden oluşan bir Ermeni komitesi 16 Eylül 1895'te Karanlık Dere'de bir araya gelerek isyanın nasıl başlatılacağı ile ilgili bir karara vardı²⁶¹.

²⁵⁹ İ Dilşen Erdoğan, **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)**, İstanbul: IQ Yay, 2008, s. 68.

²⁶⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 68.

²⁶¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 69.

Bu kararlar üzerine her yerde isyanlar başlamış, telgraf telleri kesilmiş, Zeytun'da silahlı iki bin silahlı ve dört bin silahsız saldırı başlatılmıştır. Barakaları çevreleyen isyancılar, hükümet dairesi, ilçe valiliği, 50 subay, 600 asker ve komutanlarını esir aldı. Daha sonra Zeytun'lu Ermeniler tutsakları öldürdü. Kumandan Remzi Paşa takviye talebinde bulundu. Bunun için Ethem Paşa geldi; ancak o da yeni takviye talebinde bulundu. Asiler modern silahlarla donatılmıştı. Göksun'da bulunan askerler isyancılara saldırdı ve onları Zeytun'da tutmaya çalıştı. Askerler Zeytun'u kuşattı daha sonra ise Ermeniler İstanbul'daki konsoloslardan Zeytun'daki durum için aracılık etmelerini istediler. Saray bu teklifi kabul etti ve operasyonları durdurdu. Büyükelçiler müzakereler için konsolosluklarını Halep'e gönderdi. Ocak 1896'da altı resmi konsolos Zeytun'a girdi ve 28 Ocak 1896'da Zeytun asileriyle barış sağlandı²⁶².

Diğer bir isyan ise Van'da meydana geldi. Van isyanı 14-15 Haziran 1895 tarihleri arasındaki gece başlamasına rağmen, isyanın hazırlıkları çok erken zamanlara uzanmaktadır. 1895 yılında Vanlı Ermeniler Avrupa'nın ilgisini çekmek için büyük gayret gösterdiler, ölüm tehditleriyle zengin Ermenilere maddi destek almak için mektuplar gönderdiler. İlbahardan itibaren isyan hazırlıklarına başlandı. İnsanlar şehir yakınlarında öldürülmüş cesetler hakkında konuşuyorlardı İsyancılar hiçbir kovuşturmanın gerçekleşmediğini gördükçe giderek daha fazla propaganda yapmaya başladılar. Ermenilerin provoke etmesiyle birlikte Müslümanlar sabrını kaybediyordu. Van'ın Ordu Komutanı Saadettin Paşa durumun farkındaydı. Ekim 1895'ten itibaren Van'da halihazırda bireysel olaylar yaşanmıştı ve bu nedenle herhangi bir olay için uyanık olmak gerekiyordu. Resmi il raporları, isyanın başlangıcına kadar 23 olay kaydedildiğini gösteriyor. Başkaldırı sonrası gönderdiği büyük raporda Saadettin Paşa bu konulardan bahsetti ve olayların nasıl geliştiğini özetledi²⁶³.

Van'daki isyan ise 15 Haziran-24 Haziran 1895 tarihleri içinde devam etti. Ayaklanma sürecinde 1715 Ermeni, 418 Müslüman hayatını kaybetti. Ayrıca 71 Ermeni ve 363 Müslüman ise yaralandı. Bu tarihten sonra Van'da, İran'ı geçerek gelen çetelerle ilgili bireysel olaylar sürdü. Ancak, bu isyanlara dönüşmedi. 1896 yılının son olayı ise, 26 Ağustos'ta meydana gelen Osmanlı Bankası baskınıydı. Bu olay, Taşnak Komitesinin

²⁶² Cemal Anadol, **Tarihin ışığında Ermeni dosyası**, Turan kitabevi, 1982, s. 98.

²⁶³ Recep Karacakaya, **Ermeni meselesi: kronoloji ve kaynakça**, Gökkuşbu, 2005, s. 26-56.

inisiyatifinde yapıldı. Operasyonu yönetenler, üç Ermeni'nin ismi Varto, Mar ve Boris'ti. Armen Garo takma adını kullanan Akrein Pastirmacıyan, Erzurum'dan milletvekili seçildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye karşı çetesi ile Kafkas cephesinde savaşmak için Atina'dan geldi ve onlara katıldı. Esat Uras, baskının 26 Ağustos'ta Varantyan'ın Ermenice "Taşnaksütyun Tarihi" nde olayı şöyle anlatmıştır: "26 Ağustos günü saat 6.30 sabahı baskın için 6 kişi bombalarımız omuzlarımızda, silahlarımız elimizde, harekete geçtik. Bankaya yaklaştığımızda bizim kullandığımız bombaların sesini duyduk. Bankaya saldırdık, soyguncu olduğumuzu düşündüler. Onlara korkmamalarını söyledim. Bombalar şok sonuçlar doğurdu Bombalar tarafından yaralanmış olan insanlar hemen ölmedi uzun bir süre can çekiştiler. Garo'yla beraber Direktörlük ofisine gittik ve şartlarımızı yazdık. Talebelerimizin yerine getirilmesini istedik ve kavgaya karışan isyancıların serbest bırakılmasını istedik." demiştir²⁶⁴.

Banka Genel Müdürü Sir Edgar Vincent, Rusya Büyükelçiliğinden sorunun çözülmesi için yardım istedi. Türkiye'yi özgürce terk etme hakları garanti altına alındı. Maximoff'la 17 gangster bankadan ayrıldı ve Edgar'ın ofisine gitti ve daha çok Fransız Gironde gemisiyle Marsilya'ya gittiler. Nitekim, banka baskını sona ermiş fakat Ermenilerin bomba ve kurşunla askere, polise ve halka yaptıkları İstanbul'daki Müslümanlar arasında kızgınlığa sebep oldu. İstanbul'daki kaos birkaç gün devam etti²⁶⁵.

Batılı kaynaklara göre bu olayda hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı 4.000-6.000'dir. İncelenen Osmanlı belgelerinde bu olayla ilgili hiçbir bilgi henüz bulunamamıştır. Bununla birlikte, 6.000 rakamının abartılmış olduğu açıktır. Ölen Müslüman nüfusuyla ilgili hiçbir kayıt bulunamadı. Öte yandan İngiliz kaynaklarında Sadrazam'ın 120 askerinin öldüğü ve 25 askerinin yaralandığı ifade edilmektedir. Bu yıl yine aynı kaynaklarda bu olay nedeniyle yaklaşık 300 Müslüman tutuklanmış ve hükümet tarafından alınan tedbirlerin yeterli olduğu kaydedilmiştir. Bu olayla ilgili olarak özel bir hukuk mahkemesi kurulmuş ve bu mahkeme tutuklu Müslümanları ve Ermenileri yargılamıştır²⁶⁶.

²⁶⁴ Nejla Günay, **Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun isyanları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 67.

²⁶⁵ Günay, **a.g.e.**, s. 67.

²⁶⁶ Sedat Laçiner, **Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?** USAK Books, 2008, s. 21.

İkinci Sasun İsyanı Ağustos 1895'de Sasun'da ilk saldırıdan sonuç alamayan Taşnaklar tarafından ikinci bir saldırı olarak 1897 Temmuz'unda meydana geldi. Genel olarak, Taşnak grupları İran ve Van güzergahından geçerek Türkiye'ye geldi. Ancak Mazrik kabilesi onları yolda rahatsız ediyordu. Bu kabilenin ortadan kaldırılması için komite üyeleri, şafak vakti Temmuz 1897'de 250 kişiden oluşan bir çeteye Honasor'daki kabilenin çadırlarına saldırdı. Ancak bekledikleri sonucu alamadılar ve kuşatma riski doğduğu için çekildiler.

Bu tarihten sonra Taşnaklar, faaliyetlerini Sasun ve Muş bölgesine kaydı. O sırada Antranik çetelerin eylemlerini üstlendi. 1866 yılında Karahisar'da doğan Antranik, çok genç yaşta Komite'ye girdi ve bir Müslüman'ı öldürdüğü için hapsedildi. Ancak Komite Antranik'i hapisten kaçırmış ve Batum'a göndermiştir. Dünya Savaşı'nda çete kavgalarında ünlü olmuş ve Alay Komutanlığına terfi ettirilmiştir. 1890'lı yılların sonlarına doğru bölgede ünlü bir kişi olmuştur²⁶⁷.

1901'de Osmanlı hükümeti, Sasun yönetimini kontrol etmek için Taluri ve Şenik tepelerinde barakalar kurmaya karar verdi; Bu projeye Ermeniler karşı çıktı. Antranik önderliğindeki çetelerle olan mücadele bu tarihte başladı. Fakat 1903 yılının sonlarına doğru gerçek isyan bu bölgeden her yere yayılmaya başlamıştır. 13 Nisan 1904'te ayaklanmalara karşı birlikler gönderildi. Yine de, grupların kavgaları Ağustos ayına kadar devam etti ve Antranik Kafkaslara kaçmak zorunda kaldı²⁶⁸.

K. Küdülyan'ın Ermenice yazdığı ve 1929'da Beyrut'ta yayınladığı "Antranik Savaşları" kitabına göre, 14 ve 22 Nisan'daki kavgalar sırasında ve 2 Mayıs, 17 Temmuz'da toplam 932-1132 Türk, 19 Ermeni öldürüldü. Bunlar Ermeniler tarafından ilan edilen ve yazılan rakamlardır. Sasun İsyanı, katliam konusunun uluslararası gündemde bir kez daha yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. Fakat geçmişte olduğu kadar çok ilgi görmedi. Nitekim, ülkelerin dikkati diğer konular üzerine çekildiğinden yeni bir dönem başlamaya başlamıştı²⁶⁹.

²⁶⁷ Recep Karacakaya, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni. İsyancıları**, Yay. Haz.), Hüseyin Özdemir, Aziz Mahmut Uygun, Numan Yekeler, Mustafa Çakıcı, Yılmaz Karaca, Salih Kahraman, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1878, 2008, s. 205.

²⁶⁸ Şenol Kantarcı, **Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu**, Ermeni Sorunu El Kitabı, 2002, s. 61.

²⁶⁹ Ahmet Halaçoğlu, **1895 Maraş ve Zeytin olayları**, Yeni Türkiye Yayınları, 2007, s. 12.

Yıldız Suikastı diğerk bir Ermeni olayıdır. Taşnakların son girişimi Abdülhamid'e suikast düzenlemektir. Papazian bu konuda "Sultan Abdülhamid'in hayatına karşı saldırı Türk Ermeniler adına devrim için Taşnakların son denemesiydi" demıştır. Avrupa ve çevre bölgelerden gelen bazı maceracı insanlar İstanbul'da toplanarak suikast planları yapmaya başladı. Her şeyden önce 12 bombayla Polonezköy'e gittiler ve İbrahim Paşa ormanında bombalama deneyleri yaptık.

Rus Yahudi tüccar Krisdapor pasaportundan dolayı, Rusya Büyükelçiliği'nden gelen davetler Sultan'ın halka vaaz törenine davet edildi ve böylece olay öncesi inceleme yaptı. Sultan'ın halkın arasından geçerken bomba atmanın kolay olduğunu düşündü. Yine de, yollar kumla kaplı olduğu için bombanın patlamaması mümkündü. Daha sonra plan tartışıldı. Plana göre Ramazan ayının on beşinci günü törende, silahlı iki adam Sultan'a saldıracaktı. Joris Yıldız'dan Dolmabahçe'ye yolda ev kiralamayı önerdi. Bu görevi yerine getirmek için atanan adamlar silahlarla birlikte hazır bulundu. Yine de o gün Sultan Bahçesi'nden Çırağan Sarayı'na gitti ve komitenin suikast girişiminde başarısız oldu²⁷⁰.

Son olarak, yabancı konukların gittiği binaları patlatmak ve dahilinde bir arabada bir bomba ile patlatılması planlandı. Dikkatli çalışmalar ve hesaplamalar yapıldı ve bombaların yabancı ülkelerde hazırlanmasına karar verildi; testler orada somutlaşacak ve suikast, özel bir arabaya konan zaman ayarlı bomba ile gerçekleşecekti²⁷¹.

Krisdapor incelemelerine devam etti. Her hafta Yıldız'a gitti. Sultan'ın camiye geldiği ve camiden ayrıldığı zamanı kaydetti; Taşıyıcı ile cami arasındaki mesafeyi, basamakları ve zamanı ölçtü. Sonunda, yabancı konukların arabaları arasında duracak zamanlanmış bir bomba patlamaya karar verdiler. Bomba, mümkün olduğunca Sultan'a yakın olacak ve Sultan çevredeki insanlarla birlikte öldürülecekti. Muavin koltuğuna yerleştirilecek bir metal göğüs yapıldı ve 120 kilo patlayıcı ihtiva etmesi planlandı. Patlayıcılar için 42 saniyelik bir zamanlama ayarlandı. 45 yaşındaki Ermeni komite üyesi Zare Haçikyan'ın gemiye binmesi kararlaştırıldı. 18 Temmuz'da sabah patlayıcı madde ve 500 kapsül sürücü koltuğu altındaki bir demir göğsüne yerleştirildi. Bütün hazırlıkları

²⁷⁰ Erdal İlter, "Ermeni mes'eleleri"nin perspektifi ve Zeytûn isyânları (1780-1915), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995, s. 23.

²⁷¹ Seyit Sertçelik, Rus ve Ermeni kaynakları ışığında: Ermeni sorununun ortaya çıkış süreci, 1678-1914, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2009, s. 11.

tamamlandıktan sonra, 21 Temmuz 1905 Cuma günü tarihinde, Sultan AbdülHamid Saray'a dönerken düzenlenen tören sonrasında bomba caminin önünde patladı. Her şey kesin olarak hesaplanmış olmasına rağmen Sultan, camiden ayrıldıktan sonra Şeyhülislam ile görüştü ve onunla konuştu. Birkaç dakika geç kaldığından suikast başarısız oldu²⁷².

Olayla ilgili soruşturma sonunda, Avusturya vatandaşı Edouard Joris ölüme mahkûm edildi. Bir süre sonra Joris Saray'a getirildi. Sultan'ın 500 lira hediyesi ile Ermenilere karşı aracı olarak atandı ve Avrupa'ya gönderildi. Adana Olayı ise Ermenilerin diğer bir isyanıdır. Günlerce süren Ermeni provokasyonunun ardından Ermeniler iki genç Müslümanı öldürdüler. Katili vermek istememeleri nedeniyle gösteriler başlattılar. Gösteriler ciddi bir seviyeye ulaştı ve sokaklara uzandı. Müslümanlar ve Ermeniler 3 gün boyunca sokaklarda çatıştılar²⁷³.

Hükümet derhal Dedeağaç'tan Adana'ya birlik gönderdi. Birlikler vardıklarında olaylar kötüleşti; ancak kolayca bastırıldı. Anılarında Cemal Paşa, Adana olayında 17.000 Ermeni ve 1.850 Müslüman'ın öldüğünü söylemiştir. Eyalette nüfus çoğunluğunu Ermeniler almış olsaydı bu rakamlar farklı olurdu. Patrikhane tarafından yapılan araştırmaya göre 21.300 kişi ölmüştü. Edirne il sorumlusu Babikyan Efendi, meclise sunulacak bir rapor hazırladı. Ölü sayısının 21.001 olduğunu belirten raporun Mecliste tartışılmasından hemen sonra öldü. Olasılığın varlığı göz önüne alındığında, çatışmadan kaçan ve daha sonra geri dönen bazı insanlar olabilir. Olaydan sonra Adana sıkıyönetim ilan edildi. Suç işleyen Müslüman ve Ermeniler, Mahkemeye gönderildi²⁷⁴.

Ermenilerin isyanları ve olaylarının artması üzerine Adapazarı ve İzmit'te yapılan aramaların ardından birçok silah ele geçirdiğini duyan Ermeni çeteleri; Chengiler, Soloz, Orhangazi, Bilecik yörelerinde uzun süredir hazırlık yapan Türk halkına saldırmaya başladı. Amaç hükümetin ve askeri birliklerin Ermenileri takip etmeye zorlamaktı. Modern silahlara ve hatta tıbbi ekipmana sahip olan Ermeni grupları, 60-70 kişiden oluşan gruplar oluşturan İzmit ve Adapazarı'ndan kaçan haydutlarla birleşerek saldırıya

²⁷² Hamdi Doğan, **Sason Ermeni İsyancıları**, Niğde Üniversitesi, 2000, s. 122.

²⁷³ M. Metin Hülagü, "Osmanlı 'dan Cumhuriyet 'e Misyoner, Ermeni, Terör Ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", **Journal Of Islamic Research**, 2007, 20.4, s. 233.

²⁷⁴ İpek Nedim, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, 1995, 6.06, ss. 257-280.

başlamışlardı. Yaşanan bir çok olaydan biride Urfa olaylarıdır. Anayasal Rejimin ilanını takiben, Ermeni komiteleri Urfa'da gönüllülerden bir örgüt kurdular. Bu arada, 1895'de Urfa isyanında suçlu bulunan bir adam Trablusgarp'a sürgün edildi. Anayasal Rejimin ilanından sonra serbest bırakılan bu adam Türkiye'ye döndü ve kendisini rahip ilan etti. İstanbul'a gelen Ermeni Patriği, onu Urfa'ya gönderdi. Ermeni isyanını hazırladı ve bölgede Türk düşmanlığı yapmaya başladı. Onlara silahların ve silahlanmanın önemini açıkladı. Ruslar, Urfa'daki Ermeni hazırlıklarına önem verdiler; zira Urfa ve Doğu Anadolu'dan İskenderun'a uzanan ana yoldaki önemli bir konumdadır. Uzun süre ayaklanmalar için yeterli olacak yiyecek saklandı. Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi provokasyonunu ve Ermeni asilerin propagandasını hızlandırdı. Rusların Diyarbakır ve Siverek'ten geçerek Urfa'ya geleceğini ileri sürerek Ermeniler için ayaklanma çağrısında bulundular²⁷⁵.

İsyana başlamak için uygun zamanı beklerken, 1894 yılında silahların toplanması ve istihdam edilmesi esnasında Zeytun, Haçin ve Diyarbakır illerinden kaçan Ermeni güçler isyancılara katıldı. İlk isyan Urfa'ya 7 kilometre uzaklıktaki Germis köyünde ve 19 Ağustos 1915 Perşembe günü Urfa'nın merkezinde başladı²⁷⁶.

İsyancılar Türklerin evlerine saldırdı ve Müslüman ailelerden genç ve yaşlı 10 kadın şehit oldu. Urfa'daki ayaklanma Ermeni komiteleri tarafından mükemmel planlanıp yönetildi. Yabancı ülkelerin bu olaya karıştıkları ve onlardan yardım aldıkları tespit edildi. İzmit ve Adapazarı'nda da olaylar meydana gelmişti. Rus donanması Karadeniz Bölgesi'nde Ereğli'yi bombaladığında bölgedeki Ermenilerin Ruslara karşı casusluk yaptığı tespit edildi. Özellikle Adapazarı'ndaki Ermeniler "Ruslar birkaç gün içinde Karadeniz sahillerine inecek, buraya gelecekler, buraya geldiklerinde bölgede hiçbir Türk kalmayacak" diye açıkça ilan etmeye ve yaymaya başladılar. Bunun üzerine, hükümet bölgede bir arama yaptı. Arama sonunda çok sayıda tabanca, asker üniforması, mühimmat ve dinamit fitilleri bulundu. Adapazarı yok etmek için onlardan sadece birkaçı yeterliydi. İzmit'te başka bir arama yapıldı ve benzer şeyler bulundu²⁷⁷.

²⁷⁵ İlhami Yurdakul, Urfa'da Ermeni Olayları Ve 29 Aralık Vakası (1845-1914), **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilecik Seyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute** Sayı / Volume 1 (Aralık 2016) – ss. 136-144

²⁷⁶ Yurdakul, **a.g.e.**, ss. 136-144

²⁷⁷ Yurdakul, **a.g.e.**, ss. 136-144

Gerek Adapazarı'nda gerekse İzmit'te tutuklanan isyancılardan ele geçirilen kanıtlarına göre, Rus işgali yaşanırca, Sakarya Nehri'nin ağzında bu patlayıcılar Türk ordusuna ve Türk halkına karşı kullanılmış olacaktı. Ermenilerin bir kısmı Türk Ordusu'nun üniformalarını giyip Türk Ordusunu içeriden yok edeceklerdi. Ermenilerin bu planı ortaya çıkınca, çete liderleri Yalova ve Bursa bölgelerine kaçtılar ve karşılaştıkları Türk halkını soydular ve öldürdüler. Bütün bunlara rağmen, Ermeniler her yerde öldürülen ve işkence gördüğü Ermenileri haber ve söylentiler yaymaya başladılar. Sonuçta, hükümet temel önlemleri almak zorunda kaldı. Ermeni çetelerinin bazıları tutuklandı ve bazıları farklı bölgelere kaçtı.

3.2. Tehcir Kararı ve Uygulanması

Arapça kökenli "tehcir" kelimesi "göç" anlamına gelmekle birlikte, kesinlikle "sınır dışı" veya "sürgün" anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, yaygın olarak "Tehcir Yasası" olarak bilinen yasa, "Devlet Yasalarına ve İlavelerine Direnenlere Ordu Tarafından Alınacak Tedbirler Hakkında Geçici Kanun" ile aynıdır. Uygulamayı bu yasaya uygun olarak açıklamak için kullanılan kelime, Osmanlı dilinde "tenkil" ve "Latin" kökenli dillerde "sınır dışı", "sürgün" ya da "hükümsüzlük" e eşdeğer değildir. Esas manada "göç" anlamına gelmektedir.

Talat Paşa'nın emirleriyle başlatılan ve hükümetin ve Parlamentonun ülkenin önde gelen bazı yerlerinde meydana gelen Ermeni ayaklanması ve katliamlarına karşı önlem olarak onaylanan göç, başta Van ilinde olmak üzere, yalnızca bu gibi isyan ve katliamların cephe güvenliğini doğrudan etkilediği bölgelerde uygulanmıştır. Birinci alan Erzurum, Van, Bitlis ve Kafkas İran Cephesinin geri tarafını oluşturuyordu; ikincisi Sina Cephesinin geri kısmını oluşturan Mersin- İskenderun Bölgesi'dir. Bu bölgelerden her ikisinde de Ermeniler düşmanla iş birliği yaptılar ve düşmanın istilasını kolaylaştırmak için faaliyetlerde bulundular. Daha sonra göçün kapsamı, ayaklanan, düşmanla iş birliği yapan ve Ermeni Çetelerinin faaliyetlerine destek olan Ermenileri kapsamaktaydı. Her ne kadar Katolik ve Protestan Ermeniler başlangıçta göçten dışlanmış olsalar da daha sonra zararlı faaliyetleri gözlemlenenler de yerlerinden edilmişlerdir²⁷⁸.

²⁷⁸ Sedat Laçiner, "Ermeni Tehciri Ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 7 (2008)**, s. 143-163.

1915 yılından bu yana, göçmenlik uygulamasıyla ilgili çok sayıda makale, rapor, kitap vb. yazılmış ve yayınlanmıştır. Sahte belgeler kullanarak Ermeniler, dünyayı uzun süre aldatmayı başardı. İlk olarak üç yüz bin kadar olarak ifade eden ve daha sonra üç milyona yükselen sözde Ermeni soykırımı (!) hakkındaki söylentilerin hiçbir dayanağı yoktur. Nitekim, İngiliz ve Fransız makamları İstanbul'daki işgalleri sırasında Osmanlı arşivlerini yoğun bir şekilde incelediler; bu tür soykırımları ima eden tek bir belge bile bulamadılar. Osmanlı Devleti Ermenilere soykırım yapmak isterse; Ermenilerin yaşadığı yerlerde bunu yapabilirlerdi. Neden böyle bir niyet için onları "göç ettirmek" için uğraşsınlar? Göç eden Ermenilerin güvenlik, emniyet, sağlık ve gıdalarının önemli maddi ve manevi maliyetlerini neden üstlensinler? Mayıs 1915'ten Ekim 1916'ya kadar yaklaşık 1,5 yıl süren göç ve yeniden uzlaştırma süreci sırasında, merkezi ve yerel yönetimler zorlu savaş koşullarına rağmen Ermenilerin yaşamlarını ve mülklerini sağlamak için neden önlem alsın? Buna ek olarak, bu kişileri korumak ve güvence altına almak için yeni bir cephe açmak halinde büyük idari, askeri ve mali yükü neden kabul etsin?

Bu soruların cevapları, Osmanlı Devletinin asıl niyetini anlamak için yeterlidir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin neden Hükümete gerçekten sadık kaldıkları için "millet-i sadika" (sadık insanlar) olarak adlandırılan bir topluluğa karşı aniden politikalarını değiştirdiği konusunda mantıksız bir açıklama yoktur. Dolayısıyla tavrı değişen taraf Osmanlı Hükümeti değil, bağımsızlıkla aldatılmış Ermenilerdir. Sonuç olarak, Devlet Güvenlik ve Emniyetini sağlamak için gerekli önlemlerden biri olan Ermeni Göçünün en başarılı intikal ve yeniden yerleşim süreçlerinden biri olduğu söylenebilir²⁷⁹.

3.2.1. Tehcir Kararının Uygulanma Koşulları

"Göç Yasası-Tehcir Yasası" olarak da bilinen "Savaş Zamanında Hükümet Uygulamalarına Karşı Savunanlara Ordu Tarafından Uygulanan Geçici Yasa" 27 Mayıs

²⁷⁹ Taner Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur': Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar, İletişim Yayınları, 2013, s. 12.

1915'te karara bağlandı. Kanun Resmî Gazetede yayımlandı ve 1 Haziran 1915'te yürürlüğe girdi²⁸⁰.

Ordu, ordu birlikleri ve bölük komutanları, hükümet kararlarına karşı olan, ülkenin savunması ve barışın korunması için askeri tedbirler almaya, daha önce bahsedilen geçici yasanın 1. maddesi yetkilendirir; silahlı saldırı ve direniş örgütleyenlere karşı savaş ve ayaklanma sırasında isyancıları öldürdüler. İkinci madde, aynı komutanlara casusluk veya ihanetle karşılaşıldığı tespit edilen köylerde ve kasabalarda yaşayan insanlara tek bir temelde veya toplu olarak nakliye ve yeniden yerleşme yetkisi verir. Göçle uğraşan Ermenilerin mülkleri 10 Haziran 1915 tarihli bir emir ile korunmuştur. Bir Başkan ile iki idari ve bir mali üye olmak üzere "Terk edilmiş Mülkiyet Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyonlar tahliye edilen köy ve beldelerde Ermeni mülklerini belirlemek ve detaylı kayıt defterleri tutmak için hazırlanmıştır. Defterlerden birisi bölgesel kiliselerde, birisi bölgesel yönetim tarafında, diğeri komisyon tarafında tutulmalıdır. Dayanıklı olmayan ürünler ve hayvansal stoklar ihaleye çıkarılacak ve paraya dönüştürülerek elde tutulacaktır. Bir komisyonun atanmadığı yerlerde, tebliğ hükümleri bölgedeki memurlar tarafından uygulanır. Ermenilerin geri dönene kadar bu mülklerin korunması için komisyon sorumludur²⁸¹.

27 Mayıs 1915 tarihindeki kanun ile 10 Haziran 1915 tarihli emirden anlaşılacağı üzere, Talat Paşa tarafından başlatılan ve Parlamento tarafından onaylanan göç uygulaması "cephe güvenliğini doğrudan tehdit eden bölgeler" kapsamındadır. Bu bölgelerden birincisi, Kafkasya ve İran cephelerinin arka planını oluşturan Erzurum, Van ve Bitlis'i kapsamaktadır. İkinci bölge, Sina cephesinin arka planını oluşturan Mersin-İskenderun ilidir. Zira bu bölgelerde Ermeniler düşmanla iş birliği yapıyorlardı ve düşman kuvvetlerinin inişini kolaylaştıran faaliyetlerde bulunuyorlardı²⁸².

²⁸⁰ Ata Ferudun, "Divân-I Harb-İ Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2004, 1.15, s. 297-323.

²⁸¹ M. Nail Alkan, "1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi/1915 Armenian Tehcir Law And The Impact Of Germany", **Gazi Akademik Bakis Dergisi**, 2014, 8.15, s. 91.

²⁸² Alkan, **a.g.e.**, s. 91.

Bununla birlikte, "savaş sırasında hükümet uygulamalarına karşı olanlara karşı ordunun uyguladığı tedbirler" ile ilgili yasa, devleti ve yasal düzenini koruma amaçlı bir izin yasasıdır. Bu yasanın en önemli özelliklerinden birisi "herhangi bir etnik grup ya da topluluğun adının bahsedilmediği ya da yasanın metninde önerilmediği" nden kaynaklanıyor. Bu yasa içine dahil olan Müslüman, Yunan, Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşları, kendi yerlerinden göç etmek zorunda kalmışlar ve başka yerlere yeniden yerleşim yapmışlardır. Bu yasayı belirli bir etnik gruba yöneltilmiş olarak görmek, bilgi eksikliği veya kasıtlı davranışın göstergesidir.

3.2.2. Tehcir Kararı Nedeni ile Geçici Yerleşimlerde İskân Edilmeleri

10 Haziran 1915'te çıkarılan bir emirle göç ettirmek zorunda kalınan Ermenilerin mülkleri koruma altına alındı. Emir uyarınca, mülklerin çürüme ihtimali bulunanlar müzayede ile işletilmesi gereken hayvanlar üretim yerleri tarafından kurulan ve açık artırma yoluyla verilen komisyonlarca satılması ve paralarını sahiplerine teslim etmesi kararlaştırıldı²⁸³.

Osmanlı Devleti'nin bu düzenin uygulanmasında büyük özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Kötü kullanımları önlemek için büyük bir özen gösterilmiştir. Terkedilmiş Mülkiyet Komisyonu aracılığıyla, sahiplerinin adlarına yapılan açık artırmadan gelen paralar, bu mülk sahiplerine ödenmiştir. Bu satışlar sırasında bazı dedikodular yapıldığında hükümet, 3 Ağustos 1915'te valilere, illere ve Komisyonlara kodlanmış bir telgraf gönderdi ve bu malların devlet memurları tarafından satılmasını yasakladı, çünkü bu bazı yanlış kullanımlara neden olabilirdi. Fakat bundan sonra, bu karar, gerçek değeri nakit olarak ödemek şartıyla bazı illerde iptal edildi²⁸⁴.

Hükümet, her türlü yasadışı eylemi önlemek için tüm önlemleri almıştır. Aynı şekilde, 11 Ağustos 1915'te Sivas'ın Terk Edilmiş Mülkiyet Komisyonu önderliğinde gönderilen gizli telgraftan, zulüm ve kötüye kullanımları engelleyecek önlemlerin

²⁸³ M. Törehan Serdar, **Ermeni Sevk Ve İskânının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler**, Ermeni Araştırmaları, 2015, s. 52.

²⁸⁴ Serdar, **a.g.e.**, s. 52.

alınması istenilmiştir. Aynı tarihte, tüm illere tebliğ edilen bir emir ile alınacak tedbirler ve bu konuda yapılacak başvurular madde olarak belirtildi²⁸⁵.

Bu emre uygun olarak: "Tahliye edilen bölgeye kimsenin girmesine izin verilmeyecek, bazıları ucuz fiyatlara mal satın alması durumunda satış iptal edilecek ve mülkün gerçek değeri yasadışı çıkarları için yerlerinden edilmiş Ermenilere kendi isteği ile herhangi bir mal almalarına izin verilecek, taşınamayacak mallar arasında bozulan mallar satılacak, ancak bozulmayacak mallar korunacaktı. Sahiplerinin adı gizlenecek ve rehin edilecek taşınmaz mal varlık sahibi ile temas kurmamak için özen gösterilecek ve göç tarihinden itibaren bu hükümlere aykırı olarak yapılan herhangi bir başvuru söz konusuysa iptal edileceklerdi, bu mallar konusunda herhangi bir anlaşmazlık yapılmasına izin verilmeyecek, göçe tabi tutulan Ermenilerin mülkleri, malların dışında herhangi birine satılmasına izin verilecektir"²⁸⁶.

Bu emirlerdeki hükümler büyük bir titizlikle uygulandı ve Ermenilerden kalan sanat ve ticaret işletmeleri, kurulan yerleşik şirketlere, gerçek değerlerine yüksek fiyatlarla transfer edildi. Terkedilmiş Mülkiyet Komisyonu, sattığı mallardan mülk sahiplerine para gönderdi.

Sınır dışı Edilme Yasası olarak bilinen Ermenilerin göçü ile ilgili kanun, 27 Mayıs 1915'te İçişleri Bakanı Talat Bey'in inisiyatifleriyle hazırlanmış ve 1 Haziran'da Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girmiştir. Yasalar savaşın başladığı bir dönemde uygulanmaya çalışıldı. Osmanlı İmparatorluğu, bu kırılğan ortamda kendi vatandaşları olan Ermenilere yönelik olumsuz bir tutumdan kaçındı²⁸⁷. Sınır dışı edilen ve sürmekte olan tehcir meselesi İçişleri Bakanlığı ve Göçmenlerin Yerleştirme Genel Müdürlüğü tarafından özel olarak düzenlenen düzenlemeler çerçevesinde uygulanmaya başlandı.

İçişleri Bakanı Talat Bey, Ermenilerin haklı bir şekilde yerleştirilmesi için söz konusu müdürlük tarafından alınması gereken önlemleri şöyle dile getirdi: Aktarılması gerekenler kolay koşullar altında ve hayatlarının korunması koşuluyla yerleşim yerlerine

²⁸⁵ Gülfettin Çelik, Osmanlı Devleti'nin Nüfus Ve İskân Politikası, **Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 1999, s. 6.

²⁸⁶ Ayhan Aktar, **Son Osman I Meclisi Ve Ermeni Meselesi: Kasım-Aralık 1918**, The Last Ottoman Parliament And The Armenian Question: November-December, 1918, s.142-166.

²⁸⁷ Aktar, **a.g.e.**, s.142-166.

götürülecek. Son yerleşim yerlerine kadar, göçmen fonundan yaşamları için destekleneceklerdir. Eski mali koşullarına göre toprak ve mülkler verilecek. Evler göçmenler için hükümet tarafından inşa edilecek. Tohumculuk çiftçilere verilecek ve aletler ve malzeme esnaflara verilecek. Geride bıraktıkları taşınabilir nitelikler ve varlıklar onlara getirilecek; Bunun mümkün olmadığı durumlarda bunun bedeli para olarak verilecektir. Ermenilere ait gayrimenkuller tahliye edilecek il ve ilçelerde sayılır ve bunlar, tür, miktar ve değerleri belirlendikten sonra köye yerleştirilen diğer göçmenlere verilecektir. Ermeniler tarafından boşaltılan köylere yerleştirilecek göçmenlerin özellikleri, zeytinlikler, dut bahçeleri, bahçeler, hanlar, fabrikalar, depolar ve dükkanlar gibi gelir getiren taşınmaz nitelikteki mülkler tarafından aranacak veya kiralanacaktır²⁸⁸.

Osmanlı hükümeti başlangıçta sınır dışı etme yasasında bazı bölgeleri ayırmıştı. Ancak, Ermenilerin Erzurum, Aydın, Trabzon, Samsun, Çanakkale, Adapazarı, Konya vb. yerlerde terör eylemleri yaptığı görüldüğü için bunların önemli bir kısmı göç ettirildi. Bu aşamada, bazı Ermenilerin göç ettirildiği görülmüştür. Talat Bey, bu kişileri şehir merkezlerinde bir araya getemeyecekleri şekilde dağıtmak ve yerleştirmek için Samsun, Erzurum ve Trabzon valilerine talimatlar gönderdi. Bundan sonra Talat Bey, 20 Temmuz'da illere gönderdiği şifreli talimatlar nedeniyle sınır dışı etme yasasının emirlerini herhangi bir istisna olmaksızın uygulamaya koymasını istedi ve bu kişilerin dönüşümünün hiçbir anlamı olmadığını belirtti. İçişleri Bakanı Talat Bey, 11 Eylül 1915 tarihli kararında yalnız ailelerin, hiçbir Ermeni ya da yabancıların yaşamadığı ve yaşamak için bir miktar para verildiği köy ve kasabalara yerleştirildiğini söyledi. Ayrıca, 10 yaşından küçük olup tehcir edilmeyen çocuklar yetimhanelere yerleştirilecekti. Yetimhanelerin yetersiz kalması durumunda, eğitim ve yaşamlarının sağlandığı zengin Müslüman ailelere verilecekti. Evlenmemiş dul kadınlarla, 20 yaşına kadar bekar olan, sınır dışı edilmemiş Müslüman erkeklerin kendi rızaları ile evlenmesine izin verildi²⁸⁹.

Tehcir sırasında Ermenilerin her türlü ihtiyacı karşılandı, güvenlikleri için önlemler alındı ve gıda stokları, göç rotalarında aralık ve istasyonlara yerleştirildi.

²⁸⁸ Deniz Tonga, Ermeni Tehcirinin 100. Senesinde Öğretim Programlarımızda Ermeni Meselesi, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2015, 2015.3, S. 871-907.

²⁸⁹ Taner Timur, 1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2000, 55. s. 3.

Hükümet ilgilenen illere para gönderirken yabancı diplomatlar ve misyonerler hükümet bilgisi dahilinde göçmenlere yardım ettiler. Eyaletlere gönderilen emirlerle Ermenilerin bireylere veya devletlere borçlarının geciktirilmesi veya tamamen silinmesi talep edildi. Öte yandan, hastalık durumunda Ermenilere yönelik sağlık görevlileri atandı ve sınır dışı edilen suçlular hakkında yapılan kovuşturmalar ertelendi. Göç etmemiş 20 yaşına kadar olan kızların Müslüman köylerine dağıtılması ve burada ailelere evlatlık verilmesi ve böylece güvenliğinin sağlanması istendi. Talimatlara aykırı davranan yöneticilerin ve subayların cezalandırılacağına altı çizildi. İçişleri Bakanı Talat Bey, tehcir sırasında 28 Ağustos 1915 tarihli talimatlarla dikkat edilmesi gereken noktaları belirledi:

Arabalı veya yürüyerek gelen gruplar en yakın tren istasyonuna götürülecek ve trenle yerleştirilecekleri yerlere transfer edilecektir²⁹⁰.

Sınır dışı edilenler tren istasyonlarına ulaştığında, kocası asker olan veya onlarla ilgilenen kimsesi olmayan kadınlar ve yetimler başka bir yere sürülmeyecek ve istasyonun yakınındaki, kasaba veya köylere yerleştirilecekler. Yer değiştirmek istemeyen Katolik ve Protestan Ermeniler de bu avantajlardan yararlanacaklardır.

Ermenilere başka yerlere yerleştirilmek üzere gönderilirken yiyecek temin edilecek ve yolculuk sırasında yiyecek satın almaya gücü yetmeyen fakir insanlara ücretsiz yiyecek verilecekti.

Tehcir sırasında Ermenilerin güvenliği sağlanacaktır. Hamile kadınların ve yeni doğan bebeklerin ihtiyaçları karşılanacaktır. Hastalar her gün doktorlar tarafından muayene edilecek ve yoksullara kaliteli yiyecek verilecek. Aksine davranan memurlar, bu tutumlar için sorumluluk üstlenecektir.

Yerinden ayrılmak istemeyen ya da yerlerine dönmek isteyenlerin başvuruları arasında meşru bir sebep öne sürülenler, memurların görüşleri de dikkate alınacak İçişleri Bakanlığına gönderilecek ve Bakanlık tarafından verilen yanıtta göre karar verilecektir²⁹¹.

²⁹⁰ Kemal Çiçek, Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme. Gazi Akademik Bakış, 2010, 3. S. 6.

²⁹¹ Timuçin Kodaman, Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, 2013, s. 30.

Ereğli ve Pozantı bölgelerinde tehcir edilenler, kısmen demiryolları ve kısmen motorlu taşıtlar vasıtasıyla yolculuk yapacaklardır. Hastalar, muhtaçlar ve çocuklar trenle seyahat etmeye öncelik verilecektir. Bunlardan uzak duranlar arabalarına, katırlarına veya yaya olarak varış noktalarına transfer edilecek. Yolculuk esnasında, her grupta bir bekçi ve ihtiyaç görevlisi olacaktır.

Göç veya yerleştirme sırasında Ermenilere yönelik herhangi bir saldırı hemen engellenecektir. Saldırı yapan kişiler tutuklanır ve Sıkıyönetim Mahkemesine gönderilir ve en ağır cezaya çarptırılırlar²⁹².

Resmi görevli gözetimindeki yetkili görevlilerin görevlerini ihmal etmesi veya istismar etmesi durumunda, resmi görevliler bu durumdan sorumlu olacak ve ücret kesintisi ile tekrar edilecek olursa, maaşın bozulması ve maaşın düşmesi ile cezalandırılacaktır.

Göçe tabi olanlardan hediye veya rüşvet, kadınları vaad veya tehdit yoluyla sömüren veya onlarla kanuna aykırı ilişkilere giren memurlar, mahkemeye gönderilecek ve sonra en kısa sürede cezalandırılacaktır.

3.2.3. Tehcir Kararı Sonrasında Kararname ile Geri Dönen Ermeniler

Göç, bazen hava koşulları ve farklı nedeniyle durduruldu. 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren, illere tebliğ edilen emirlerle göç, kış mevsimi nedeniyle geçici olarak kesintiye uğradı. 21 Şubat 1916'da Ermeni tehcirini durdurmak için bütün illere bir emir gönderilmiştir. Bununla birlikte, bunun zararlı kişileri kapsamayacağı, komitelerle olanların derhal toplanacağı ve Zor eyalet alt bölümüne gönderileceği belirtildi. İdari ve de askeri gereklilik üzerine, 15 Mart 1916'dan itibaren Ermeni göçünün durdurulduğunu ve bundan sonraki herhangi bir nedenle herhangi bir yer değiştirmeyeceğini belirten genel bir emir gönderilmiştir. Yer değiştirme tamamlandıktan sonra, Ermenilerin daha çok çoğunlukla Suriye eyaletine yerleştikleri için, İstanbul'daki Ermeni Patriği 10 Ağustos 1916 tarihinde kapatıldı ve Filistin topraklarına taşındı. Akdamar ve Sis Kiliseleri birleşti

²⁹² Kodaman, **a.g.e.**, s. 30.

ve oda Filistin topraklarına taşındı. Yeni kurulan ataerkimin başkanlığı Sis Katagigosluğu Sahak Efendi'ye verildi²⁹³.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, Osmanlı Hükümeti tehcir edilen Ermenilerin eski yerlerine iadesi için bir kararname yayınladı. İçişleri Bakanlığı Mustafa Paşa'nın emriyle 1919'da Başbakanlığa gönderdiği mektupta, geri dönmek isteyen Ermenilerin eski yerlerine taşınması için ilgili mevkilere verildiğini ve gerekli tedbirlerin alındığını söyledi. 31 Aralık 1918 tarihli hükümetin hazırladığı dönüş kararı aşağıdaki gibidir:

1- Yalnızca geri dönmek isteyenler göç edilecekler, bu insanlar hariç hiç kimseye dokunulmayacak.

2- İyi bir yolculuğun sağlanması ve geri dönen yerlerde konut ve yiyecek içecek sıkıntısının önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktır; geri dönecek bölgeler yöneticileri ile temasa geçildikten ve gerekli önlemlerin alınmasından sonra göç ve geri dönüş işlemleri başlatılacaktır²⁹⁴.

3- Terk edilmiş evler ve araziler mal sahiplerine iade edilecektir.

4- Eskiden göçmenlerin yerleştirildiği evlerin evleri boşaltılacaktır.

5- Birkaç aile yeterli konut sağlamak için geçici olarak aynı yere yerleştirilebilir.

6- Kiliseler, okullar ve gelir getiren yerler gibi binalar ait oldukları topluma iade edilecektir.

7- Talep edilmesi halinde, yetimlerin kimlikleri dikkatli bir şekilde belirlendikten sonra, dikkatli bir şekilde tespit edilecek velilere veya toplumlarına iade edilecektir.

8- Dinlerini değiştirenler, istiyorlarsa eski dinlerine geri dönebilirler.

9- Müslümanlarla evlenen ve dinlerini dönüştüren Ermeni kadınlar arasında eski dine dönmek serbesttir. Bu durumda evlilikleri otomatik olarak iptal edilecektir. Eski

²⁹³ İbrahim Ethem Atnur, Osmanlı Hükümetleri Ve Tehcir Edilen Rum Ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1994, 4. s. 14.

²⁹⁴ Atnur, **a.g.e.**, 4. s. 14.

dinlerine dönmek istemeyen ve kocalarından boşanmamak isteyenlerle ilgili sorunlar mahkemelerce çözülür.

10- Başkasının mülkiyetinde olmayan Ermeni mülkleri ilk sahiplerine iade edilecek ve hazine mülkiyetine geçmiş olanlar mülk memurlarının hükmü ile karara bağlanacaktır. Bu konuda daha açıklayıcı maddeler hazırlanacak.

11- Müslümanlara satılan mallar mal sahipleri geri döndükçe yavaş yavaş ilk sahiplerine teslim edilecek. 4. Madde kesinlikle uygulanacaktır.

12- Eski mülk sahiplerine iade edilecek ev ve dükkanlarda onarım ve ilaveler yapmış ya da arazileri ve zeytin bahçelerini diktiyse, her iki tarafın hakları da gözlemlenecektir.

13- İhtiyacı olan Ermenilerin göç ve masrafları Hükümet Ödeneklerinden karşılanacaktır.

14- Geçerli zamana kadar yapılan nakliye miktarı ve adeti ve bu ulaşımın hedef konumu her ayın on beşinci ve son günlerinde bildirilecektir.

15- Osmanlı sınırlarını terk eden ve dönmek isteyen Ermeni kökenli kişiler, yeni bir emir çıkana kadar kabul edilmeyecektir.

Yukarıdaki açıklanan kararname hükümleri; Yunanlı göçmenler ve Ermeniler için geçerlidir.

3.2.4. Tehcir Öncesi Ermeni Nüfusu

Patrikhane, 1878 ve 1880 yıllarında Büyük Devletlerin büyükelçilerine başta Anadolu bölgesi olmak üzere Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni nüfusunun ayrıntılarını veren bilgilendirici istatistiksel mektuplar gönderdi. Aşağıdaki tabloda görülen rakamları, 2 yıl içinde neredeyse 586.315 kişilik bir farklılığın meydana geldiğini göstermektedir. 1878 rakamları, 1878'de Patrik tarafından Berlin Kongresine sunuldu. 1880 yılında bu rakamlar Patrik tarafından İngiliz Büyükelçisine sunuldu. Patrikhane Odian Efendi, Temmuz 1880'de Londra'daki İngiliz Dışişleri Dairesi'nden Sir Charles

Dilke'ye başka bir liste sundu. Daha sonra Patrik, 10 Eylül 1880'de değiştirilmiş rakamları olan bir tane daha gönderdi²⁹⁵.

“Zaman zaman mahallî olarak yapılmış olan sayımların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı ve arazi incelemesi II. Mahmut zamanında 1830'da yapılmıştır. Müslüman ve Hristiyan nüfus olarak yapılan bu sayım, Osmanlı Devleti'nin ilk genel nüfus sayımı olduğu için önemlidir. Bu sayımda Hristiyan nüfus cemaatlere ayrılmadan verilmiştir. 1830 sayımına göre, Osmanlı Anadolu ve Rumeli'sinde 4.000.000 civarında erkek nüfus mevcuttur. Bu 4.000.000 erkek nüfusun 2.100.000'i Müslüman, 400.000'i Hristiyan olmak üzere 2.500.000'i Anadolu da 800.000'i Hristiyan, 500.000'i Müslüman bir kısmı da Yahudi ve Kıpti olmak üzere 1.500.000'ini Rumeli'de yer almıştır”²⁹⁶.

Tablo 3: Ermenilerin ayrıldıkları ve vardıkları yerlerdeki sayıları ²⁹⁷:

Şehir	Sevk edilen	Kalan
Adana	14.000	15-16.000
Ankara (Merkez)	21.236	733
Aydın	250	-
Birecik	1.200	-
Diyarbakır	20.000	-
Dört Yol	9.000	-
Erzurum	5.500	-

²⁹⁵ Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, 1983, s. 122.

²⁹⁶ Süleyman BEYOĞLU, “Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, Sayı 38, Ankara, 2003, s.55-59

²⁹⁷ Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915)**, TTK Yayını, Ankara 2001.

Eskişehir	7.000	-
Giresun	328	-
Görece	250	-
Halep	26.064	-
Haymana	60	-
İzmir	256	-
İzmit	58.000	-
Kal'acık	257	-
Karahisarı sahib	5.769	2.222
Kayseri	45.036	4.911
Keskin	1.169	-
Kırşehir	747	-
Konya	1.900	-
Kütahya	1.400	-
Mamuretülaziz	51.000	4.000
Maraş	-	8.845
Nallıhan	479	-
Ordu	36	-
Perşembe	390	-
Sivas	136.084	6.055

Sungurlu	576	-
Sürmene	290	-
Tirebolu	45	-
Trabzon	3.400	-
Ulubey	30	-
Yozgat	10.916	-
TOPLAM	422.758	32.766

Öte yandan, Göçmen ve Aşiretleri Yerleştirme Müdürü Şükrü Bey tarafından 18 Ekim 1915'te gönderilen telgrafta "Halep'e taşınan Ermenilerin sayısının yaklaşık 100.000" olduğunu bildirmiştir. Bu arada kayıtlardan 18 Eylül 1915'ten itibaren 120.000 kişilik Ermeni nüfusu Diyarbakır'da toplanmış ve 28.01.1915 tarihinden itibaren Cizre'de 136.084 kişi Ermeni nüfusuyla toplanarak Musul ve Zor bölgesine gönderiliyor. 3 Kasım 1915'te Nizip'ten Şükrü Bey tarafından gönderilen şifreli bir telgrafta, ulaşımın düzenli bir şekilde devam ettiği ifade edilmiştir²⁹⁸.

3.3. Rusya'nın Ermeni Politikası

3.3.1. Rusya'nın Doğu Anadolu Üzerindeki Planları ve Ermeni İsyanlarında Rusya'nın Rolü

Rus Devrimi, Türkiye ve Kafkasya'da da önemli gelişmelere neden oldu. Tarih boyunca Türk-Rus ilişkilerinde mücadele alanı ve savaş yeri olduğu olan Kafkasya'nın en yıpranmış olduğu bölge olması doğaldır. Kafkasya'nın güneyini oluşturan Kafkaslar ve özellikle Trans-Kafkasya bölgesi, Şubat Devriminden sonra oldukça dinamik olaylara ev sahipliği yapıyordu. Yıkılmış Çarlık Rusya'sını değiştirerek yeni kurulan Geçici Rus Hükümeti, bir Ermeni'nde içinde bulunduğu bir komite kurdu ve Trans-Kafkasya'yı

²⁹⁸ Ali Güler, **Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar**, Turan Yayıncılık, 1997, s. 23.

kontrol etmeye çalıştı. Çoğunlukla Ozakom olarak bilinen bu komiteye Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı topraklarla birlikte tüm Trans-Kafkasya'nın sivil idaresi görevi verildi. Üyeleri Azeri, Gürcü ve Ermenilerden oluşuyordu. Komite kurulduğunda, bölgenin demografik yapısı dikkate alınmadı ve nüfusları daha az olmasına rağmen iki Gürcüye yer verildi. Bu örgüt, Geçici Rus hükümetinin Trans-Kafkasya'daki yönetim organı olarak görev yapacak ve Rus hükümeti daha sonra Kerensky tarafından kurulacaktı²⁹⁹.

Geçici hükümet, devrimler nedeniyle sert koşullar altında olmasına rağmen, kazanan kadar savaş ilkesiyle hareket etti ve hiç beklenmeyen ve gerçeklere uygulanmayan siyaseti sürdürdü. Rus hükümetinin 17 Mart 1917'de yaptığı bir açıklama ile yeni hükümetin yıkılmış olan hükümetin uluslararası antlaşmalarına bağlı olacağını ve Rusya'nın verdiği sözlerin de takip edeceğini belirtmiştir. Hiç şüphe yok ki, bu siyaset Türkiye tarafından hayretle karşılandı. Çünkü Türk devrimi yeni Rusya'da büyük memnuniyetle karşılanmıştı. Geçici yönetimin, özellikle de Ermeniler üzerindeki uygulamaları, önceden Kafkas savaşının Türkiye ile Rusya arasında büyük sorunlarla dolu bir aşamaya geleceğini gösteriyordu. Geçici hükümetin bu konudaki ilk uygulaması 9 Mayıs 1917'de Türk Ermenileri Hakkında Yönetmelik adı altında kabul edildi. Buna göre, "Türk Ermenileri"nin toprakları, Rusya tarafından işgal edilen Türk toprakları Ozakom idaresine verildi. Böylece Rus hükümetinin doğrudan idaresine alınacak bu bölgenin idaresi için genel bir komiser atanacak ve buna sivil konularla ilgili bir yardımcı görevlendirilecekti. Bu karar, Ermeni taleplerini gerçekleştirmek adına önemli bir başarıydı. Ozakom'dan memnun olmayan Ermeniler mevcut durumdan memnun görünüyorlardı³⁰⁰.

3.3.2. Ermeni İsyanlarında Rusya'nın Rolü

Rusların Ermeni meselesinde izledikleri politikada, çıkarlara göre değiştirilebilen siyaset geçerliydi ve burada da farklı bir yöntem izledi. 9 Mayıs'ta alınan bu kararda acil bir siyasi tutum olduğu kolayca fark ediliyordu. Rusya kazanana kadar savaşıma ilkesi çerçevesinde açıklamalarda bulunmasına rağmen, özellikle de daha düşük rütbeli

²⁹⁹ Mustafa Bostancı, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Vilayat-I Şarkiye Islahatında Rusya'nın Tutumu Ve Ermenilerin Beklentileri**, Yeni Türkiye, 2014, s. 61.

³⁰⁰ Sadi Koçuş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 1967, s. 45.

subaylar ve Rus ordusunda bulunan askerler ülkelerine dönmeye başladılar. Savaştan bıkmış ancak görevinden vazgeçemeyenler ise Türk siperlerine dostluk mesajları göndermekten kaçınmamıştır. Geçici Rus hükümeti, Türk topraklarında Kafkas savaş alanında hakimiyetini kaybetme noktasına itilerek, savaş sırasında takipçilerinin kazançları için Ermenileri kullanmışlardır. Ermeniler bu görevi gönüllü olarak kabul ettiler. Rus hükümeti tarafından atanan genel komiserin yardımcılığına bir Ermeni de getirildi ve bu kişi Rus askerlerinin tahliye ettiği Türk topraklarında Rusya'dan getirilen Ermenilerin kısa sürede yerleşmesinde ana rol oynamıştır. Binlerce Ermeni'nin toplanması ve çözümlenmesinden sonra özellikle Van ve Bitlis bölgelerinde önemli bir Ermeni nüfusu görülmeye başlamıştır. Ermenileri bu şekilde kullanmaya başlayan Rusların bu politikada başarılı oldukları anlaşıldı³⁰¹.

Bu gelişmelerden büyük memnuniyet duyan Ermeniler, konuyla ilgili hazırlıklarını hızlandırdı. Ekim 1917'de Tiflis'te Taşnaksutyun çok büyük bir kongre gerçekleştirdi. Orada "Büyük Ermenistan" (?) Kurulması kararı alındı ve bu planı uygulamak için "Ermeni Ulusal Meclisi" adı verilen bir örgüt kuruldu. Ermeniler, bu meclis ile büyük bir silahlanma girişimine başladılar. Meclis, 32 yaşın altındaki tüm Ermenileri silah altına aldı. Ermeniler, hedeflerine doğru adım adım ilerlediklerini düşünüyorlardı.

7 Kasım 1917'de Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen devrimle Rusya yönetimi aynı yıl iki kez el değiştirdi. Geçici hükümet kaldırıldı ve yerini, daha sonra Sovyet Rusya'ya dönüşecek Bolşevik hükümet aldı. Bunu takiben 8 Kasım 1917'de Lenin'in kendisinin yazdığı bir "barış kararı" yayınlandı. Bu kararname, savaşın hemen ortadan kaldırılması, ilhaksız barış antlaşması ve tazminat ve kendi kaderini tayin etme gibi konseptleri içeriyordu. Aslında, bunlar Türkiye için oldukça önemliydi. Türkiye 1917 başlangıcına kadar Doğu Anadolu'daki topraklarını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Sadece Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Van gibi önemli şehirlerin değil, aynı zamanda Türkiye'nin de Rusların kontrolü altına girmesi gibi tehlikeler mevcuttu. Böyle bir barış

³⁰¹ Yusuf Sarıncay, Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 2008, 1.2, s. 124.

kararnamesiyle Türkiye, toprak kaybetmedi, tazminat ödemedi ve daha açık bir ifadeyle, savaş öncesi 1914'te Türkiye ile Rusya arasındaki sınırlar geçerliliğini korudu³⁰².

Rusya barış yapmalı ve savaşı mümkün olan en kısa sürede bitirmeliydi. Rusya'nın gerçeği buydu. İç savaş sona ermezse, dış savaşın başarılı olması mümkün değildi. Bolşevikler geçici hükümetin yaptığı hataya düşmedi. Gerçekte barışçıl görüşleri olmamasına rağmen, Bolşevikler Rusya'nın gerçeklerinden haberdardı. Bu nedenle Bolşevik hükümet, Almanya'nın liderliğindeki Merkezi Güçlere başvurdu ve Müttefik Kuvvetlerden ayrılmak ve savaştan çekilmek istediğini belirtti. Ruslar Kafkas savaş alanında iyi olmasına rağmen, Alman savaş alanındaki durumu hoş değildi. Bu nedenle, bu iki savaş cephesinin birbirini dengeleyeceğini düşünüyorlardı. Alman savaş alanındaki dezavantajlarını Kafkas savaş alanındaki avantajlarıyla dengelemek istediler. Rusların girişimleri ile başlayan barış görüşmeleri, Brest-Litovsk Anlaşması'nın 15 Aralık'ta taraflar arasında imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu nedenle, Rusya ile Merkez Güçler arasındaki cephelerde genel bir ateşkes başladı. Bundan üç gün sonra, Ruslar ve Türkler arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu yolla Rusya, Kafkas savaş alanında Türkiye ile bir ateşkes imzaladı ve bir şekilde barış sağlandı. Bolşevik hükümet şimdi düşüncelerini gerçekleştirmek için harekete geçebilirdi. Türk Doğu Anadolu'sunu asla bırakmak istemeyen Bolşevikler, bu konuda bazı çözüm planları aramaya başladılar. Rusya'nın bu durumunun geçici olduğunu ve bazı planlar hazırlıklarını ve Ermenileri de içine almayı planladıklarını söylediler. Ruslar iç savaş bitene kadar doğrudan bölgeyi ele geçiremeyeceklerini biliyorlardı³⁰³.

Bolşeviklerin Ermenileri kazanma faaliyetleri 1917 son günlerinde düşünceden fiiliyata geçti. Bu amaçla ilk girişim 29 Aralık'ta gerçekleşti ve Bakü Sovyet Devlet Başkanı Stephan Şaumyan Kafkasya'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına kadar "Kafkasya Olağanüstü Komiseri" olarak atandı. Bununla birlikte, Bolşeviklerin egemenliğini kesinlikle kabul etmeyen "Trans-Kafkasya Komiseri" adı verilen bir örgüt, Trans-Kafkasya'da bulunmaktaydı. Bu örgüt bir şekilde Ozakom'un devamıydı. Trans-Kafkasya'nın üç ülkesi (Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler) Bolşevikleri asla tanımıyordu.

³⁰² Seyit Sertçelik, **Rus ve Ermeni kaynakları ışığında: Ermeni sorununun ortaya çıkış süreci, 1678-1914**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2009, s. 56.

³⁰³ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu". **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**. Ankara, 2000, ss. 57-69.

Geçici Hükümeti, Rus Çarlığını yıkan Rusya'nın devrimci hükümeti olan Bolşevikleri yasadışı görüyorlardı. Bu anlaşmazlık, iki tarafı birbirinden uzaklaştıracak ve Trans-Kafkasya'nın bağımsızlığına kadar giderek devam edecektir. 29 Aralık'taki Bolşevik girişimi hem Ermenileri kazanmak hem de Trans-Kafkasya'da kurulan muhalefeti kırmaktı³⁰⁴.

Sovyet hükümetinin milletler komiseri Stalin, Ermenilere yönelik başlatılanları 31 Aralık'ta bir adım daha ileri götürdü ve Bolşevik hükümetinin medya organı olan Pravda gazetesinde "Türk Ermeni Üzerine" başlıklı bir bildiri yayınladı. Beyanname, Ermenilere çağrı yapmakta ve onlara "Sovyetler temelinde oluşturulan yeni Rusya'da sorunların çözümünü aramayı" önermekteydi. Bolşevik Rus hükümetinin Ermenileri kazanma yönündeki girişimlerinin en önemlileri 1918'in ilk günlerinde gerçekleşti. Stalin'in ilan ettiği kararname, 11 Ocak'ta Sovyet Kamu Komisyonları Konseyi'nin büyük çoğunluğu tarafından kabul edildi³⁰⁵.

Sovyet Rus hükümeti Ermenilerin kendi kaderlerinin "Türk Ermenistan" 'da olduğunu belirtmişler ve bu konuda destek vermişlerdir. Rus ordusu, Türkiye Ermenistan topraklarından çıkacak ve bölgedeki Ermenilerin mülkiyetlerinin güvenliğini sağlamak için bir Ermeni Kamu Meclisi kurulacak, Ermeni göçmenleri geri dönecek, bölgede geçici bir yönetim kurulacak ve Stephan Şaumyan, bu hususları uygulamaya yetkili olacağı konusunda destek olacağını açıklamıştır. En ilginç hükümlerden biri son bölümde "Ermenistan sınırları, komşuları ile yapacağı görüşmeler sonucunda belirlenecek" olarak açıklanmıştır. Ermeniler için çok önemli noktalar içeren bu kararname, uygulamaya konulamayan bir "niyet belgesi" olmaktan öteye gitmedi. Bu kararnamenin tek sonucu ise gerçekten "Türk tepkisini harekete geçirmek" dışında başka bir şey olmamıştır³⁰⁶.

3.3.3. Rusya'nın Ermeni Tehciri Karşısında Takındığı Tutum

Rus-Ermeni ilişkilerinin kökenleri 18. yüzyıldan çok öncelerine dayanmaktadır. Rusya, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğundaki tüm Ortodoksların korunmasını almıştı. Bunların arasında Ermeniler de vardı. Ermeniler

³⁰⁴ Kuran, **a.g.e.**, ss. 57-69.

³⁰⁵ Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 68.

³⁰⁶ Mehmet Saray, **Türk-Rus münasebetlerinin bir analizi**, MEB, 1998, s. 68.

arasında milliyetçi duyguların ortaya çıkmasıyla birlikte, Rusya'ya doğru bir yönelim gerçekleşti. Rusya yardımıyla bağımsızlık kazanmak istediler. Sonyel'e göre, 19. yüzyılda Rusya'nın Ermeniler üzerinde etkisi arttı. Kırım Savaşı sırasında Ermenilerin bir kısmı Doğu Anadolu'da Ruslara casusluk yapıyordu. Dinsel bağlar, uzun bir gelenek ve yaşam çevresi onları Rusya'ya yöneltmiştir. 1877-78 Türk-Rus savaşı sırasında Ermeniler Rus ordusuna yardım ederek Müslüman köylerine saldırdı ve Doğu Anadolu'daki bu Müslümanlardan birçoğunu öldürdüler. O zaman Rusya, Ermenilerin ticaret hizmetlerinin iyileştirilmesi için bazı fırsatlar verdi. Ermeniler, bağımsızlıklarını ancak Büyük Güçlerin yardımıyla kazanabileceklerini biliyorlardı. Ermenilere amaçlarına göre en yakın olan Rusya'ydı. Ermeni komitelerinin kurulmasıyla Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Rusya ile iş birliği yaptılar. Komite üyelerinin birçoğu Rusya'da ve Avrupa'da eğitim gördü. Malzemelerini Rusya'dan aldılar, böylece imparatorlukta isyanlar Rusların yardımıyla başladı. Ruslar tarafından provoke edildi ve Müslümanlara saldırdılar³⁰⁷.

Rusya, korunması altına girecek Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmak istedi. Ermenileri kullanarak Akdeniz'e ulaşabilirdi. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Ermeniler Rusya tarafında olan İtilaf Devletleri'nin tarafına geçtiler. Savaş patlak vermeden hemen önce, Taşnaklar Haziran 1914'te Erzurum'da bir kongre gerçekleştirdiler ve Rus-Ermeni anlaşmasını onayladılar. Buna göre, barış zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalacaklar ve Rusya'dan getirilen silahlarla hazırlık yapacaklardır. Savaş patlak verdiğinde Rus ordusuna silahlarıyla katılacaklar, gerilla grupları kurdular ve Osmanlı hatlarının arkasında programlı operasyonlara başlamışlardı. Bu proje savaş sırasında izlendi. Onlar İmparatorluğun düşman hatlarında yer alıyordu. Çar, Ermenileri Rus tarafına çekmeye çalıştı ve savaş sırasında ülkesinin amaçları doğrultusunda kullanmak istedi. Rus yetkililer Ermenileri savaş sırasında onları desteklemek için askerler veya çeteler olarak kullanmaya hazırlanıyordu³⁰⁸. İkdam'ın haberinden anlaşıldığı üzere, Çar Ermenilerden Rusların yanında olmalarını istedi ve Ruslara yönelik bu destek onları bağımsızlığa götürecekti. İkdam, Rus Çar'ının 9 Ekim 1914'te Osmanlı Ermenilerine yaptığı çağrıyla yayımlandı. İkdam haberlerinde savaş

³⁰⁷ Hüsamettin Yıldırım, **Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara, Kök Yayınları, 1990, s. 89.

³⁰⁸ Beşir Mustafayev, "Ermenilerin İran Ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)", **Journal Of Academic Studies**, 2011, s. 13-51.

çıktıktan sonra Çar'ın, Ruslarla birlikte olmak için Osmanlı Ermenilerine çağrı yaptığını ve onlar için özgürlük sözü verdiğini yazdı.

Savaş sırasında Ermeniler Anadolu'nun bazı yerlerinde isyan ederken, diğer yandan Rus ordusuna yardım ederek Osmanlı'yı yıpratıyordu. Bazı yerlerde ise Ruslar ve Ermeniler birlikte çalışarak Osmanlı ordusuna saldırıyordu. Rus ordusu, Osmanlı ordusunun arkasından saldırarak zarar veren Ermeni çetelerin yardımıyla Doğu Anadolu'ya kolaylıkla işgal etti. Savaş sırasında Ermeni-Rus ilişkilerinin pek çok belirtisi vardı. Rusların Kafkasya'daki Rus ve Osmanlı Ermenilerini silahlandırması ve ülkemizdeki bu haydutlara desteği açık bir şekilde görülmekteydi. Ordudan kaçan Ermenilerin sayısı da artmaktaydı. Bunun en büyük örneği ise Kağızman'da yaklaşık 800 Ermeni toplanması ve ordudan kaçmasıydı³⁰⁹.

Beyazıtlı Suryen ve Haçık Sirup olarak anılan Ermenilerin Rus tarafına geçtiği ve her birinin yaklaşık iki bin kişi toplandığı tespit edildi. Savaş başladığında, Ermeniler Osmanlı Ordusundan kaçıp Rus kuvvetlerine katıldılar veya Ermeni grupları Osmanlı'ya saldırdı. Rusya onlara özgür olmasını vaat etmişti. Özellikle Oltu, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır bölgelerinde olmak üzere Anadolu'nun her yerine birçok silah ve mühimmat depolandı ve bu bölgelerde yaşayan Ermenilere silah temin edildi.

3.4. Ermenilerin Sözde Soykırım Hakkındaki Tutumları

3.4.1. Savundukları Sözde Soykırım İddiaları

Ermeni propagandacıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere sözde "Soykırım" uyguladığı iftiralarını desteklemek için gayrimüslimleri, özellikle de büyük devletleri kullanmışlardır. Ermeniler, Türk hükûmetini Hristiyanlık ile İslam arasındaki sürekli mücadele açısından yorumlamaya ve böylece modern Hıristiyan dünyada Türkler hakkında söylediklerini her konuda inandırmaya çalıştılar.

Tarih, bu iddiaları ezici bir şekilde reddetmektedir. Günümüzdeki Ermeni tarihçilerinin bizzat kendileri bile Bizanslı Ermenilerin Selçuklu fetihleri sonrasında baskılarından kurtuldukları için Tanrı'ya nasıl dua ettiklerini ortaya koymaktadır.

³⁰⁹ Aygün Attar, **Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 89.

Selçuklular Bizanslılar 'ın yıkmaya çalıştığı bir Ermeni Kilisesi'ne de koruma sağlamıştır. Bizans'ın Ermeni kiliselerine, manastırlara ve rahiplere uyguladıkları baskıcı vergileri kaldırmışlar ve aslında bu dini kurumları tüm vergilerden muaf tutmuşlardır. Osmanlı içerisinde Ermeni cemaati, dini faaliyetlerini ve eğitim de dahil olmak üzere iç meselelerini kendi yollarıyla yürütmekte özgür bırakıldı ve Ermenilerin veya diğer gayrimüslimlerin İslam'a geçmeleri için zorlandıkları bir dönem hiç yaşanmamıştır. Bu konuda en büyük örnek ise Ermeni manevi liderlerinin bu korumadan dolayı kendisine teşekkür etmek için Selçuklu Sultanı Melikşah'a gitmeleridir³¹⁰.

Birçok tarihçi, Selçukluların Ermenilere oldukça iyi davrandıklarını, Taşık ailesi gibi bazı Ermeni soylu ailelerin İslam'ı kendi iradeleriyle kabul ettikleri ve Bizans'la mücadelede Türklere katılmış olduklarını ifade etmişlerdir.

Türk geleneği ve Müslüman hukuku, gayrimüslimlerin Türk ve Müslüman imparatorluklarında iyi muamele edilmesini gerekli görmektedir. Bu nedenle, Türkler gayrimüslimler ile anlaşmalar yapmış, onlara zimmi statüsü vererek hak ve geleneklerini koruma konusunda dikkatli davranmışlardır³¹¹.

Fatih Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun kurulması ve genişlemesi, özellikle de Bizans'ın yıkılması ile Ermeniler ve diğer gayrimüslimler için yeni, dini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel refah dönemini getirmiştir. İlk Osmanlı hükümdarı Osman Bey (1300-1326) Ermenileri Batı Anadolu'da ve Kütahya'da Bizans baskılarından koruyarak ilk dini merkezlerini kurmalarına izin verdi. Daha sonra Osmanlı başkentinin değişmesi ile birlikte sonra 1461'de İstanbul'a taşındı. Fatih Mehmet, burada Patrik Hovakim ve halefleri için Ermeni Patrikhanesini kurmaya izin veren bir ferman yayınladı. Sonuç olarak binlerce Ermeni, İran, Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Orta Anadolu, Balkanlar'dan ve Kırım bölgesinden İstanbul'a zorla veya zulüm nedeniyle değil kendi isteği ile göç etti³¹².

³¹⁰Ömer Engin Lütem, **Lozan'dan Sonra Ermeni Sorunu**. Ömer Engin Lütem, der, **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler**, Ankara, ASAM Yayınları, 2007, ss. 33-45.

³¹¹ Leyla Tavşanoğlu, **Soykırım iddiaları hasta ruhun eseri**, 2002, s. 28.

³¹² Barış Özdal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu (1918-1922 Dönemi), **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2006, 4.4, s. 173-188.

Osmanlı İmparatorluğu Gregoryen Ermenileri dahil olmak üzere büyük dini gruplara kendi dini liderleri altında yerleşmelerine destek olmuştur. Böylece Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul Ermeni Patriği'ni kuran fermanı, Patrik'in yalnızca Ermenilerin dini lideri değil aynı zamanda onların genel bir lideri olduğunu da ortaya koymaktadır. Ermenilerin Müslümanlarla aynı haklara sahip olmalarına karşın, bazı özel ayrıcalıkları vardı, bunlardan en önemlisi askerlikten muafiyetti. Ermeniler ve diğer gayrimüslimler, özellikle Müslüman dini hukuka dayanan devlet vergilerinin haricinde Müslümanlarla aynı vergileri ödemekteydi. Ermenilere dini, kültürel ve eğitim faaliyetleri için maddi destek sağlamak adına dini vakıflar kurmalarına izin verildi ve gerektiğinde Osmanlı devlet hazinesinin bu faaliyetleri yürüten Ermeni kurumlarına ek mali yardımda bulunulduğu bilinmektedir. Bu Ermeni vakıfları günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyetlerini sürdürmekte ve Ermeni kilisesinin çalışmalarına maddi destek sağlamaktadır.

Osmanlı hukukuna göre, Yunan Ortodoks'u olmayan tüm Hıristiyan göçmenler Ermeni Gregoryen milletine dahil edildi. Balkanlardaki Bogomiller ve Çingenerin yanı sıra Anadolu'daki Paulicians ve Yakubitler Ermeniler olarak kabul edildi ve daha sonra imparatorlukta yaşayan gerçek Ermenilerin sayısı konusunda önemli tartışmalara neden oldu³¹³.

Ermeni toplumu, padişahların verdiği özgürlük neticesinde büyüdü ve zenginleşti. Aynı zamanda Ermeniler Türk-Osmanlı kültürünü, yaşam biçimlerini ve hükümetleri paylaştı ve katkıda bulundu ve yüzlerce yıl boyunca padişahların güvenini kazanarak "sadık millet" niteliğini kazandı. Osmanlı Ermenileri son derece zengin bankerler, tüccarlar ve sanayiciler haline gelirken, birçoğu aynı zamanda hükümet görevinde yüksek mevkilerde yükselmiştir³¹⁴.

Yüzyıllar boyu Ermeniler, Osmanlı Türk sanatına, kültürüne ve müziğine büyük katkılarda bulunmuş ve Türkler ve Türkiye'de Ermeniler övgü ve gurur kaynağı olan birçok sanatçı üretmiştir. İlk Ermeni matbaası 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuştur. Dolayısıyla, Ermeniler, Türkler ve İmparatorluğun çeşitli ırkları, yüzyıllar

³¹³ Özdal, a.g.e., s. 173–188.

³¹⁴ Reyhan İşeri, Başak, "Cengiz. Türkiye'de etnik terör: ASALA ve PKK örneği", **Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2008, s. 232.

boyu barış içinde ve karşılıklı güven içinde yaşamışlardır. Osmanlı sistemine veya yönetimine karşı ciddi bir şikâyet yoktu. Bazen, bireysel olarak iç sıkıntılarını ortaya çıktığı doğrudur. Ermeni milletinde, Anadolu'dan ve Kırım'dan İstanbul'a gelen "yerli" Ermeniler ile İran ve Kafkaslardan gelen "doğu" ya da "yabancı" Ermeniler arasında patriklik seçimi konusunda uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar sıklıkla Osmanlı'ya birbirlerini şikâyet ederek, kendi adayları ve çıkarları için hükümet desteği sağlamaya çalışırken, aynı zamanda da kararlar onların istediği gibi olmadığında Osmanlı'nın tarafsızlığı korumaya yönelik ısrarlarına karşı şikâyetçi olmuşlardır. "Doğuların" tedrici zaferi, dini olmayan bireylerin Patrik olarak atanmasına, Ermeni milletinde yolsuzluğa ve yanlış yönlendirilmeye ve çatışan siyasi gruplar arasındaki kanlı çatışmalara yol açmıştır.

Bu iç anlaşmazlıklar ve Gregoryenler içindeki dini standartların genel olarak gerilemesi, birçok Ermeni'nin 19. yüzyılda İmparatorluğa gönderilen yabancı Katolik ve Protestan misyonerlerinin öğretilerini kabul etmesine neden olmuştur. Ermeni Gregoryen liderleri, Osmanlı hükümetinden bu tür dönüşümlere müdahale etmelerini ve önlemlerini istedi ancak Osmanlılar, bunun devlet tarafından değil Patriklik tarafından ele alınması gereken bir iç sorun olduğu gerekçesiyle bunu yapmaktan çekindiler. Gregoryen patrikler Chuhajian ve Tahtajian, tüm Ermeni protestocuları tahrip etmek ve uzaklaştırmak için birçok sert önlemler almıştır. Daha sonra, Ermeni Katolikleri arasında, Patrik ile olan ilişkilerinin niteliğine ilişkin ciddi çatışmalar da ortaya çıkmıştır. Bunlar, üstünlüğünü kabul etmeyen herkese baskı yaparak Osmanlıyı sorunun içine çekerek iki Katolik grubun 1888'de bir araya getirme ve uzlaştırma girişimleri için zorladılar³¹⁵.

Verilen özgürlük ve Osmanlılar 'ın gayrimüslimlere gösterdikleri büyük hoşgörü, Avrupa'da çok iyi biliniyordu. Ayrıca imparatorluğun dini ve siyasi zulümlerden kaçınlar için önemli bir sığınma yeri haline gelmesi bilinen bir gerçektir. Birçok dönem Yahudiler gibi Katolikler ve Protestanlar da aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğuna kaçmışlar ve sıklıkla padişahların hizmetine girerek Osmanlı askeri ve hükümet hayatına büyük katkılarda bulunmuşlardı. Görüldüğü gibi Ermenilerin Osmanlı devletinden ve genel olarak Türklerden zulüm gördükleri iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Ermeniler uluslararası alanda sürekli zulüm gördüklerini iddia etmektedirler. Ayrıca kendilerine

³¹⁵ Ekrem Memiş, **Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri**, 2005, s. 45.

uygulanan tehciri bir soykırım olarak nitelemektedirler. Ancak tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir Türk devleti hakimiyeti altında zulüm görmemişler ve aksine birçok alanda barış, huzur ve hoş görü içerisinde yaşamışlardır. Tehcirin nedeni Ermenilerin özellikle Ruslar ve dış güçler ile birlikte olup içeriden Osmanlıyı yıkmaya girişimleri sonucu ortaya çıkmıştır. Hiçbir zaman soykırım ve zulüm amaçlı olmamıştır. İddia edildiği gibi bir düşüncenin Türk tarihinde karşılığı hiçbir dönemde olmamış olması tehcirin bir zorunluluktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Ermeni milleti savaş öncesinde ve savaş sırasında düşman kuvvetlerine yardım ve destek vermemiş olsalardı böyle bir olayın yaşanmayacağı açıktır³¹⁶.

3.4.2. Sözde Soykırım İddialarını Dayandırdıkları Unsurlar

Ermeni propagandacıları, sözde "soykırım" ın sonucunda 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğünü iddia etmektedirler. Diğer iddialarında olduğu gibi bu da hayali bir iddiadan öteye gitmemektedir. Daha önce belirttiğimiz üzere meydana gelen olay soykırım değil bir tehcirdir. Ayrıca Ermenilerin tüm ikazlara ve ön almalara karşı çıkardıkları isyanlar ve savaş sırasında Osmanlıyı arkadan vurma girişimleri sonucunda meydana gelmiştir., Buna ek olarak verilen sayılar tamamen hay üründür ve birçok çelişkiyi içerisinde barındırmaktadır. Başlangıçta savaşın hemen ardından 600.000 kadar Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia edilmiştir. Daha sonra bu sayı 800.000 kişiye ulaşmış ve şimdi ise yaklaşık 1,5 milyon kişi olduğu iddia edilmektedir. Britannica Ansiklopedisi'nin 1918 baskısında 600.000 Ermeni öldürüldüğünü iddia edilmektedir. 1968 baskısında ise bu 1,5 milyona yükseltilmiştir³¹⁷.

Aslında hayal ürünü olan bu sayıların hiçbir karşılığı yoktur. Tahmin yapılabilecek tek temel o sırada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerçek Ermeni nüfusudur. Osmanlı nüfus kayıtlarında Ermenilerin 1893 yılı için 1.001.465 kişi, 1906 için 1.120.748 kişi, 1914 için ise 1.221.850 olduğunu belirtmektedir. Üç kaynağın değerlendirilmesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarındaki Ermeni nüfusun yaklaşık 1.250.000 olduğunu açıklığa kavuşturuyor. Tehcire uğrayan Ermeni nüfusu 438.758 dir ve bunların 382.148'si yeni yerlerine güvenle ulaşmıştır. Kayıpların

³¹⁶ Necdet Sevinç, **Ermeni iddiaları ve gerçekler**, Bilge Oğuz, 2007, s. 18.

³¹⁷ Sevinç, **a.g.e.**, s. 18.

sayısı ise Erzurum ve Erzincan arasındaki yolda 500 kişi; Mescene, Urfa ile Halep arasında 2000 ve haydutlar ya da göçebe Araplar tarafından başlatılan saldırılar sırasında 2000 kişi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Dersim'den geçen konvoylara yapılan saldırılarda 5000 kişi ölmüştür. Belgelerden tifo ve dizanteri gibi ölümcül hastalıklar yüzünden 25-30 bin kişinin hayatını kaybettiği ve tehcir sırasında ise yaklaşık 40 bin kişinin yaralandığı belirtilmektedir³¹⁸.

Geride kalan 10-16 bin kişi, ulaştıkları yerleşim yerlerinde kaldılar. Nitekim, ilgili belgelere göre, Osmanlı Ordusunda görev yapan Ermeni askerlerin 50.000'i Rus kuvvetlerine katılmış ve 50.000 Ermeni askeri ABD'ye gitmiştir. Bunlar Türk Ordusu ile savaşmak için ABD Ordusunda eğitim görmüştür. Nitekim Elâzığ'da avukat olan ve daha sonra Amerika'ya göç eden Murad Muradyan adlı bir Ermeni'nin mektubu bu tür bilgileri açığa çıkarmaktadır. İlgili mektupta Muradyan, bazı Ermenilerin Rusya ve Amerika'dan kaçtıklarını ve daha sonra bu askerlerin 50.000 'inin Kafkasya'ya gittiğini belirtiyor. İlgili tüm belgelerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin çoğu savaş öncesi ve sırasında özellikle çeşitli ülkelerde ABD ve Rusya'ya dağılmıştı.

3.4.3. Sözde Soykırım için Diaspora ve Lobi Çalışmaları ve Destek Veren Ülkeler

Etnik veya dini kökenleri olan ve bölgelerinin sınırları dışına yerleşmiş olan sosyal gruplar olarak tanımlanabilecek diasporalar benzersiz özelliklere sahip bir kimlik oluşturmaktadırlar. İdealize edilmiş vatan, bu vatanın tarihi hakkında ortak bir anı, diaspora üyelerinin yaşadıkları ülke için yabancılaşma hissetmeleri ve yurttaşlar ile bu vatanın arasındaki ilişkiyi sürdürme eğilimi bu kimliğin merkezinde olmaktadır. Ermeni diasporasının kimliği de bu nitelikleri büyük ölçüde karşılamaktadır. Bununla birlikte, Ermeni diasporası üyeleri genellikle Ermenistan'daki akrabalarından daha müreffeh bir ortamda yaşarken, güçlü ve zengin bir diasporayla aralarındaki ilişkiden ziyade, desteğe ihtiyaç duyan ve etkilenen bir vatan yaklaşımı içerisinde yer almaktadır.

Ermeni diasporası coğrafya açısından geniş bir dağılıma sahiptir. Rusya Federasyonu'ndan Orta Doğu'ya, Avrupa'dan Latin Amerika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada yaşıyorlar. Bu coğrafi bölünmenin ötesinde Ermeni diasporası siyaset

³¹⁸ Sevinç, a.g.e., s. 18.

açısından da homojen değildir ve genellikle on dokuzuncu yüzyılda köken alan üç siyasi görüş ile bu görüşlerin organize edildiği siyasi partilere ayrılmıştır. Bunlar, sosyal demokratik eğilimlerle Hınçakçı zihniyet, muhafazakâr milliyetçi eğilimlerle Taşnaksutyun zihniyetleri ve liberal demokratik eğilimlerle Ramgavar zihniyetleri olarak özetlenebilir. Bu üç farklı eğilim diaspora içinde ciddi bir rekabet içindedir ve çok diaspora unsuru kendi taraflarına çekmek için mücadele etmektedirler.

Bu siyasi bölünmenin ciddi bir parçalanmaya dönüşmemedeki en önemli engel bu üç görüşün sözde Ermeni "soykırımı" olan ortak tarihsel bir hafızada birleşmesidir. "Ermenistan-Diaspora İlişkileri" başlıklı raporda belirtildiği üzere "Ermeni soykırımı için uluslararası platformda tanınan çabalar diasporaya anlamlı ve sağlam bir fikir kazandırdı ve Ermeni dünyasının Sovyet dışındaki büyük bir bölümüne yardımcı oldu" denilmiştir. Dahası sözde "soykırım" argümanı Ermeni diasporasını, "seçilmiş bir travma" üzerine yoğunlaşan "biz" ve ortak bir kimlik fikrini geliştirmiş ve bu nedenle asimilasyon tehdidine karşı bir kalkan oluşturmuştur³¹⁹.

3.4.3.1. Ermenilerin Rusya'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları

Sovyet sonrası dönüşüm sürecinde yaşanan değişim, Rusya'daki ulusal diasporaların işlevsel ve yapısal dinamikleri üzerinde etkili oldu. Diasporaların varoluş kalıplarını değiştirdiklerini ve değişen komünizm sonrası ortama uyum sağladıklarını gösteren eğilimler vardır. Bu değişim, diasporanın işlevlerinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi sürecinde görülmektedir. Sovyet döneminde, Ermeni Diasporasının üyeleri, ulusal farklılıkların ortadan kaldırılması için devlet politikasına karşıt olarak, çoğunlukla kültür ve dinlerinin korunması ile meşgul olmuşlardır³²⁰.

Moskova'daki Ermeni Cemaati üzerine yapılan çalışmaların işaret ettiği üzere, Sovyet döneminde Ermenilerin topluluk olarak bir yaşamı neredeyse yoktu. Halkların dostluğu ve "Sovyet halklarının yeni tarihsel toplulukları" kavramları ile dağıtıldı. Ermeni cemaatinin bütün ömrü, 1950'lerin ortalarından beri var olan Moskova'daki Sovyet Ermenistan Kültür Evi ile sınırlıydı. Ermeni drama kulübünün yanı sıra dans ve müzik etkinliklerine ev sahipliği yaptı. Dahası, Rusya'daki birçok Ermeni, kendilerini diaspora

³¹⁹ İşeri, a.g.e., s. 232.

³²⁰ İşeri, a.g.e., s. 233.

olarak düşünmüyordu. Eski Sovyetler Birliği'nin değişik şehirlerinde yaşayan Ermeni topluluklarla ilgili olarak, Ermeniler genellikle “Diaspora” kelimelerini kullanmadılar. Bu, bölgenin yabancı olarak algılanmadığı gerçeği ile açıklanabilmektedir. Ermeni topluluk hayatının Moskova ve diğer Rus şehirlerindeki Rönesans'ı 1988'de Perestroika'nın ardından ve Karabağ kriziyle başladı. Ermeni Diasporasının Karabağ krizinden önce Rusya'ya yerleştiğini söyleyebiliriz, ancak aslında sonradan ve hatta onun yüzünden yaşamaya başladı. Yeni Rusya'nın Ermeni cemaatlerinin çoğu, "Karabağ" kökenlidir. Protesto dalgaları ve Karabağ Ermenilerine yardım için kendiliğinden olan çabalarla Ermeni topluluk hayatının çeşitli biçimleri gelişmeye başladı. Lourie'ye göre, krizden önce etnik kökenlerini bile hatırlamayan Ermeniler, aktifleşmeye, toplantılara katılmaya ve Ermenistan'daki olaylarla ilgilenmeye başladılar³²¹.

Ermeniler, özellikle Ermeni kurumlarının kurulması için çaba sarf ediyorlardı. O tarihten itibaren Ermeni toplumu hayatını genişletmeye başladı. Ermeniler dil kursları, çocuklar ve yetişkinler için Pazar okulları ve orta dereceli okullar oluşturdular. Şapel ve kiliseler inşa ettiler, gazete, dergi ve kitaplar yayınladılar. Dolbakian'a göre, bugün Moskova'da yaklaşık 30 organizasyon faaliyet gösteriyor. Ermeniler, Rusya'daki sosyal, politik ve kültürel hayatın her alanında faaliyet göstermektedirler. Örneğin, dört Ermeni şu anda Devlet Duması'nda milletvekili olarak görev yapıyor. Bir Milletvekili Senato'da bulunmakta ve yakın zamana kadar Rusya'da bakan düzeyinde görev yapan iki veya üç Ermeni görev yapmıştır. Birçok iş alanında faaliyet gösteren birçok Ermeni vardır.

Hali hazırdaki Diasporadaki yaşam, Perestroika'dakinden çok daha aktif ve farklı olmasına rağmen, Rusya'daki Ermeni Diasporası'nın henüz çok güçlü bir siyasi, mali ve örgütsel potansiyeli yoktur. Bununla birlikte, Batı Ermeni Diasporasından önemli derecede maddi ve manevi destek sağlanarak örgütsel ve mali büyümenin hızlandığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Zaten Rusya'daki Ermeni örgütleri ve birlikleri, çeşitliliklerine ve birbirlerinden ayrı olmalarına rağmen, Rusya-Ermeni ilişkilerinin gelişmesinde olası bir araç olarak görülüyor³²².

³²¹ Özer Özocak, "Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası 2015", **Yeni Türkiye** 60/2014, s. 4.

³²² Erdal İter, "Ermeni Kilisesi ve Terör", **Ankara Üniversitesi**, 1996, s. 68.

Ermeni Diasporası'nın Rusya'daki zafiyetinin ve parçalanmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, sosyal ya da etno-kültürel anlamda homojen değildir. Rusya'daki Ermeni Diasporası, her biri kendine özgü özelliklere sahip olan ve hatta diğerlerinden ayrı bulunan birkaç bölümde oluşur. İlk bölüm, Perestroyka'dan önce Rusya'ya gelen göçmenlerdir. Bu insanlardan bazıları tamamen asimile olmuş ve kendilerini Rus olarak görüyorlar. Bununla birlikte, bu "eski" göçmenlerin çoğunluğu, ulusal kültürlerini, geleneklerini, dilini ve dinini korumak ve tarihi anavatanlarıyla bağlantı kurmak için uğraşan Diaspora aktivistlerinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Perestroyka'dan önce Rusya'ya yerleşen Ermenilerin çoğunluğu genellikle yasal ve sosyo-ekonomik alanlara adapte olmuşlardır. Bu grup çoğunlukla aydınlar tarafından temsil edilmektedir. Rusya'daki Ermenilerin bu birinci kategorisinin üyeleri arasında, siyasi elitin birçok üyesi bulunmaktadır. Buna karşılık, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında Rusya'ya gelen Ermeniler hâlâ vatandaşlık sorununu çözmeye çalışıyorlar. İş bulmakta güçlük çekmekte ve birçok sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıyalar. Bu ikinci göç dalgası, sosyo-ekonomik ve yasal özelliklerine, siyasi yönelimlerine ve göç sebeplerine göre oldukça çeşitlidir. Bu insanların çoğu 1988'deki Ermeni depremi ve bölgedeki çatışmaların başlamasıyla birlikte Rusya'ya geldi. Bu tabaka çoğunlukla tanımsız vatandaşlığı olan, işsiz ve çoğunlukla yaşayacakları bir yer olmayan insanlardan oluşmaktadır. Sonuç olarak, Ermenilerin bu kategorisinde düzenlenen merkezler, etnik-kültürel ve siyasi görevleri çözenin gündemde olmadığı uyum merkezleri olarak işlev görüyor³²³.

Aynı zamanda 1990'lı yıllarda Ermeni kökenli göçmenler arasında Rusya'da finansal ve ticari yapılar kuran ve bazı "bölümlerin" ekonomik çıkarlarını aktif biçimde lobiye dayayan insanlar bulabiliyorlar³²⁴.

Bu "yeni gelenler" grubu çok çeşitlidir. Bunlar arasındfa zengin iş elitinin üyeleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sahipleri bulunmaktadır. Rusya'daki Ermeni Diasporasının "Eski" üyelerinin faaliyetleri Rus nüfusunun ve yetkililerinin tutumlarını olumsuz yönde etkileyen faaliyetler olarak görülmektedirler.

³²³ Fatih Özbay, "Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri", **Tasam, Stratejik Rapor**, 5, ss. 11-12.

³²⁴ M. Çağatay Okutan, "1915 Ermeni Tehciri'ne Kavramsal Bir Yaklaşım", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2003, s. 29.

Ermeni Diasporası'ndaki özel "kısım", Gürcistan ve Orta Asya'dan gelen Ermenilerden oluşmaktadır. Hayastan'dan (Ermenistan) gelen Ermeniler, birinci kısmın asimile olduklarını düşünüyorlar. Ermeni Diasporasının parçalanmasının ikinci nedeni, özellikle orta ölçekli işletmelerinin (restoranlar, mağazalar, dikiş ve ayakkabı atölyeleri ve pastaneler vb.) ekonomi potansiyelinin oldukça yüksek olmasına rağmen, Ermeni asıllı iş adamlarının nadiren Ermeni Diasporası örgütlerini finanse etmeleridir. 1990'lı yıllarda ikinci göç dalgasıyla gelen başarılı iş adamları, ilk kategori tarafından oluşturulan hiçbir kuruluşa katılmazlar, onları finanse etmekle ilgilenmezler. Onların tek faaliyeti, ekonomik çıkarları için lobicilik yapmaktır. Anavatanla olan bağlantısı çoğunlukla iş dünyası ile ilgilidir.

3.4.3.2. Ermenilerin ABD'de Diaspora ve Lobi Çalışmaları

Amerika'daki Ermeni cemaati, en etkili faaliyetlerinin yapıldığı merkezi elinde tutmaktadır. Amerika Ermeni Meclisi (AAA) ve Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA), Kongre ve Amerikan Başkanını hem Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi koşulları konusunda etkilemeye çalışmakta hem de Türkiye'nin soykırımı kabul etmeleri yönünde baskı yapmaktadır. Ermeni komiteleri, Amerikalıların Türkiye hakkındaki düşüncelerini kendileri lehine gazete, dergi, deklarasyon ve duvar posterleri vasıtasıyla şekillendirmeye yönelik propaganda girişimlerine büyük önem veriyor. ABD'deki Ermeni propaganda faaliyetlerinin Ermenilerin bu coğrafyaya gelmeleriyle başlamış olduğunu söyleyebiliriz³²⁵.

Ermeni lobisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çok etkili bir sivil toplum örgütüdür. Amerikan siyasi sistemine giren Ermeni lobisi, siyasi bilimciler tarafından "dış lobi faaliyeti" olarak sınıflandırılan köklü bir organizasyondur. Politik bir bilim adamları dış politikaların ana hedeflerinin lobicilik ABD Kongresini etkilemek ve halkla ilişkiler düzenlemek olduğunu vurgulamaktadır. 300 Ermeni-Amerikan lobisi, Yunan ve Yahudi lobilerden daha küçük olmasına rağmen, Birleşik Devletlerde çok önemli etnik bir lobi organizasyonudur. 1970'lerden sonra Ermeni lobisi ABD'nin dış politikasındaki etkisini arttırdı. İlk Ermeni Amerikan lobi organizasyonu olan 1972'de Diaspora

³²⁵ Şenol Kantarcı, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları**, 2013, s. 39.

Ermenileri diasporadaki Ermeni davası için bir dönüm noktası olan Ermeni Meclisini (AAA) kurdu. AAA kurulduğunda ABD'de resmi olarak lobicilik süreci başladı. Amerika'da Ermeni Meclisi (AAA) ve sağcı Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) olmak üzere iki temel Ermeni örgütü vardır. Bu organizasyonların yanı sıra, 450'den fazla Ermeni-Amerikan sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Diaspora Ermenilerinin, Ermeni yanlısı bir kamuoyu oluşturmak için yaklaşık 40 milyon Amerikan Doları harcamış olduğu varsayılmaktadır. Bunlara ek olarak, ABD'de bulunan üç diaspora partisi vardır. Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF), Ermeni Demokratik Liberal Partisi (ADLRamgavars) ve Sosyalist Ermeni Demokratik Hınçak Partisi (SDH) 'dir. Bu partiler arasında ARF, Amerikan siyasi sisteminde çok etkilidir. Ermeni SSC'sinde Sovyet komünist sisteminin en büyük muhalif gücü olmuştur. ARF'ın aksine, diğer iki parti Sovyet rejimini desteklemektedir. Bu iki parti, Ermenistan ve Moskova Hükümeti tarafından yönetilmekle birlikte, Türkiye'yi Ermeni SSC'ye karşı gerçek bir tehdit unsuru olarak kabul etmektedirler. Ermenistan SSCB'den bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu iki parti Levon Ter Petrossian'ın başkanlığını desteklemiştir. ARF ise muhalefet kimliğini Levon Terpetrosian'a karşı da korumuştur³²⁶. Bazı tanınmış Ermeni topluluk liderleri ve iki Ermeni diasporası siyasi partisinin temsilcileri olan ARF ve ADL, 1972'de Washington'da Ermeni Meclisi'ni (AAA) kurdu. Washington DC, Los Angeles, New York, Boston, Erivan'da gönüllü eylemciler, üst düzey yöneticiler ve personelden oluşan ülke çapında bir ağa sahiptir. AAA, Ermenistan ve ABD'de Ermeni meselesi konusunda bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadır. Meclis, ABD Kongresi ve Washington, DC'deki diğer dış politika kurumlarıyla yakın bir iş birliği içerisinde. Ayrıca AAA, Ermeni soykırımı çağrısında bulunmuş ve Amerikan Senatörleri için Ermenistan Cumhuriyeti'nde toplantılar, konferanslar ve geziler düzenlemiştir. AAA, bağlı örgütleri aracılığıyla toplumsal meselelerde de ilgilenmektedir³²⁷.

Meclis, Dağlık Karabağ'ın kendi kaderini tayin hakkına ve Ermeni bağımsızlık hareketine 1980'lerin sonunda başlamıştır. Meclis'in taban savunuculuğu programı Ermeni-Amerikan Hareket Komitesi (ARAMAC), ABD Kongre üyeleri, medya kuruluşları ve düşünürlerle sıkı bir şekilde çalışmıştır. ARAMAC, Ermeni Amerikalıları,

³²⁶ Şenol Kantarcı, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetler", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2001, 3, ss. 65-115.

³²⁷ Mehmet Çelik, "Kavramsal Olarak Diaspora, Ermeni Diasporası Ve Lübnan Ermeni Diasporası", **Journal of History and Future**, 2017, 3.3, s. 122.

Birleşik Devletler Kongresi ve Beyaz Saray'a ve kitle iletişim organlarına başvurmaya yönlendirmiş ve ABD'de Ermeni meselesi ve Ermenistan Cumhuriyeti ile ilgili önemli konularda hassas bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, genç Ermenilere ABD'de yaz okulları aracılığıyla eğitim olanakları sunmuştur. Ayrıca, Meclisin Yıllık Raporunu yayınlayan Meclis için haber kaynağına sahiptir. Popüler yayınları ise Ermenistan Bu Hafta, Bu Hafta ve İnceleme Ayı ve Haberin Aylık Dergisi Ermenistan'dır. Ermeni Diasporası'ndaki diğer köklü örgüt, Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) 'dır. Politika oluşturma süreçlerinde etkili olan etnik organizasyondur.

ANCA, ARF'yi temsil eder. Amaçlarını somutlaştırmak için, diğer etnik gruplarla ve özellikle Amerikan Hellenistik Enstitüsü (AHI), Kürt Amerikan örgütleri ve insan hakları gruplarıyla yakın çalışmalarda bulunmaktadır. ANCA, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı Ermeni yanlısı bir kamuoyu oluşturmak için etkili bir medya kullandı. Ermeni sorunuyla ilgili akademik araştırmaları maddi olarak destekledi ve ABD Senatörleri için toplantılar, konferanslar ve yolculuklar düzenledi. ANCA ayrıca siyasi ve eğitim faaliyetleri ile de ilgilenmektedir. Genç Ermeni-Amerikalıların eğitim harcamaları için sponsor olmuştur ve onlara Washington DC'yi ziyaret etmek için seyahat olanakları sağlamıştır. Ayrıca, bir başka bağlı Ermeni örgütü, sözde Ermeni Soykırımı üzerine araştırma yapan Ermeni Ulusal Enstitüsü'dür (ANI). ANI, ABD arşivleri ve bazı ülkelerdeki diğer arşivler aracılığıyla araştırma faaliyetlerini yürütmektedir. Bunlara ek olarak, Meclis'in Washington D.C. 'de bulunan Ermeni Soykırımı Müzesi ve Anıtı gibi çalışmalar ile diğer bağlı örgütleriyle yakın iş birliği içindedir³²⁸.

3.4.3.3. Ermenilerin Almanya'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları

Almanya'daki Ermeni cemaati, sayı bakımından, büyük ve etkilidir ve ABD veya Fransa'daki Ermeni lobisi ile karşılaştırılmaz. Bu ülkelerde Ermeni lobisi, özellikle Amerikan Kongresi'nde ve Fransız parlamentosunda belirli bir siyasi ağırlığa sahiptir. Ermeni diasporasının toplam miktarı tüm dünyada 3,5 milyondur. Almanya'da ise yaklaşık 25.000 Ermeni yaşamaktadır. Buna ek olarak yaklaşık 15.000 Ermeni bu ülkede

³²⁸ Aslan Yavuz Şir, "Diaspora Ermenileri Ve Abd Mahkemelerindeki Tazminat Girişimleri", **Ermeni Araştırmaları**, 2012,S.113.

mülteci statüsünde vatandaşlık beklemektedir. Almanya'daki Ermeniler üç farklı gruba ayrılabilir:

- Ermeni kökenli Alman vatandaşları
- Ermeni vatandaşları
- Ermeni asıllı Türk vatandaşları

Son grup 25.000 Ermeni'nin içerisinde temsil edilmektedir. Yine de, Almanya'daki Ermeni nüfusu hakkında gerçek rakamları tahmin etmek zordur. Bir yandan Ermeniler tarafından verilen rakamlar nispeten yüksekken, Türk kökenli Türk vatandaşları için (Yunanlılar, Ermeniler vb.) özel bir istatistik bulunmadığından, Türk vatandaşları arasındaki Ermeniler kolayca sayılamamaktadır. Almanya'da mülteci statüsünü bekleyen 15.000 Ermeni arasında Türkiye'den, Ermenistan'dan, İran'dan ve Lübnan'dan hemen hemen hiç Ermeni bulunmadığı açıktır³²⁹.

Yukarıda bahsedildiği üzere, 25.000 Ermeni'nin oluşumunda, 1915'te tehcirden sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç eden Ermenilerin neredeyse hiç etkisi yoktur. Ermenilerin en büyük göç dalgası Almanya'nın çeşitli ülkelerden konuk işçileri davet ettiği 1960'lı yıllarda Almanya'ya gelmiştir. Bölgesel olarak Ermeniler, Almanya'nın bütün büyük kentlerinde, yani Berlin, Hamburg, Münih, Frankfurt'ta temsil edilmektedir. En büyük Ermeni nüfusu Türklerin yoğunlaştığı Köln'de bulunmaktadır. Eskiden, Ermeni dernekleri esas olarak din ve kültür alışverişinde sınırlı kalmıştı. Derneklerin bu eğilimi, profili ve amacı, son on on beş yılda bazı enstitü ve derneklerin sunumunda kolayca görülebilecek şekilde değişmiştir. Bugün Almanya'daki en önemli ve etkili iki dernek şunlardır:

1. Almanya'daki Ermenilerin Merkez Konseyi – Deutsch Zentralrat der Armenier

Almanya'daki Ermenilerin Merkez Konseyi, tüm Ermeni dernekleri, toplumları vb. bağlı olan bir "şemsiye örgüt" tür. Almanya'daki tüm etkinlikler bu 'şemsiye organizasyon' tarafından koordine edilmektedir. 1998'de Almanya'daki Ermenilerin Merkez Konseyi bir "Tanıma Çalışma Grubu" kurdu (Arbeitsgruppe Anerkennung). Bu

³²⁹ Şir, a.g.e., s.113.

grubun faaliyetleri tamamen Alman parlamentosu tarafından sözde Ermeni soykırımı tarafından tanınmasına odaklanmıştır³³⁰.

2. Alman Ermeni Cemiyeti- Deutsch Armenische Gesellschaft

Alman Ermeni Cemiyeti ünlü rahip Johannes Lepsius tarafından kuruldu. Alman Ermeni Cemiyeti, Almanya'daki Ermenilerin Merkez Konseyi ile birlikte en etkin organizasyonudur. Bu iki grup, Ermeni "soykırımı" iddiasının tanınmasıyla ilgili Almanya'daki faaliyetlere öncülük etmektedir. Mayıs 2001'de Alman Ermeni Cemiyeti, Mülheim'de Protestan Kiliselerinin bulunduğu yerde “Tarihin Ağırlığı- Bir Ermeni Türk Diyalogu Girişimi” adı altında bir konferans düzenledi. Bu konferansın en belirgin özelliği, başlığının aksine diyalogdan uzak kalmasıydı. Konferansın başlığı Ermeni ile Türk tarafı arasında bir diyalog vaat etmesine rağmen, bunun bir diyalog alanı bırakılmadığı açıkça görülmüştür. Türk tarafının savunucuları olarak gösterilenler aslında Türk kökenliydi, ancak çoğunluk Ermeni davasını destekledi. Dolayısıyla, karşıt iki tarafın olmadığı, yalnızca bir tarafın Ermeni, Türk ve Alman katılımcılardan oluştuğu söylenebilir. Bu kısmi konumun başlangıçtan itibaren tasarlandığı ve konuşmacılar konferans sırasında bir diyalog forumu geliştiremediği anlaşıldı. Konferansa herhangi bir Türk tarafından dinleyici olarak girmek oldukça sınırlandırılmıştı³³¹.

Sonuçta açıkça görülüyor ki, başından beri farklı görüşlere sahip demokratik bir platform yaratmak değil, yalnızca bir görüş sunmak amaçlanmıştır. Türk katılımcıların başta Almanya olmak üzere bazı istisnaları vardı. Türkiye'de bulunmayanların "soykırım" terimini kullanmasına karşın, Türkiye'de yaşayanların terimi kullanmadıkları ancak aynı anlama gelen diğer terminolojiyi kullandıkları görülmüştür. Aslında, bu organizasyonun amacı, Ermeni iddiasını popüler hale getirmek ve nihayetinde Alman parlamentosu tarafından 2000 yılı sonunda Fransa'da olduğu gibi benzer bir şekilde tanınmasına yardımcı olmaktı. Alman kamuoyunu Ermeni davasını tanımaya ikna etmek için birkaç yıldır büyük çaba sarf etmişti ancak açıkça belirtmek gerekir ki bu kampanya son yıllarda güçlendi ve sonunda meyvesini verdi. 80'lerde, Almanlara sunmak için sadece 'Ermeni

³³⁰ Kamer Kasım, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye'nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme”, **Yeni Türkiye** 60/2014, s. 5.

³³¹ Burak Gümüş, “Almanya Türkleri ve Ermeni Olayları”, **Tesam Akademi Dergisi**, 2015, 2.1 , s. 157.

soykırımı' iddialarına odaklanan özel araştırma enstitüleri ve diğer örgütler kuruldu. Bu araştırma enstitüleri³³²:

1. Ermeni Bilgilendirme ve Belgeleme Merkezi- Bilgi ve Dokümantasyon Merkezi (1985)

Bu merkez, 1985 yılında Tessa Hofmann ve Dr. Gerayer Koutcharyan tarafından kurulmuştur. Merkezin özel işlevi, sözde “Ermeni soykırımını” belgelemek ve onu Almanya'da popüler yapmaktır³³³.

2. Soykırım ve Diaspora Araştırmaları Enstitüsü- Institut für Genozid-und Diasporaforschung (1989)

Bochum Üniversitesi ile bağlantılı olan bu enstitü bir Ermeni olan Mihran Dabag 1989'da kuruldu. Bu enstitünün odak noktası soykırım ve diaspora psikolojisi araştırması üzerinde odaklanmıştır. Mihran Dabag, son aylarda Ermeni soykırım iddiasının tanınması konulu birçok konferansta ortaya çıktı. Enstitünün Ermeni davasının tanınmasına verdiği destek açıktır.

3.4.3.4. Ermenilerin İngiltere’de Diaspora ve Lobi Çalışmaları

İngiltere Ermeni diasporası 1950'lerden sonra İngiltere'ye çeşitli uluslararası diaspora bölgelerinden göç eden Ermeniler ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Ermenistan'dan gelen Ermenilerin kurduğu bir diaspora olarak faaliyet göstermektedir. Bütün bunlardan önce, Manchester merkezli Birinci Dünya Savaşı öncesi toplulukla gelişen Ermeni cemaati vardı. Ermeniler Hint ticaret bağlantıları ve diğer küresel ticaret faaliyetleri yoluyla İngiliz toplumu ile güçlü kişilerarası bağlantılar geliştirdiler. Yine de yüzyılın başında bu tüccarlar bir topluluk haline gelmeye başladı. Toplum merkezleri ve kiliseler etrafında kurulan Ermeni topluluğu, İngiliz topluluğunun

³³² Fırat Yıldız, **Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme Ve Tartışmalar**, Hütad, 2013, 18.

³³³ Selma Çetinkaya, “The Role of Foreign Forces on Turkish-Armenian Relations in the Context of ASALA”, **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal** 2016 Volume:8, s. 84- 94.

üst kademelerinde bulunan, mali ve siyasi belirgin figürler arasındaki kişisel bağlantılarla yürütülen politikayla gelişmeye başladı³³⁴.

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'ya ve Ortadoğu'ya inerken, bu topluluk çalışma pratiklerinde ve toplumsal yapısında bir değişiklik gördü. Topluluk bir "ticaret diasporası" olarak var olmaktan çok şimdi kişiler arasından ziyade toplum araçlarıyla yönlendirilen faaliyetlerle daha toplumsal bir yapıya girmeye başladı. Birçok Ermeni, İngiltere için savaşmaya gönüllü oldu. Yaklaşık 2500 aileden ve on bine yakın nüfustan oluşan Ermeniler, çoğunlukla Londra ve Manchester'da olmak üzere İngiltere'de ikamet etmektedir. Üç Apostolik kilise, yani Londra'daki St. Yeghishe ve St. Sarkis ve Manchester'daki Holy Trinity Kilisesi toplulukta aktiftir. "Gevork " Pazar Okulu ve "Ermeni Sınıfları" Cumartesi Okulu topluluk tarafından Ermeni dili eğitimi için sunulmaktadır. Toplulukta yaklaşık 15 dini, hayırsever, kültürel, spor, gençlik ve siyasi organizasyon da faaliyet göstermektedir³³⁵.

3.4.3.5. Ermenilerin Fransa'da Diaspora ve Lobi Çalışmaları

Dünyada yaşayan Ermeni kökenli insanların toplam nüfusu başka bir tahmine göre 6,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Görüleceği üzere, bu bir ulusun nüfusu için oldukça az sayıdadır, ancak bunun aksine bu küçük ulusun onaylanma oranı, en azından batı dünyasında çok geniştir. Bu, propagandanın ne kadar başarılı olduğunu gösterir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaklaşık 5 milyon Ermeni yaşıyor ve 1991'den beri yaklaşık 3,5 milyonu Ermeni vatandaşıdır. Geri kalan 1,5 milyon Ermeni diasporasını oluşturmaktadır. ABD, Ermenilerin yaygın olarak yerleştiği (800000 kişi) en önemli ülke olmasına rağmen, Avrupa'daki en önemli topluluk Fransa'da görülür. Bugün Ermeni asıllı Fransız vatandaşların sayısı 350000-400000 olarak tahmin edilmektedir. Ek olarak, 1991 yılından bu yana Ermenistan'dan gelen göçler devam etmekte ve Fransa, ABD dışındaki en önemli göçmenlik ülkelerinden biri haline gelmektedir. Bu resme Kıbrıs ve Lübnan da

³³⁴Mustafa Tayfun Üstün, "Britanya'daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi Ve Günümüzdeki Durumu", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute** Yıl/Year: 2017, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 38, s. 240-269

³³⁵ Üstün, **a.g.e.**, s. 240-269.

ekleyebiliriz. Lübnan'da Ermenilerin sayıları çok küçük olmasına rağmen seslerini bir terör örgütü olan ASALA aracılığıyla duyurmaktadırlar³³⁶.

Fransız Ermenilerinin çoğunluğu Paris'te ve çevrede yaşamaktadırlar. 1930'lardan beri çoğunlukla Alfortville, Maison-Alfort ve Issy-Les-Moulineaux'da ikamet ediyorlar. Diğer bazı gruplar Marsilya ve Lyon gibi büyük şehirlerin çevresinde yaşıyor. Fransa, çağdaş Ermeni ulusal mitolojisinde çok özel bir yere sahiptir. 1914'den önce bu ülkede yalnızca 4 000 Ermeni yaşamaktaydı. Fransa'ya göç hareketi 1915'te başladı. Ermeniler için Fransa barınma ülkesiydi. 1925-1938 yılları arasında 63 000 Ermeni Suriye, Lübnan, Türkiye, Yunanistan ve Sovyet Ermenistan'ından Fransa'ya göç etti. Fransa'nın seçimi, 19. yüzyıldan beri bu ülkede bir Ermeni ticaret kolonisinin aktif varlığı ve Ermenilerin yaşadığı Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın varlığı ile ilişkilendirilebilir³³⁷.

Fransız Ermenileri tarihinde ilginç ve acı verici olaylar vardır. 1945'ten sonra Stalin Ermeni Diasporasına Ermenistan'a dönmek için izin verdi. Amaç, Ermenistan nüfusunu artırmak ve Türkiye'den toprak istemek için mazeret hazırlamaktı. Dünyanın dört bir yanından, 100.000 Ermeni istemiş ve Ermenistan'a göç ederek ütopyacı hayallerini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (bu geri gelen NERKATH olarak da bilinir). Bunların arasında ayrıca 1000 Fransız Ermeni'si de bulunmaktaydı. Bu deneyim büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlandı ve çoğu Fransa'ya geri döndü; yani Fransa, ikinci kez barınak ülkesi haline geldi. Ermenistan'dan ayrılmak Ermeniler arasında ayrılığa neden oldu. Diaspora ve Ermenistan'da yaşayan Ermeniler çok uzaklaştı ve siyasi farklılıklar daha da belirginleşti. Ermenistan'daki insanlar Hınçak ve Ramgavar'a (sovyet yanlısı) yakındı. Özellikle Fransa'daki Diaspora 'da bulunanlar, ise Taşnak partisinin sempatanlarıydı ve çoğunlukla anti-Sovyet idi. Bu ayrılma, ilişkilerini gerginleştirdi ve aralarında uzun süren bir rekabet yaşandı. Bu rekabetin önemi, görüşlerini ve Türkiye'ye karşı politikalarını referans almaları ile çok büyüdü. 20. yüzyılın ikinci yarısında Diaspora, Türkiye'ye karşı daha "şahin" bir tutum sergiledi. Kesin olarak, Sovyet Ermenileri politikalarında özgür değillerdi ve bu konuda bir pay sahibi olamadılar. Bu

³³⁶Şir Aslan Yavuz, **Fransa Tartışmaları Işığında 2015 Öncesi Ermeni Diasporası Faaliyetleri**. 2011, Ss . 25.

³³⁷Ahmet Altıntaş, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü**, 2005, S. 89.

rekabetin önemi, görüşlerinde ve Türkiye'ye karşı politikalarında açıkça görülmekteydi³³⁸.

Fransız Ermenilerinin etnik görünümüleri bu tecrübe ile değişmeye başlamıştır. 1950'lerin başından itibaren Filistinli ve Doğu Avrupa Ermenileri, Lübnan'dan gelenler ve İslamcı devrimden sonra İran'dan gelenler ve 1980'de Türkiye'de askeri darbe sonrası Fransa'ya göç ettiler. Fransız göçmen aileleri bir araya getirme politikasıyla bu ülkeye gelen Ermeniler Fransa Ermeni toplumu için hemen hemen "taze kan" haline geldiler. 1980'lerde, 1915 göçüyle varolan topluluk değişmeye, genişlemeye ve çeşitli yönlerde sahip oldu. 1988'deki deprem ve Sovyet Ermenistan'ın çöküşüyle birlikte, batıya özellikle Fransa'ya göç yine yükselişe geçti. Görüleceği üzere, Fransız Ermenileri belirli bir kültür, bir coğrafi köken ve hatta tek bir dini inanç göstermemektedirler.

3.5. Türkiye'nin Sözde Soykırım İddiaları Karşısındaki Tutumu

3.5.1. Türkiye'nin Sözde Soykırımı Belgeler Işığında Ret Etme Sebepleri

Ermeniler 24 Nisan'ı sözde "soykırım günü" ilan ederek, sanal bir bellek ve yapay bir tarih oluşturdular. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesi, Ermeni savunucuları tarafından bağımsız bir Ermenistan kurulması için büyük bir avantaj olarak görülüyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde silahlanmış Ermeniler, savaş başladığında vatandaş oldukları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmış ve bağımsız Ermenistan kurmak için öncelikle Rusya ve Müttefik Kuvvetleriyle iş birliği yapmışlardır. Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun yenilgisine paralel olarak İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye yönelik saldırısı ile Ermeni savunmacılar Osmanlı ordularını arkadan vurmak için harekete geçti ve iletişim yollarını kesip silahlı ayaklanmalara başladı. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nın başında gönüllü birlikler kurdu ve Rus ordusuna katıldılar ve vatandaş oldukları Osmanlı ordusuyla savaştılar. Doğu Anadolu'da Müslümanlara karşı toplu katliamlar gerçekleştirdiler³³⁹.

³³⁸ Ebru Çoban Öztürk, "Diaspora Ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü", **Ermeni Araştırmaları**, 2013, S. 46.

³³⁹ Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006, S. 98.

Osmanlı devleti tarafından gerçekleştirilen soruşturmalarda Ermeni örgütlerinin tüm uyarılara rağmen toplu ayaklanma hazırladığı anlaşılmıştır. 27 Şubat 1915'te askeri birliklere verilen talimatlarda silah, bomba ve bazı şifre belgeleri yakalayan Osmanlı Ordusu Yüksek Askeri Komitesi, devrim için hazırlıklar yapan Ermenileri silahlı hizmetlerde orduda kullanmamayı emretmiştir. Her zaman tedbirli davranmak, ancak devlete sadık olan Ermenilere zarar vermemek burada önemli bir ayrıntıdır. Ermeniler, Doğu Anadolu'daki Osmanlı ordularının Ruslar tarafından yenilmesinden sonra Çanakkale Savaşları başladığı ve İstanbul'un tehdit altında kaldığı bir dönemde, düşman saldırılarına paralel olarak faaliyetlerini genişletti. Bu dönemde Zeytun, Bitlis, Muş ve Erzurum'un ardından Van ayaklanması patlak verdi ve Müslümanlara yönelik katliamlar arttı³⁴⁰.

Harekete geçme deklarasyonundan dokuz ay sonra, Osmanlı hükümeti Ermeni faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve olayları önlemek için tedbirler almaya başladı. Ermeni askerlerin silahsızlandırılmasından sonra İçişleri Bakanlığı olaylara karışmak istemeyen ve kararlı olmayan Ermeni polis memurlarını ve görevlilerini görevden aldı ya da hiçbir Ermeni'nin bulunmadığı illere göndermek için talimat verdi. Ancak, bu önlemler sonuç vermediğinden Osmanlı hükümeti, Ermenileri isyan etmeye yönlendiren liderlerini tutuklamaya ve örgütleri kapatmaya başladı. İçişleri Bakanlığı, 24 Nisan 1915'te ünlü bildiriye 14 il ve 10 vali valiye gönderdi. Bu bildiride; Taşnaksutyun, Hınçak ve benzeri Ermeni örgütlerinin kapatılması, belgelerinin ele geçirilmesi, liderlerinin tutuklanması ve zararlı faaliyetlerde bulunduğu bilinen Ermenilerin ve tehlikeli görülenlerin toplanmasını emretti. Bu bildiride vurgulanan bir başka husus, Bitlis, Erzurum, Sivas, Adana ve Maraş gibi illerde Müslümanlarla Ermeniler arasında karşılıklı mücadele olmamasını engellemek üzere tedbirler alınmasıydı. Ermenilerin dünyanın çeşitli ülkelerinde düzeli olarak "soykırım günü" nefet kutlaması olarak anılan 24 Nisan gününü, bildirimden İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlandığı tarih olarak almaktadırlar. 26 Nisan 1915'te Yüksek Askeri Komuta, aynı şekilde bir bildirimde Savaş Bakanlığı ve Ordu komutanlıklarına gönderildi ve sivil görevliler tarafından talep edilen her türlü yardımın hemen sağlanması istendi³⁴¹.

³⁴⁰ Necdet Sevinç, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Bilge Oğuz, 2007, S. 78.

³⁴¹ Ömer İzgi, "Tarihi Gerçeklerle Bağdaşmayan Ermeni İddiaları", **Yeni Türkiye**, 2001, 37, S. 11-14.

Osmanlı belgeleri incelendiğinde, İstanbul'daki Taşnaksutyun, Hınçak ve Ramgavar örgütlerine mensup Ermenilerin 24 Nisan 1915'te İçişleri Bakanlığı tarafından haberdar edilmesinden sonra tutuklandıklarını görüyoruz. 1916'da bir Osmanlı yayınında, İstanbul'da ikamet eden 77.735 Ermeni arasında devrimci faaliyet gösteren kişilerin tutuklandığı, ama birçok Ermeni'nin işyerinde ve evlerinde barış içinde yaşadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, 24 Nisan haberini takip eden günlerde İstanbul'da gerçekleştirilen aramalarda birçok silah ele geçirildi. Bu silahlar, Osmanlı ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda askeri mühimmat ve silah depolamalarına tabi tutuldu. 25 Nisan 1915'te İçişleri Bakanlığı tarafından Ankara Valiliğine gönderilen şifrede, yaklaşık 180 Ermeni örgüt liderinin, 15 polis memuru, 2 subay, 1 komiser, 1 subay ve Ermenilerden oluşan 75 kişilik bir güç eşliğinde tutuklandığı bildirildi³⁴².

İstanbul'da tutuklanarak Çankırı'ya gönderilen ve orada zorunlu olarak yerleşen ve yakınları hükümete dilekçe gönderen Ermeniler, suçlu bulunmadıklarını ve affedilmek istediklerini belirttiler. Osmanlı merkez hükümetinin bu af ilanlarını dikkatlice incelediğini ve suçu bulunmayan, yabancı uyruklu ve sağlık sorunları olanları affettiğini görüyoruz. 8 Mayıs 1915'te Vahram Torkumyan, Agop Nargileciyan, Karabet Keropoyan, Zare Bardizbanyan, Pozant Keçiyen, Pervant Tolayan, Rafael Karagözyan ve Vartabet Komida, 8 Mayıs 1915'te İçişleri Bakanlığı emriyle serbest bırakıldı ve İstanbul'a geri dönmesine izin verildi. Bilindiği gibi, ilk serbest bırakılan grupta yer alan Vartabet Komidas, sürgün sırasında hayatını kaybeden Ermenilerden biri olarak kabul edildi ve adına Paris'te bir anıt dikildi. Ancak Komidas'ın Çankırı'ndaki zorunlu ikamet yeri 13 gün sürdü ve ardından İç İşleri Bakanlığı'na müracaat ederek 30 Ağustos 1917'de İstanbul'a geldi ve tedavisi için Viyana'ya gitti. Talep ettiği izin Komidas'a verildi ve 1917 Eylül'ünde Viyana'ya gitti. Komidas Türkiye'ye dönmedi ve yurtdışında öldü³⁴³.

Ermeniler tarafından iddia edilen ve gerçekte İstanbul'da yaşayan Ermeniler hakkında şu değerlendirmeler önemlidir. Osmanlı Hükümeti Polis Teşkilatının Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Ermeni örgütlerini ve faaliyetlerini izlediği ve daha geniş bir liste hazırladığı anlaşılmaktadır. Ağustos 1916'da hazırlandığı düşünülen bu listede, Ermeni liderlerinin isimleri, üye oldukları örgütler, görevleri, örgütlerdeki

³⁴² İzgi, a.g.e.,s. 11-14.

³⁴³ İzgi, a.g.e.,s. 11-14.

görevler ve bunlar hakkında alınan yasal eylemler hakkında ayrıntılı bilgi yer aldı. İstanbul merkezli Ermeni savunucuları 630 kişidir ve bu listede Polis Teşkilatı tarafından belirlenmiştir. Bunların 356'sı Taşnaksutyun'a, 173'ü Hunchakian'a, 72'si Ramgavar'a ve 9'u da farklı örgütlere ve Ermeni Cemaatine üye olanlardır. Yukarıda da belirtildiği üzere, 24 Nisan 1915'te yapılan bildirim sonrasında adları ve adresleri belirlenen yaklaşık 235 örgüt üyesi tutuklanmış ve Çankırı ve Ayaş'a gönderilmiştir. Bu listede yaklaşık 180 Ermeni örgüt üyesinin büyük bir kısmı adreslerinde bulunamadı ve bazılarının yurtdışından kaçtığı belirlendi³⁴⁴.

Osmanlı hükümeti Ermeni örgüt merkezlerini kapattı ve olayları önlemek için 24 Nisan 1915'te yayınlanan bir bildiriyle liderleri tutukladı. Belgelerle ileri sürüldüğü gibi, 24 Nisan'daki tutuklamalar sırasında çatışma veya ölüm gerçekleşmedi. Ayrıca Ermenileri iddia ettikleri gibi çok sayıda Ermeni'ye tehcir uygulanmadı. Asıl olarak ayrılıkçı ve terör eylemleri yapan cemiyetlere üye olan ve halkı yönlendirmeye çalışan lider seviyesindeki insanlara müdahale edildi. Bu tabi olarak savaş içerisinde olan bir devletin temel hakkı olarak görmek gerektir. Ayrıca şiddet eylemleri ve devlete karşı suç işlemeyeler huzurlu yaşantılarına devam etmiştir³⁴⁵.

Bunun yanında siyasi planlamanın yapıldığı örgüt merkezleri İstanbul'da olduğu için tutuklamalar büyük ölçüde bu şehirde gerçekleşti ve diğer illerde daha az sayıda tutuklama yapıldı. Aydın, Samsun, Kayseri, Sivas, Elâzığ, Urfa, Diyarbakır ve Gaziantep'te İstanbul dışındaki 321 örgüt üyesi gözaltına alındı. Bu nedenle İstanbul'da 235 kişi ve diğer illerde 321 kişi, toplam 556 örgüt üyesi 24 Nisan 1915'te tutuklanmıştı.

3.5.2. Türkiye'nin Ermeni Milliyetçiliği Neticesinde Yaşadığı Terör Olayları

Lozan Antlaşması sonrasında "Ermeni Meselesi" ortadan kalktı. Ancak Diasporalı Ermeniler, iddialarına sadık kalınarak, 1970 yılı itibariyle yurtdışındaki Türk diplomatik misyonlarında bir dizi terörist saldırı düzenledi. Bu saldırıların tamamı, terör örgütü ASALA tarafından gerçekleştirildi. Bağımsızlık maskesi altında ASALA acımasız ve korkunç saldırılar düzenledi. Hınçaklar tarafından psikolojik ve lojistik açıdan desteklenen ASALA, Türk diplomatlara, temsilciliklere ve diğer örgütlere karşı terör

³⁴⁴ İzgi, a.g.e., s. 11-14.

³⁴⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 15.

eylemleri gerçekleştirdi. Bu silahlı saldırılar kısa sürede hızla yükseldi. Hem Avrupa'da, hem de Doğu'daki Suriye ve Lübnan gibi yerlerdeki faaliyetleri için Yunanlılar ve Kıbrıslı Rumlar ile birlik oldular. Bu silahlı saldırıların dünya çapında eleştirilmesi nedeniyle Ermeni terör örgütleri 1980'lerde taktik değişikliği yaptı ve bu sefer bölücü terör örgütü PKK ile iş birliği yapmaya başladı ve daha sonra sahneyi bu örgütte bıraktı³⁴⁶.

21-28 Nisan 1980 tarihleri arasındaki dönemi “Kırmızı Hafta” olarak ilan eden PKK, 24 Nisan'ı "Ermeni Soykırım Günü" olarak anmaya başlamıştı. Lübnan'ın Sidon kentinde düzenlenen ortak basın toplantısında, iki terör örgütü ortak bir bildiri yayınladı. Bu girişim tepki uyandırmaya başladığında PKK ve ASALA yasadışı faaliyetlerinde gizli ilişkiler sürdürmeye karar verdiler. Nitekim, bu iki örgüt aynı yılın 9 Kasım'ında Strazburg'daki Türk Konsoloslugu genel sekreteri ve 19 Kasım'da Roma'daki Türk Hava Yolları ofislerine gerçekleştirilen bombalı saldırıların sorumluluğunu üstlendi. Bölücü terörist lider Abdullah Öcalan'a "Büyük Ermenistan fikrine katkılarından" dolayı Ermeni Yazarlar Derneği'nin fahri üyelik verildi³⁴⁷.

Ermeniler ve Türkler, on asır boyunca barış ve huzur yaşamış ve Ermeniler Türklerden daha çok sosyoekonomik statüye sahip olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşlarında (1877-1878) Osmanlı'nın yenilmesi ile birlikte ilk Antlaşma 03.03.1878 tarihinde imzalandı ve Berlin antlaşması 13.07.1878 tarihinde onu takip etti. Her iki antlaşma da Ermeni tarafların imparatorluğa ve Rusya'ya yönelik tutumlarını açıkça değiştirmesine neden oldu ve bazı Avrupa ülkeleri onları provoke etmeye başladı. Ermeniler kendilerini bağımsız bir Ermeni Devleti için örgütlediler. Rusya, Çarlıklardan bu yana kendi ulusal Kafkasya politikasına uygun olarak, bu ülkeler arasında güçlü bir Ermeni devleti kurarak Kafkas Azerbaycan'la olan ilişkilerini zayıflatmak istemiştir. Bu hedefi göz önünde tutarak, Rusya'nın Bolşevik önderi Lenin, Ermeni asıllı Kafkas Komiseri Stepan Salımyan'a Rusya'ya bağımlı bir Ermeni Devleti kurma yetkisi verdi. Lenin, 18 Aralık 1917'de Salımyan'ı 30 Aralık 1917 tarihli kararname ile tayin etti³⁴⁸.

³⁴⁶Tahir Tamer Kumkale, **Diaspora Ermenilerinin Soykırım Yalanları Ve Mücadele Yöntemlerimiz**, Pegasus Yayınları, 2007, S. 52.

³⁴⁷Mehmet Saray, **Ermeni Terörü (1887-2002)**, 1999, 2, S. 64.

³⁴⁸Pulat Tacar, “Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap”, **Ermeni Araştırmaları**, 2013, s. 89.

27 Nisan 1920'de Azerbaycan ve Güney Kafkasya'da Bolşevik yönetimin etkisi altındaki Nahcivan özerk bölgesi ve özerk Karabağ bölgesi olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Böylece, Ermenistan sınırları çerçevesinde bir devlete kavuştu. Milliyetçi ve etnik duygular iyice uyarıldı ve kışkırtıldı, Ermeniler, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından Ağustos 1990 tarihinde devlet teşekkülünde bağımsızlıklarını ilan ettiler ve komşularına, daha büyük bir Ermenistan kurma fikriyle saldırmaya başladılar.

1915'te I. Dünya Savaşı sırasında Türklere ihanet eden Ermeniler tehcir edilmek zorunda kalmışlardır. Ermeniler, göç sırasında; 1,5 milyon kadın, erkek ve çocuğun öldürüldüğünü iddia ettiler ve bunun bir soykırım olduğunu her yerde yaymaya başladılar. Ermenistan her zaman daha büyük bir Ermenistan kurma hayalini kurdu. Bu bahane çerçevesinde Ermeniler toprak talep ettiler. Amaçlarını gerçekleştirmek için, 1937-1986 yılları arasındaki organize gruplar ile yurt dışı ve yurtiçindeki kuruluşlarımıza örgütlü terörist saldırılarda bulundular ve bu şekilde taleplerinin yerine getirilmesini istediler³⁴⁹.

Son zamanlarda, Ermeniler taleplerini terörist faaliyetlerle yerine getiremeyeceklerini anlamışlardır. 1986'dan sonra, Türkiye'yi siyasi platformda baskı altına almak ve ülkemizi mahvetmek ve böylece toprak taleplerini yerine getirmek için PKK terör örgütüne çeşitli türde destek vermeye başlamışlardır. Ermenistan'ın PKK terör örgütüne ülkemiz sınırlarına yakın yerleşim bölgelerinde militan ve lojistik destek verdiği, sınırları içinde kamp alanlarının oluşturulmasına yardım ettiği ve PKK terör örgütünün Ermeni kökenli üst düzey yetkililerinin bulunduğu tespit edilmektedir. Ermeniler özellikle yaptıkları terör eylemleri ile birçok defa uluslararası çevreler tarafından kınanmıştır. Özellikle 27 Ocak 1973 tarihinde Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'e karşı gerçekleştirilen suikastlar yurtdışındaki misyon ve kuruluşlarımıza yönelik Ermeni Terörü'nün ilk örnekleridir. 1975'ten bu yana "Organize Ermeni Terörü" devam etmiş ve kısa sürede hızlı bir artış gösterdikten sonra daha şiddetli hale gelmiştir³⁵⁰.

³⁴⁹ Cezmi Yurtsever, **Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi**, Alper Yayınları, İstanbul, 1983, s. 56.

³⁵⁰ Justin Mccarty, "Ermeni Terörizmi", **Ermeni Sorunu Konferansı**, 2005, s. 145.

Her biri diğerlerinden farklı olan 21 ülkenin 38 şehrinde 110 saldırı gerçekleşti. Bu 110 saldırıdan 40'ı silahlı saldırı, 70'inde bombalı saldırı girişimiydi. Bu saldırılarda 42 diplomatımız ve 4 yabancı uyruklu kişi hayatını kaybetti, 15 diplomat ve 66 yabancı kişi ise yaralandı. Saldırıları yıllara göre analiz ettiğimizde, Ermeni terörünün 1979'dan beri önemli bir artış gösterdiğini gözlemliyoruz³⁵¹.

Ermeni terör örgütleri, 1986'dan sonra aktif terör eylemlerini tamamladılar ve Ermeni meselelerini uluslararası platformlara taşıdılar. Güneydoğu Anadolu'daki PKK terör örgütüne lojistik destek ve militan desteği vererek faaliyetlerine devam ediyorlar. Yeni Ermeni Terörizmi (1973-85) döneminde Ermeni azınlık örgütlerinin amaç ve stratejilerinin tarihsel bir perspektiften incelenmesi, hepsinin terör örgütünün karakterini, amaçlarını ve işlevlerini üstlendiğini gösteriyor. Faaliyetleri, ayaklanma, devrim ve terör eylemlerini kışkırtma ve bunları gerçekleştirme hedeflerine yönelikti.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1890'larda örgütlenen Taşnaklar, çeteler kurma, Osmanlı nüfusunun moralini bozma, Türkleri öldürme ve egemenliklerini baltalama, Ermeni azınlık gruplarını silahlandırma gibi terörist stratejilere dayanan bir programı benimsemişlerdi. Taşnaklar, iktidarı ele geçirip Rus Devriminden bir yıl sonra bir Ermeni Cumhuriyeti kurduktan (1918-1920) sonra bugün Sovyet Ermenistan'ının bulunduğu bölgede diplomatik faaliyetlerde bulundu ve meşru bir güç olarak konumlanmaya çalıştı. Bununla birlikte, temel terör felsefesi, 1972'de Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları adlı bir yan kuruluş oluşturulmasıyla yıllar sonra da devam etti ve yeniden doğdu. Bu grubun operasyonları herkes için olduğu kadar bağlantısız Ermeniler arasında da iyi bilinmektedir³⁵².

Benzer şekilde Marksist Hınçak örgütü, 1973-1985 döneminin başlıca terör örgütü ASALA 'ya verdiği koruma ve desteği ile kendini ele vermiştir. Hınçak 'ın bu örgüte ilham kaynağı olduğu ve entelektüel itici güç sağladığı görülmektedir. Terör örgütleri için Ermeni davası ya da Ermeni meselesi ne olursa olsun terörizmle

³⁵¹ Ercan Karakoç, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü**, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 67.

³⁵² Karakoç, a.g.e., s. 67.

özdeşleşmiştir. Ermeni halkının idealleri ya da istekleri Türkler ve Türkiye'ye karşı düşmanlığa dönüşmüştür³⁵³.

Ermeni terör örgütleri, kural olarak, merkezi idareyi kontrol eden az sayıdaki aktivist tarafından kurulmuştur. Merkezi yönetim tarafından üzerinde anlaşmaya varılan operasyonlar birtakım ekipler tarafından yürütülür; her biri belirli görevler emanet edilmiştir. Propagandacı amaçlar için gerekli görüldüğünde, bu takımlar çok sayıda ve yaygın etkinlik izlenimi yaratmak amacıyla çeşitli isimler altında kamuoyuna açıklanır. Terör örgütlerinin tek bir fiziksel ya da coğrafi konumda bulunmasına gerek yoktur. Birkaç ülkeye dağılılabirler ya da aynı ülkeye dağılmış olabilirler. Yüzeydeki bu durum, daha demokratik ve açık bir yapıya sahip olduğuna dair bir izlenim bıraksa da, gerçekte bu tür organizasyonlar merkezi bir örgüt tarafından dayatılan katı bir disiplin gözlemlenmektedir. Terör örgütünün diğeri bir özelliği de farklı işlevlerinden dolayı ve aynı zamanda üyeleri ve liderleri arasındaki rekabet sonucu bir takım küçük gruplara bölünme eğilimleridir. Bu olgunun bir sonucu, kopmuş her grup kendi kuruluş örgütünü oluşturmasıdır. Dolayısıyla, bir kez daha çoğalma izlenimini yaratan belirgin bir mantarlaşma vardır. Gizlilik, bu örgütlerin temel ilkelerinden birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman, özellikle de yardımcı ekip tarafından, propaganda için bir vesile olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin kamuoyuna duyurulması için açıklamalar yapılır. Bu politika aynı zamanda, güvenlik konusunda faaliyetlerine devam edebilecek ana merkezin algılamadan gizlenmesi amacına hizmet eder. Aynı nedenlerle, ekipler hem suç işlemeden önce hem de sonra duyurular yapar ve sorumluluk alır³⁵⁴.

Bütün Ermeni terörist faaliyetlerinde, terörizm psikolojik zorlama ile birlikte ele alınmaktadır. Aslında, birincisi ikincisini uygulama aşamasıdır. Terörizm bir propaganda aracı olarak, aynı zamanda baskı, yıldırma ve cezalandırma aracı olarak kullanılabilir. Terörizmin ikinci kullanımı, eylemci örgütlere karşı koyanlara veya emirlerine itaat etmeyenlere mahsustur. Ayrıca Ermenilerin çoğunluğu böyle baskılar altındadır. Bu kuruluşlar, halkla ilişkiler, iletişim ve medya alanlarında muazzam bir uzmanlık ve tecrübe deposuna sahiptir. Dahası, bilgi yaymak ve kamuoyunu etkileyen kurumlar ve

³⁵³ Karakoç, a.g.e., s. 67.

³⁵⁴ Karakoç, a.g.e., s. 69.

insanlarla yakın temas halinde bulunmaktadır. Bu tür uzmanlık ve temaslar, kuruluşlara hayatta kalma ve kademeli genişleme fırsatları sunar.

Terörist örgütler, bir veya daha fazla devletin açık veya gizli olarak desteklenmesinden hoşlanırlar. Bunlar, onları kendi çıkarlarını ilerletmek için bir araç olarak ya da gizli örgütlerini veya propaganda birimlerini örtmek için bir araç olarak kullanabilir. Türkiye'ye ve Türklere karşı düşmanlık, terör örgütlerinin varlık ve yaşamlarını sürdürebilmelerinin yanı sıra iddialarını ve taleplerini rasyonalize etmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye ile yakın ilişkileri olan ülkelerde, görünüşte bu kuruluşlar tarafından tahrik edilen düşmanca tepkiler kısa ömürlü olma eğilimindedir. Nitekim, bu gibi durumlarda, özellikle de terörün sadece Türkiye'yi değil, faaliyette bulunduğu ülkeyi ve vatandaşlarını da hedef aldığı durumlarda, eylemcilerin, karşı tarafa karşı düşman operasyonlar yürütmek yerine muhaliflerini korkutmayı hedefledikleri varsayılmalıdır³⁵⁵.

Geriye dönük olarak, Ermeni terörizminin üç ana hedefi vardır:

- 1) Ermenileri baskı altına alarak eylemcilerin saflarına katılmaya zorlamak, böylece onların güvencelerini sağlamak,
- 2) Dünya kamuoyuna, gücünü göstermek
- 3) Gelecekteki çıkar çatışmaları ve uluslararası alanda siyasi çatışmalar söz konusu olduğunda Türkiye aleyhinde düşmanlık zemini hazırlamak.

Ermeni terör örgütleri Türkiye'nin rakibi olan ulusların hizmetinde, hatta belirli amaçlar için uluslararası kurumlar tarafından kullanılmaktadır. Nitekim, terör örgütlerinin amaçları arasında, uluslararası çatışmaları kışkırtarak ortaya çıkan fırsatlardan faydalanmak yer almaktadır. Bu, hemen kendi etki alanlarının dışındaki tarihsel bir süreç boyunca kendi ivmesi ile gerçekleştirilmesini bekledikleri hedef veya idealin elde edilmesinden başka bir şey değildir.

Yeni Ermeni Terörizmi döneminde Taşnak ve Hınçak örgütleri, terörist grupları teşvik etmekte ve eğitmek için temel merkezler olarak işlev görmekte-dirler. Böylece

³⁵⁵ Karakoç, a.g.e., s. 69.

yeni alanlar üzerinde gelişip genişleyebiliyor ve hedeflerinin kapsamını artırabiliyorlar. Onların önderliği, yeni kurulan örgütler için insan gücü, entelektüel ve manevi destek sağlayan yeni terörist gruplar ve ekiplerin oluşturulması ve temasların ve ilişkilerin kurulması yoluyla faaliyetlerinin zemin hazırlanmasına kadar uzanmaktadır. Bunların yanı sıra Ermenistan'ın Ermenistan Kurtuluş Ordusu'nun kısaltılmış hali olan ASALA, başka bir büyük terör örgütü oluşturuyor³⁵⁶.

İsmi diğer herhangi bir grubunkinden daha fazla ifade etmeyi başaran bu terör grubu Ermeni terörüyle hemen hemen eşanlı hale gelmiştir. ASALA da geleneksel organizasyon ve bölümleriyle birlikte yeni terör döneminin başlatıcısıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, görünüşte bağımsızlık statüsüne rağmen, ASALA, kurulan temaslarını ve ilişkilerini kullanmanın yanı sıra, onlardan ahlaki ve entelektüel gücünü türeten Hınçak'a bağlıdır³⁵⁷.

Bu açıdan bakıldığında, günümüzde gördüğümüz terörizmin, altmışlı yılların elverişli koşulları altında yeniden canlanan daha önceki terörist faaliyet geleneğinin devamı olduğunu görebiliriz. Bazı uluslararası kurumlar ve devletler Ermeni eylemci örgütlerin başından beri terör operasyonları yürüttüğünün farkında değiller gibi davranıyorlar. Yeni terörizm dönemi, belli ülkeler ve halkların Türkiye üzerindeki isteklerini manipüle etmek için propaganda kampanyaları ve gösterileri yoluyla altmışlı yıllarda yapılan hazırlıkların bir sonucu olarak, eski ve geleneksel terörizm aşamasının açıkça yeniden canlandırılması ve onun siyasi ve ekonomik zorluklarını sömüren rakiplerin tutumlarından istifade etmeyi öngörmektedir³⁵⁸.

Bununla birlikte, Yeni Ermeni Terörizmi döneminin, eski Ermeni Terörizmi dönemiyle aynı sonuca geleceğinden şüphe etmemek gerekir. Ancak bu arada Ermeni halkının kendisi dünyanın gözünde terörist olarak damgalanmakta aşağılanma ve ızdırıp çekilmekte ve olaylar tarafından alınan seyre endişe ile gözlem yapmaktadır. Bu, terör örgütlerinin görmeyi istemedikleri durumun ya da belki de akıl hocalarının görmeyi

³⁵⁶ Zeynep Kardeş, **Ermeni terör örgütü: ASALA**, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 33.

³⁵⁷ Beşir Mustafayev, "Tarihte Ermeni Terörü ve Uzantıları (Taşnak, Hınçak, Ramgavar, JCAG, NAR, ASALA, PKK, Ermeni Devleti ve Lobisi)", **Azerbaycanlıların Soyqırımı Arxiv Senedlerinde, I. Beynelxalq Elmi Konfransın Materialları**, 2013, 203-211.

³⁵⁸ Abdullah Manaz, **Türkiye'ye Yönelik Terör Odakları**, Abdullah Manaz, 2015, S. 99.

reddettiği bir yönüdür. Bu yolla, sebep olunan zararlara bakılmaksızın, propaganda ve psikolojik zorlama kampanyaları büyük ölçekli olarak sürdürülmeye devam etmektedir.

3.5.3. Türkiye'nin Sözde Ermeni Soykırımına Karşı Siyasi ve Ekonomik Açından Mücadelesi

Çeşitli ülkelerdeki Ermeni diasporası tarafından sorgulanan Ermeni iddiaları ve 1991'deki Ermenistan bağımsızlığı ile sorunun uluslararası boyutu ortaya çıkmıştır. Ermeni diasporası sözde Ermeni soykırımının tanınması için yürüttüğü olumsuz propaganda ile Türkiye'nin uluslararası ilişkiler ve dünya kamuoyundaki imajını zayıflattı ve bugün Türkiye'yi tehdit eden önemli faktörlerden biri haline geldi.

Ermeni diasporası Türkiye'nin dış siyaseti ve Avrupa Birliği üyeliği sürecinde sorunlar oluşturmaktadır ve Türkiye ile her aşamada karşı karşıya gelmektedir. Türkiye, Ermenilerin sözde soykırım iddialarını kabul etmedikçe, Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilmesini reddetme eğiliminin gelecekte Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurması ihtimali vardır. Türkiye'nin tezleri kabul dış dünyada kabul görmemektedir. Bunun en büyük nedeni Ermeni diasporasının güçlü olması ve politik, ekonomik ve diğer alanlarda gösterdikleri etkinlik nedeniyle meydana gelmektedir.

Avrupa Birliği, Türkiye ile ilgili olarak Ermeni meselesiyle ilgili iki konuda baskı uygulamaktadır. AB, Türkiye'nin Ermeni soykırımını AB'ye girmesi için bir şart olarak öne sürmekte ve sınır kapısını Ermenistan ile açabilmesi için bunun tanınmasını istemektedir. Ermenistan hükümetinin soykırım iddialarını uluslararası gündeme getirme çabaları ve Karabağ sorunu nedeniyle Türkiye ile Ermenistan arasındaki gerginlik, diasporayı da müdahale ederek diğer ülkeler arasındaki ilişkileri de etkilediği bir noktaya geldi. Ermeni diasporası Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumsuz bir faktördür. Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek Ermeni lehine olacaktır³⁵⁹.

Ermeni diasporasının Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında en güçlü olduğu ülkelerden biri Fransa'dır. Esasen, Fransa'daki diasporanın başlatılmasıyla "sözde

³⁵⁹ Orhan Koloğlu, "Ermeni Terör Örgütü ASALA Hangi Şartlarda, Nasıl Ortaya Çıktı? Batı, Bu Örgüte Ne Zamana Kadar Göz Yumdu? İki Kutuplu Bir Dünyanın Soğuk Savaş Şartlarında Ermeni Sorunu Nasıl Şekillendi?", **Popüler Tarih Dergisi**, Nisan, 2001, ss. 68-72.

soykırımı tanımaya yönelik çabalar, tarihsel iddialar ve suçlamalar" Türkiye'nin dış siyasetine sürekli olarak baskı yapmakta ve çeşitli ülkeler tarafından Türkiye'ye yönelik psikolojik operasyonlar için büyük fırsatlar sağlamaktadır. Ermeni Sorunu tarihçiler tarafından ele alınması gereken bir konu gibi görünse de, aynı zamanda güncel siyasi bir konudur. Türkiye her yıl 24 Nisan'da yoğun bir diplomasi trafiği yaşamaktadır ve çoğu ülkeyle, özellikle de dünyada süper bir güç olarak tanımlanan ABD ile olan ilişkilerinde gerginlik yaşamaktadır. Geçen 24 Nisan'da yaşananlarda görüldüğü gibi, Türkiye sonuç olarak dış siyasette zor bir noktaya gelebilir. Bu mesele uluslararası arenada çözülemezse, bu daha önce olduğu gibi devam edecektir. Hem Türkiye hem de Ermenistan sorunun lehte çözülmesini istemektedir. Ermeni diasporası, pek çok yerde Türklerden daha az sayıda olsa da etkin bir politika izlemektedir ve Türkiye'yi dünya kamuoyunun önünde zor durumda bırakmaktadır³⁶⁰. Bu sorunun çıkmazında, Ermeni diasporasının kimlik oluşumu süreci iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ihtimalini olumsuz yönde etkilemektedir. Ermeni ulusal kimliği, sözde "soykırım" ın etrafında şekillenmektedir.

Türkiye, dünyadaki etkin ve etkili bir politikayla ülke hakkında yanlış kararları silmek Ermeni diasporasının Türkiye hakkındaki propagandasını bozmaya çalışmalıdır. İnsanlığın işlediği en büyük suç olan soykırımla Türkiye'yi ve Türkleri tanıtmak, Türkiye'nin dünyada yanlış temsil edilmesine yol açmakta ve imajı bu yüzden lekelenmektedir. Türkiye bunun farkında olmalı ve konuyu aktif bir ilgi ile ele almalıdır. Türkiye, dünyaya, zorunlu yer değiştirmenin, aktif bir politika izleyerek soykırımla aynı şey olmadığını kanıtlamak zorundadır. Ermeni diasporası ve Ermenistan, soykırım iddialarını tanımak, önemli bir tazminat almak ve nihayetinde sözde Ermeni topraklarının "Batı Ermenistan" ı geri getirmek suretiyle Büyük Ermenistan kurmak amacıyla bir politika izliyorlar. Türkiye sınırları içinde olduklarını iddia ediyorlar. Bu fikri değiştirmek için önce siyasi ve sonra sosyal rəpprotmentu sağlanmalıdır.

3.5.4. Sözde Soykırım İddiası Işığında Türkiye-Ermenistan Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

İstanbul'da düzenlenen 1997 Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ) zirvesinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkilerin kurumsallaştırılması

³⁶⁰ Koloğlu, a.g.e., ss. 68-72.

gündeme geldi. Çoğunluğu taşımacılık ve lojistik sektöründen gelen bazı iş dünyasından temsilciler, bir Türk-Ermeni iş konseyi kurulmasını önerdi. Böylece Türk ve Ermeni iş çevreleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla 3 Mayıs 1997'de Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) kuruldu. Bununla birlikte, iki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmadığından, TABDC'nin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'na entegrasyonu imkânsızdı ve Konsey, resmi statüsü verilmeden faaliyetlerine başladı. TABDC, iki ülke ve sınır arasındaki diplomatik ilişkilerin olmamasına karşın önemli olan ticaret hacminin artırılmasını amaçlamış ve iki ülkedeki karşılıklı algılamaları iyileştirmek için projeler yürütmüştür; bunların en önemlileri de sınırın açılmasının kolaylaştırılmasıdır³⁶¹.

Türkiye ile Ermenistan'da ilişkileri geliştirme amaçlı projeler kapsamında kültürel etkinlikler düzenlendi. TABDC başkanlığında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ile Erivan Devlet Üniversitesi arasında imzalanan protokolle önemli bir girişim başlatıldı. Bu protokol iki üniversite arasında öğrenci değişimi başlatmış ve ODTÜ Erivan'dan bir grup Ermeni öğrencisini ağırlamıştır. Ankara Üniversitesi de benzer bir protokolü kabul etti. Ancak, bu akademik iş birliği girişimleri ile önemli sonuçların elde edilip edilemediğini söylemek imkansızdır. Bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik bir diğer sivil girişim ise Anadolu Kültür AŞ (Anadolu Kültür A.Ş) 'dir. Anadolu Kültür, Şubat 2005'te kurulan Kars Sanat Merkezi ile iş birliği içinde, Kafkasya devletlerinden organizasyonlar ile ortak kültür ve sanat etkinlikleri düzenlemekte ve özellikle Ermenistan ile ortak faaliyetlerle Türkiye Ermenistan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Geçmişte Ermenistanlı sanatçılarla iş birliği içinde müzik, sinema ve fotoğraf alanında faaliyetler düzenledi. Böylece, “Merhabarev” olarak adlandırılan ilk ortak sanat etkinliği Kasım 2006'da organize edildi. Temelleri TABDC tarafından ortaya atılan bir diğer proje, Van Gölü'ndeki Akdamar Kilisesi'nin yenilenmesiydi. Yenileme, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarından dolayı yapıldı ve 29 Mart 2007'de kilise müze olarak açıldı. Bu adım, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye niyetini gösteren iyi niyet işareti olarak görülüyor³⁶².

³⁶¹ Burhanettin Duran, **Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi**, 2011, s. 24.

³⁶² Duran, **a.g.e.**, s. 24.

Helsinki Yurttaşlar Meclisi tarafından karşılıklı diyalogu kolaylaştırmak için bir başka girişim daha yapıldı. Ağustos 2005'te, Türkiye ve Ermenistan'dan yirmi dört üniversite öğrencisi Antakya'da düzenlenen on günlük bir seminer programında bir araya geldi. Bu girişimlere ek olarak, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2005 yılında “Ermeni-Türk Vatandaşlarının Karşılıklı Algı ve Diyalog Projesi” hakkında bir rapor yayınladı ve Aralık 2006'da Erivan'ı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında çeşitli önemli Ermeni STK'ları iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirdiler. Bu girişimlerin yanı sıra, Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerine ASAM, USAK ve Friedrich Neumann Stiftung gibi sivil toplum örgütleri ve düşünce kuruluşları da çalışmalar yaptı. Türkiye ile Ermenistan arasındaki kapalı sınırla ekonomik açıdan en çok etkilenen bölge, Doğu Kapısının sınır kapısının bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu'dur. Yerel iş dünyasına göre, Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı rolünden vazgeçtikten sonra bu bölge ekonomik olarak gelişme fırsatı da kaybetti. Bu olumsuz durumdan rahatsız olan yerel makamlar, hükümeti sağlayacağı ekonomik avantajları vurgulayarak sınırı açmaya ikna etmeye çalıştı. Bu sayı ile yaklaşık 100.000 kişi, açık sınır talep eden bir dilekçe yazdı ve 1996'da Başbakan Necmettin Erbakan'a sundu. Ayrıca, Sanayici ve İş Adamları Derneği Ermenistan'ı ziyaret etti ve Petrosyan ve Koçaryan tarafından kabul edildi. Şimdiye kadar yerel lobiler tarafından yapılan bu tür çabaların şimdiye kadar etkili olduğunu ve önemli bir etkisi olan bir baskı grubu oluşturduğunu iddia edebiliriz. Bununla birlikte, sivil toplum çabaları topluluklar arasındaki diyalogu geliştirirken, karmaşık sorunları çözmek için yeterli değildir. Bunu söyleyerek, dış politikanın bir kilitlenme noktasına geldiğinde, sivil toplum ve diğer baskı grupları tarafından yapılan girişimlerin büyük önemi olacağını kabul etmeliyiz³⁶³.

3.6. Türk- Rus İlişkilerinde Sözde Ermeni Soykırımının Etkileri

3.6.1. Birinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Dönemdeki Siyasi ve Ekonomik Etkileri

Savaşın son yıllarında Sovyet Rusya'nın İran, Türkiye ve Kafkasya politikaları karşısında İngiltere tüm dikkatini o bölgeye ve yerel topluluklara (özellikle Ermenilere) yöneltti. Doğu Anadolu vilayetlerini Ermenilere verme amacıyla ve Ermenilerin

³⁶³ Aybars Görgülü, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı V, Eylül-Aralık*, 2014, 60. ss. 3797-3802.

güvenliğini sağlamak için Mondros Mütarekesi'ne 24. maddenin eklemenin nedeni de budur³⁶⁴.

Mütarekenin bir diğer hükmü, Türk ordusunun 1914'e kadar Kafkasya'yı boşaltması ve sınırlara çekilmesi idi. Ermeniler, Ruslarla mücadele ederken Türklere karşı şiddet uyguladılar ve 1918'in başına kadar, Kafkasya'da otoritenin avantajlarından yararlanarak benzer bir tutum sergilediler. Sovyet rejiminin kuruluşundan sonraki yıllarda da bu devam etti. Amerikan medyası, Sovyet Rusya'nın Müttefikler ve ABD'ye kıyasla Ermeni meselesini çözmeye daha istekli olduğunu ve Erivan Ermenistan'ının Sovyetlerin yardımcılığına göre yaratılabileceğini bildirdi. 1917 Ekim Devrimi'nden kısa süre sonra, 15-28 Kasım 1917'de Bolşevikler'e karşı Mavera-ı-Kafkas (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan dahil) kuruldu. Bununla birlikte, 26 Mayıs'ta ertelendi. Böylece İmparatorluk Osmanlı Hükümeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında 31 Mayıs 1918'de imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması Türk-Ermeni ilişkilerine ılımlılık ve uzlaşma getirmek üzereyken, İtilaf Devletleri (ve özellikle İngiltere) bu gelişmeyi engelledi. Bakü için İngiliz-Osmanlı mücadelesi devam ederken, Ermeni birlikleri dağılmak üzere kendilerini Osmanlı ordusuna teslim etmek istediler; ancak bu, Rusya'ya destek veren Bolşevik Ermeniler ve İngiliz sempaticianları tarafından engellendi³⁶⁵.

Bu dönemde, Ermeni liderler Menşevik İngiliz destekçilerinden ve Bolşevik Rus destekçilerinden oluşuyordu. Taşnak örgütünün üyeleri olan ve ırkçı bir çizgiyi takip eden Menşevikler'e tepki olarak Bolşevik ya da sosyalist Ermeniler aynı derecede milliyetçiydi. Koşullar savaş döneminde bile Rusya tarafından desteklenen Ermeni hareketinin gelişmesine elverişli idi. Sovyet Rusya askerlerini Kafkasya'dan geri çekmesine rağmen, bölgenin Türklerin eline geçmesini istemedi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından çok uzun zaman önce on binlerce Ermeni Rus ordusuna kaydedildi ya da bağımsız askeri birlikler oluşturmak için istihdam edildi. Brest-Litovsk Anlaşması uyarınca Rus askerleri Doğu Anadolu'dan çekildikten sonra, bu askerlerin bıraktığı boşluk çoğunlukla Ermeni güçleri tarafından dolduruldu. Bölgede barışı sağlamak için Ermeni militanları kuruldu. Yerel yetkililer Ruslar tarafından Ermenilere

³⁶⁴ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2004, ss. 700-701.

³⁶⁵ Büyükkakıncı, **a.g.e.**, ss. 700-701.

teslim edildi ve böylelikle bu alandaki bir Ermeni devletinin kurulması için bütün hazırlıklar tamamlandı. Bu noktada Ermeniler Türklere saldırdı ve Türk köylerine nefretle saldırmaya başladı. Mütareke sonrasında, büyük güçlerin müdahalesini sağlamak için Hıristiyanların öldürüldüğü propagandasını yoğunlaştırdılar. Bu propaganda, özellikle IX Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya karşı işe yaradı³⁶⁶.

Sonuçta Genel Milne, Yakup Şevki Paşa'nın Karadeniz Ordusu için istihbarat toplamakla suçlanması çağrısında bulundu. Yakup Şevki Paşa 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrıldı ve 15. ordu komutanı Kazım Karabekir atandı. Avrupa merkezli Ermeni örgütleri, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra propagandadan memnun değildi ve Osmanlı ülkelerinde terör hareketleri başlattı. Mart 1918'den itibaren Bakü'de egemen olan Bolşevik Şaumyan hükümeti mart ayında binlerce Müslümanı katletti. Ayrıca, 25 Nisan 1918'de Kars ilindeki Subatan köyünde 750 kişi öldü. 29 Nisan'da Gümrü'den Akhalkalaki'ye nakledilen üç bin kadın, yaşlı ve çocuğu öldürüldü ve Erivan'daki köyler ve Kulpvere ateşe verildi. Şiştepe ve Dörkene'de çocuklar, erkekler ve kadınlar da dahil olmak üzere 60 kişiden oluşan bir grubun öldürülmesi, Ahılkelek ve Arpaçay köylerinin yakılması ve nüfuslarının tahrip edilmesinin yanı sıra Türklerin öldürülmesi gibi daha birçok olay meydana geldi³⁶⁷.

Rus Ordusu, çekilme aşamasında Türklerin ve Müslümanlar katliamlarını görmezden geldi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya operasyonuna başlayana kadar cinayetler devam etti. Ermeni propagandasının etkisi altındaki Batılı ülkeler de bu cinayetleri görmezden geldi. Osmanlı topraklarındaki durum Sovyet Rusya'sını ve İngiltere'yi memnun etti, çünkü bu gelişmelerin bölgedeki hakimiyetlerini güçlendirmelerine yardım edeceğine inanıyorlardı. İngiltere, Ermeniler ve Çarın destekçileri ile ittifak kararı aldı, ancak Rusya bölgedeki Sovyet Bolşevik unsurlarını tercih etti. Bu nedenle Çar, Kazak ve Ermenileri destekleyen Ruslar, General Wed Dunsterville komutasında Enzela'dan Bakü'ye hareket eden İngiliz askerleriyle de çatıştılar. Bu hareketin nedeni Bakülülerin hem Türkler hem de Sovyetler tarafından işgal edilmesini önlemektir. Bu statü, Türk askerlerinin Bakü'yü aldığı 15 Eylül 1918 yılına

³⁶⁶ Muhammet Örtlek, "Bağımsızlık Sonrası Türkiye–Ermenistan İlişkileri", **Yeni Türkiye**, 2014, s. 60.

³⁶⁷ Hatice Damla Çiftçi, **Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın Türkiye Ermenistan İlişkilerine Etkisi**, 2013. s. 56.

kadar devam ettirildi. Bununla birlikte, Mondros Mütarekesi'nin onaylanmasından kısa bir süre sonra, 17 Aralık 1918'de İngiliz General Thomson tarafından ele geçirildi ve Ermeni ve Çarlık taraflarının yetkilerine bırakıldı. Bu arada, Osmanlı askeri komuta karargahında, İngilizlerin uzun süre Bakü'de kalmaları halinde Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü Ermenilere vereceğinden endişe duyuyorlardı ve bu şekilde, bölgede güçlü bir Ermeni varlığı inşa edilecekti. Dolayısıyla İngiltere'nin planlarını Kafkasya, İran ve Gürcistan'da gerçekleştirmesi daha kolay olacaktı. Bu bağlamda İngiltere, Ermenilere hem siyasi hem de askeri yardımda bulundu. Bir Ermeni subayı olan Ohannes Arpesy, İngilizlerin Ermenilere yaptığı yardımı hatıralarında ayrıntılı olarak anlatmıştır³⁶⁸.

Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz delege üyelerinden Lord Derby, Lord Curzon'a Ermenilerin, Van dışında hiçbir yerde çoğunluk oluşturmadığı yönündeki talepleri konusundaki mesajında, Kilikya'da toplam 407 bin Ermeni, Adana'da 420 bin kişi yaşadığını ifade etti. Curzon yanıtında şöyle "Asıl sorun, Ermenistan sınırlarının belirlenmesi ile değil, Ermenistan'ı öngörülen Ermeni devleti toprakları içerisinde kurabilmektir" şeklinde ifade etti. Sovyetler Birliği Polonya'ya karşı başlattığı savaşta yenilmesi sonucunda, Türkiye ile yakınlığını geliştirmesi operasyonel bir zorunluluk haline geldi. Bu yenilgi, Bolşeviklerin dış politikasında belirleyici bir andır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin Ermenistan'da Türkiye aleyhinde herhangi bir işlem yapmama politikasını devam ettirdi ve artık Ermenilerin arzularını desteklemeyi reddetti. "Kafkasya Bariyeri" fikri Ocak 1920'de Türk Ulusal Mücadelesini, Sovyet yayılcılığını ve Türk-Sovyet iş birliğini engellemek için ortaya çıktı. Bu fikir, Kafkasya'daki İngiliz Komisyon Üyesi Oliver Wardrob tarafından ileri sürülmüştür³⁶⁹. Lord Curzon, Çarlık taraftarları yerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a para, silah ve yiyecek yardımı yapma fikrini savundu. Ermenistan ve Pontus projelerini destekleyen İtilaf Devletleri de "Kafkasya Bariyeri" tasarımı için diğer alternatiflere talip oldu. Barikat tasarımı, İran, Kürdistan ve hatta Türkiye'yi, ayrıca Gürcistan, Azerbaycan ve Sovyet Devrimi'nin sonucunda Kafkasya'da ortaya çıkan küçük cumhuriyetleri kapsıyordu. İngiltere'nin amacı, yani Sovyet yayılcılığının önlenmesi, 1920'de Avam Kamarası'nda Lloyd George tarafından açığa çıkarıldı. Lloyd George, "Türkiye aleyhinde olan hareket, Türk-

³⁶⁸ Mehmet Kaya, "Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Yeri ve Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2013, s. 205.

³⁶⁹ Kaya, **a.g.e.**, s. 205.

İngiliz ya da Türk-Yunanistan ilişkileri ile ilgili değildir. Bu sadece İngiltere ve Rusya arasında bir mücadeledir "dedi. Lloyd George'un bu ifadesi, Türkiye'den vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Sadece İngiltere'nin ilgilendiği alanlarda ve gelişmekte olan Türk-Sovyet iş birliğinde Sovyetlerin genişlemesine dikkat çekiyordu³⁷⁰.

Bu iş birliğinin İngiltere'nin Türkiye ve yakın çevresinde elde ettiği tüm menfaatleri kaybetmesine neden olabileceğini söyledi. Haklıydı, çünkü Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, İngiltere, devrim yüzünden savaştan çekilen Rusya'nın payı üzerinde hak iddia ediyordu. İstanbul, Boğaz ve Kafkaslar Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlamak için İngiltere'nin kontrolünde olmalıydı. Öte yandan Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iş birliği, Sovyet istilasını kolaylaştıracak ve Anadolu, Suriye, Irak, Afganistan ve Hindistan kapılarını Ruslara açacaktı. Ayrıca, İtilaf Devletleri tarafından gündeme getirilen Kafkasya Bariyeri, bölgedeki devletlerin Türkiye veya Rusya ile iş birliği yapmaya karar vermesi halinde bumerang olabilirdi. Bu ihtimalin ancak İran da dahil olmak üzere Kafkasya Bariyeri başarılması halinde önlenebilirdi. İngiltere, amacına ulaşmak için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Mayıs 1918'de bağımsızlaştılar. İngiltere, bu devletlere askeri danışmanlar ve silahlar göndererek, Rusya-Türkiye-İran üçgenine engel teşkil ediyordu. Kafkasya Bariyeri kuruldu ve Karadeniz tamamen İtilaf Donanmasının egemenliği altına alındı³⁷¹.

Buna ek olarak İngiltere, "Kars Müslüman Konseyi" ni de kabul etti. Britanya, bölgeyi oluşturan ve Sovyetlere katılmayan tüm hükümet ve yetkilere destek veriyordu ve bu şekilde bölgedeki ipleri ele almaya çalışıyordu. Türkler Atatürk'ün liderliğinde Nisan 1920'de Ankara'da bağımsızlık mücadelesini başlattı. Türkiye'deki devrim, İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere'den gelen yoğun tepkiler aldı. Kemal Paşa, 26 Nisan'da işgal kuvvetlerine karşı bir savaşta Türk halkına potansiyel yardım getirmek için siyasi ilişkilerin kurulmasını talep eden bir mektubu Sovyet Rusya Hükümeti'ne gönderdi. Altta yatan felsefeyle ilgili olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı, Sovyet Rusya'sından çok farklı. Türkiye, ulusal sınırlar içinde bağımsız bir devlet kurmayı

³⁷⁰ Özge Çopuroğlu, Karpuzcu, Tevfik, "Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış, 2004-2016", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, S.2, s.465-483.**

³⁷¹ Bozkuş Deveci, Yıldız; Palabıyık, Mustafa Serdar. **Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2009)**, 2009, s. 256.

amaçlıyordu. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nı tamamlamak için yabancı veya dışarıdan yardım gerekiyordu. 3 Haziran 1920'de, Sovyetler Birliği Halkın Dışişleri Komiserliği, Yeni Türk Devletinin yönetim ilkelerini memnuniyetle karşıladıklarını Kemal Paşa'ya bildirdi. 3 Haziran 1920'de Georgy Çiçerin mektubunda şunları yazdı: "Sovyet Hükümeti olarak, bağımsızlık ve egemenlik uğruna Türk halkının kahramanca mücadelesini destekliyoruz ve Türkiye'nin zor zamanlarında Rus ve Türk halkını birleştiren dostluğun temeli olarak görüyoruz" dedi. Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Çiçerin'in mektubuna 4 Temmuz 1920'de yanıt verdi; Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti tarafından alkışlandı ve Sovyet Hükümeti tarafından Ermenistan-Irak arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi için arabuluculuk olumlu karşılandı. Aynı mektupta Bekir Sami Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sovyet Hükümeti yardımıyla kapitalizmi ve emperyalizmin üstesinden geleceğine inandığını da belirtti. Ancak ilerleyen yıllarda süreç farklı mecralarda gerçekleşti³⁷².

İkinci Dünya Savaşı sonuçları, Sovyet Ermenileri arasında büyük bir umut yarattı, çünkü taleplerini yerine getirebileceklerine inandılar. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusuna destek veren Sovyet Ermenileri sessizliğini korurken dünyanın başka yerlerinde yaşayan Diaspora Ermenileri, savaşın sonuçlarından yararlanmak için çalışma başlattı. 1939'da Almanya kuvvetlerinin Polonya işgali ile Avrupa'da savaş patlak verdiğinde Sovyet Rusya savaşa katıldı. Savaş, Sovyet Ermenistan'ında birçok değişiklik getirdi. Bu süreçte Sovyet Rusya Hükümeti merkezileştirildi. Stalin, Ermeni milliyetçileri arasındaki gerginliği artıran bir diktatör gibi davranmaya devam etti. Gizli Sovyet polisi ve baskıcı politikaları, modernleşmenin sona ermesine işaret eden Sovyet Ermenistan'ında karmaşık bir siyasi çevreye neden oldu. Bununla birlikte, bu savaş Ermeni toplumunun devlet politikası yoluyla Ermeni milliyetçiliğinin yeniden canlandırılması anlamına geliyordu.22 Haziran 1941'de Adolf Hitler'in orduları Sovyet sınırını aştığında Stalin, Ermenilere yönelik baskıcı politikalarını değiştirdi. Elbette, bazı radikal Ermenilerin Nazi Almanya'sı ile yaptığı iş birlikleri, Stalin'in o dönemde gerçek anlamda pragmatist politikasını etkilemişti³⁷³.

³⁷² Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953**, AKDYYK Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 77.

³⁷³ Cenk Şen, **Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)**, 2006. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler, s. 56.

Naziler ile Taşnak Ermenileri arasındaki iş birliği, Sovyetler Birliği ile olan iş birliğini açıklayan bir belge imzaladıklarında ortaya çıktı. Aslında, Ermeniler ve Naziler arasında bu iş birliği karşılıklı çıkarlara dayanıyordu. Taşnaklar, Nazi Almanya'sını Moskova'dan bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaları için destekledi. Öte yandan, Sovyet Ermenistan'da yaşayan Ermeniler, Sovyet Rusya mücadele ederken Türklerin Sovyet Ermenistan'ına saldıracağından endişeliydi. Bu süreçte Stalin, Ermenilere destek olmak için Ermeni Kilisesi politikalarını yumuşattı. Sovyet Ermenistan'da bir dizi Ermeni kilisesi açıldı ve bazı Ermeni din adamlarının Sibiry'a'dan dönmesine izin verildi. Buna ek olarak, Sovyet Ermenistan'da bir Dekanlık Şurası kuruldu. Stalin'in yumuşatılmış doğru politikası, Ermeni Kilisesi II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'ye destek verdi. Yani, Nazi Almanya'sına karşı savaş Ermeni toplumunda birleşici bir faktör haline geldi. Yukarıda belirtildiği gibi, Ermeni Kilisesi Ermenileri faşizme karşı savaşmaya çağırdıktan sonra, birçok Ermenistan Rus ordusuna katılarak Nazi Almanya'sına karşı savaştı³⁷⁴.

II. Dünya Savaşı 1945'te Müttefik Kuvvetleri'n zaferi ile sona erdiğinde, dünyanın siyasi hizalanması ve sosyal yapısı radikal bir şekilde değişti. Ermeni Kilisesi'nin Rus ordusuna verdiği destek karşısında yeni Katolikos seçimi yapılmasına izin verildi. Bu süreçte VI. Gevorg seçildi. Ayrıca Eçmiyazin'de yaşamasına izin verildi. Savaşın sonunda Sovyetler Birliği ve ABD, uluslararası siyasi alanda iki süper güç olarak ortaya çıktı. Soğuk Savaş olarak adlandırılan uluslararası siyasette yeni bir dönem başladı. Bu iki ülke arasındaki çatışma ve ekonomik rekabette ortaya çıktı. Bu süre neredeyse kırk altı yıl sürdü. Bu süreçte Moskova tarafından bölge üzerinde Sovyet kontrolü yönünde Türkiye'ye baskı yapıldı. Yani, SSCB, Kars ve Ardahan bölgesindeki Sovyet-Türk sınırına ve Montrö Sözleşmesine kendisine garanti vermesi için bir revizyon istedi. Yine, Ermeni meselesi Stalin'in Türkiye'den gelen istekleri ile gündeme getirildi. Stalin, Lozan'da rafa kaldırılan Ermeni sorununu canlandırdı³⁷⁵.

Öte yandan Ermeni Diasporasındaki Sovyet Ermeni liderleri ve siyasi partileri, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde Stalin'in pragmatist politikalarını destekledi. Örneğin, Birleşik Devletler Ermeni Ulusal Konseyi, Türkiye toprakları ve Sovyet Ermenistan'ının

³⁷⁴ Şen, a.g.e., s. 56.

³⁷⁵ Şen, a.g.e., s. 56.

birleştirilmesi için San Francisco Konferansı düzenledi. Öte yandan Diasporadaki önemli Ermeni siyasi partisi olan ARF, bağımsız bir Ermeni Devleti kurulmasından Ermeni tehcirinin sözde Ermeni soykırımı olarak tanımlanmasına ve Ermeni millet bilincinin yükselmesine neden olan 1915 olaylarını tanımaktan önceliğini değiştirdi. Bu amaçla, Türk topraklarını Sovyet Ermenistan'ına birleştirmek için Sovyet Ermenistan'la işbirliği yapmaya karar verdiler. Yeni bir Katolikos seçmek için Eçmiyazın'da Kongre için bir araya gelen Ermeniler Stalin'in Türkiye'ye yönelik politikalarını destekledi. VI. Gevork, Stalin'e, SSCB'nin desteğiyle Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu seçim sonrasında bir mektup gönderdi³⁷⁶.

Bu arada Stalin, Türkiye'nin bölgeye yönelik Sovyet nüfuz tehdidine karşı ABD tarafından desteklenmesinden dolayı, talepleriyle ilgilenmedi. Stalin'in pragmatist politikası Türkiye'yi ABD ile Sovyet tehdidine karşı yakın diyalog kurmayı zorlamıştır. Soğuk Savaşın ilk aşamasında ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı SSCB'ye karşı destekledi. ABD Kongresi, siyasi istikrarı komünist rejim tarafından tehdit edilen bu ülkelere askeri ve ekonomik yardım çağrısı yapmak üzere Cumhurbaşkanı Truman tarafından 1947 yılında kurulan anti-komünist bir dış politika olan Truman Doktrini 'ni kabul etti. Buna ek olarak, ABD Hükümeti Avrupa'ya bir ekonomik yardım planı teklif etti. Batılı ülkelere yaklaşık 9 milyar Amerikan Doları borç veren Marshall Planı idi. ABD, Türkiye'nin istikrarını korumak için milyonlarca Amerikan doları Türkiye'ye yardım yaptı. Ayrıca, bu süreçte, 1949'da komünizmi içerecek şekilde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kuruldu. Türkiye 1952'de NATO üyesi oldu. Türkiye'nin NATO'ya girmesi, Türk askeri kuvvetini göndermek yoluyla konsolide edilen Türk-Amerikan ilişkilerinde dikkate değer bir adım oldu. Güney Kore'ye karşı Kuzey Kore'ye saldırdı³⁷⁷.

Soğuk Savaş döneminde, Truman Doktrininin beyanında ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile Sovyet lideri Stalin'in toprak kazanımı konusundaki umutları sona erdi. Stalin, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Sovyet Ermenileri ekonomik sorunlarla mücadele etmeye çalışsalar da, Diaspora Ermenilerini ülkenin nüfusuna yerleşmek ve canlandırmak için Sovyet Ermenilerine davet etti. Bununla birlikte, Diasporadaki Sovyet

³⁷⁶ Esed Kurbanlı, "Sovyet-Türkiye Münasebetleri: Ermenilerin Siyasal Ortamdan", **Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2009, 1.3, s. 38.

³⁷⁷ Kurbanlı, **a.g.e.**, s. 38.

karşıtı siyasi partilerin desteğiyle bu hareketi finanse etmeyi başardı. Haziran 1946'da geri gönderilen ilk grup, Sovyet Ermenistan'a geldi. Takip eden üç yılda Lübnan, Suriye, İnan, Yunanistan, Fransa, Türkiye ve hatta Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı ülkelerden yaklaşık 90.000 Ermeni kendi ülkelerine geldiler. İlginç bir şekilde, bu kişilerin birçoğu Ermenilerin batı güçlerinin casusu olduğu gerekçesiyle Sibiryaya ya da Orta Asyaya sürüldü. Öte yandan, Ermeni göçmenlerin geri kalanı Sovyet Ermenistan'da yeni bir hayata başladı. Sovyet Hükümeti onlara yeni evler hazırladığında, Sovyet Ermenistan'daki Ermeniler arasında büyük bir memnuniyetsizlik meydana geldi. Kısa bir süre sonra, bu insanlar Soğuk Savaş döneminde Sovyet Ermenistan'ı ekonomik bir dar boğazla karşı karşıya kaldığında batı ülkelerine dönmeyi tercih etti³⁷⁸.

Stalin 1953'te öldükten sonra, Sovyet Ermenistan'ı için yeni bir çağ açıldı. Nikita Kruşçev iktidara geldikten sonra, gizli polis NKVD'yi ortadan kaldırmaya başladı. Kruşçev'in yönetimi altındaki yerel Sovyet Ermeni Hükümeti Moskova'dan daha bağımsız hale geldi. O dönemde Stalin heykeli Moskova'nın Kızıl Meydanında yok edildi, bu da Sovyet Ermeni toplumunda doğallaştırmanın tekrar ortaya çıkması anlamına geldi. Ermeni kültürü ve dili Moskova tarafından canlandı. Mesela, Raffi ve Patkanian'ın kitaplarının tekrar yayınlanmasına izin verildi. Ekonomi alanında Kruşçev Sovyet Ermenistan'ı sanayileşmeye devam etti. Ayrıca, çiftliklerin Ermeni köylüleri için daha küçük olanlara ayrıldığı yeni bir politika yürürlüğe koydu. Moskova, kentleşmenin ve modernleşmenin iyileştirilmesine önem vermeye devam etti. Sonuç olarak, 1950-1960 yılları arasındaki siyasi değişimler, sosyal ve entelektüel gelişmeler, muhalif milliyetçilik olarak yeni bir fenomene neden oldu. Asimilasyonu desteklemek yerine, Moskova Hükümeti Sovyet Ermenistan'da yerel milliyetçiliğin gelişimini teşvik etti. Sovyet Ermenileri arasında ulusal kültür ve ulusal dil konusunda büyük bir farkındalık yarattı. Ermeni milliyetçiliği yükselirken, Sovyet Ermenileri 1988 yılına kadar Sovyet rejimine olan sadakatlerini korudular. Ancak, Moskova'nın desteğiyle geliştirilen muhalif Ermeni milliyetçiliği, eski bir "tarihi düşmanı" ve 1915 yılındaki olayları hatırlattı³⁷⁹.

³⁷⁸ Kurbanlı, **a.g.e.**, s. 38.

³⁷⁹ Kurbanlı, **a.g.e.**, s. 38.

3.6.2. Soğuk Savaş Dönemindeki Siyasi ve Ekonomik Etkileri

Ruslar ve Osmanlılar yüzyıllar boyu rakipti. Osmanlı-Rus ilişkilerinin fırtınalı tarihi 13 kanlı savaşla damgalanmıştı. Bunların en sonuncusu Birinci Dünya Savaşı'ydı. Bununla birlikte, savaşın sona ermesiyle, ikili ilişkilerde yeni ve çok daha olumlu bir bölüm başlattı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, her iki tarafın da uluslararası sistemden koptuğu bir dönemde, Bolşevik liderliğindeki Vladimir Lenin yönetimindeki hükümet ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk milliyetçileri samimi ilişkiler geliştirdiler. SSCB, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile resmen tanınan Avrupa devleti oldu ve ironik bir biçimde Osmanlı Sultanlığı halen nominal olarak varlığını sürdürüyordu. Ara savaş dönemi, ikili ilişkiler ekonomik açıdan samimi, ancak siyasi olarak temkinli idi. Bu dönemde, Etatizmi teşvik SSCB sosyalist deneyinden esinlenilmiştir³⁸⁰.

Merkezi bir Sovyet ekonomisinin, Batı dünyasının Büyük Buhran'ın vurduğu bir dönemde ortaya çıkmış başarısı, bunu cazip bir model haline getirdi. Bununla birlikte, insan maliyeti ve sosyalist sistemin Stalinist dönemdeki eksiklikleri dış dünyaya açıklanmadı. Türkiye, bir sanayi üssü ve altı yıllık planların uygulanması konusundaki vurgusu Sovyet modeline dayanıyordu. Bununla birlikte, Türk liderler, SSCB ile yakın iş birliğine rağmen, etist politikalarının sosyalizmden farklı olduğunu vurguladılar. Hiçbir sınıf karışıklığı yoktu ve devlet denetimi hala sınırlıydı. Ekonominin büyük kısmı, özellikle tarım ve hafif sanayi, özel firmalarda kaldı. İkili ilişkilerdeki ciddi gerginlikler, Montrö Sözleşmesi müzakereleri sırasında 1936'da ortaya çıkmış ve böylece Türkiye, Boğazlar üzerindeki kontrolünü yeniden askıya alma yoluyla yeniden kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerilimler doruk noktasına ulaştı ve Türkiye'ye SSCB'nin 1925 Saldırmaz Paktı'nı yenilemek konusunda isteksiz davrandı³⁸¹.

Türk hükümeti yeni bir anlaşma şartlarını sorduğunda, Molotof Boğazda üslerin yanı sıra SSCB'nin Doğu Anadolu'da bir miktar toprak istediğini bildirdi. Ayrıca, Temmuz 1945'te düzenlenen Potsdam Konferansı'nda Sovyet Başkanı Joseph Stalin, Montrö Sözleşmesini gözden geçirmeye çalıştı. Mart 1947'de Soğuk Savaş hatları

³⁸⁰Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya", **International Strategic Research Organization (USAK)**, 2009, s. 111.

³⁸¹ Kasım, **a.g.e.**, s. 111.

Truman Doktrini ve SSCB'nin ilan edilmesiyle ortaya çıktı ve Türkiye, Kore Savaşı sırasında farklı kamplarda yer aldı. Nihayet, Türkiye 1952'de NATO'ya girdiğinde, Türk-Amerikan ittifakı ve Türk-Sovyet ayrışması kurumsallaştı. İki kutuplu dönemin jeostratejik rekabetleri, Soğuk Savaş döneminin çekişmeli ilişkilerini savundu. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler neredeyse dondurulmuştu ve SSCB'nin yükselişi ve komünizmin yaygınlaşması, Türk perspektifinden büyük güvenlik tehditleri olarak düşünülmüştü. Türkiye Batı kampında, NATO üyesi olarak, erken bir yardımcı üye ve Avrupa Topluluğunun potansiyel bir üyesi olarak görüldü. Bununla birlikte, Soğuk Savaş döneminde erken yakınlaşma dönemleri ortaya çıktı. Birincisi, Başbakan Bülent Ecevit'in önderliğinde, Kıbrıs krizinden sonra 1970'lerin ortalarında Sovyetler ile bir yakınlaşma vardı. Daha sonra Turgut Özal önderliğindeki 1980'lerde 1984'ün Doğal Gaz Anlaşması, gelişmekte olan ticaret ve yatırım bağlarını tetikledi. Bu dönemde, yeni kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) çatısı altında hareket eden Türk özel sektörü, ekonomik ilişkilerin gelişmesine öncülük etmiştir³⁸².

İkili ilişkiler çalışmaları çoğunlukla Soğuk Savaş sonrası bağlam üzerinde yoğunlaşırken, Soğuk Savaşın son on yılında gerçekleşen çok önemli bir başlangıca genellikle ihmal edilmiştir. 1980'lerin ikinci yarısında, SSCB'nin çöküşünden ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden önceki gelişmeler, Türk-Rus ilişkilerinde gerçek bir dönüm noktası oluşturdu ve bu süreç boyunca ortaya çıkan güçlü ekonomik ortaklığın temelini oluşturdu. Türk perspektifinden bakıldığında, güçlü devlet-ticaret işbirliğinin önemini büyüktür, özel sektör önde gelen bir rol oynamakta ve devletin, özellikle de Özal'ın önderliği altında süreci büyük bir destekleyici olarak rol oynamaktadır. 1984 yılına ait Doğalgaz Anlaşması, SSCB'ye doğal gaz ihracatı karşılığında Türkiye'den mal ve hizmet satın almasını önerdi. Türk özel sektörü, Sovyet piyasalarına girmek için Doğal Gaz Antlaşması'nın getirdiği avantajlardan yararlanarak uyumlu çalışma başlattı. Anlaşma'nın müzakere biçimi, Türk frizleri için SSCB'nin sıkı düzenlenen ve kısıtlayıcı ekonomik ortamında çalışma alanı açtı. Bu dava, devlet aktörlerinin yakınlaşma süreci için ilk etapta özel aktörlerin açıkça yararlandığı ilk itici güç olmasının önemini vurguluyor. İlk itici güç oluştuğunda, DEİK'in şemsiyesi altında çalışan Türk özel sektörünün örgütsel kapasitesi

³⁸² Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", **Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 2010, 8.13, s. 27-42.

ve DEİK'in alt birimi olan Türk-Rus İş Konseyi, Türkiye'nin ticaret ve yatırım bağlantılarını genişletme kabiliyetinde çok önemli olduğu kanıtlandı³⁸³.

Nitekim, önde gelen Türk inşaat şirketlerinin birçoğu, 1980'lerin sonlarında Rusya'da olduğu kadar diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde de güçlü bir yapı kurmaya başlamıştı. Bu, Rusya Federasyonu ve daha geniş Sovyet sonrası mekân arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi için temeller sağlamıştır. Bu süreç, SSCB'nin 1991'de çökmesinden sonra hızlanan bir süreçtir. Türkiye'nin ekonomik mimarı Turgut Özal programının ve küresel ekonomiyle entegrasyon sürecinin bir parçası olarak, özel şirketlerin ve derneklerin güçlü inisiyatiflerine destek sağlamadaki önemli bir unsurdur. Bu güçlü destek, Türk iktisadi bürokrasisinin kilit kesimlerinin Rusya ile ve SSCB'nin geç komünist rejimi ile önemli ölçüde bir ekonomik ilişkinin genişlemesini istemediği bir dönemde anlamlıydı. Bu dönemde SSCB'ye yapılan devlet ziyaretlerinde iş adamları Özal'a eşlik etmeye başladı. Özal, ticareti ve yatırımları düzenleyen Sovyet devlet kurumlarının konfeksiyonuna ilham veren devlet desteğini simgelemiştir³⁸⁴.

3.6.3. Soğuk Savaş Sonrasındaki Dönemden Günümüze kadar Olan Süreçteki Siyasi ve Ekonomik Etkisi

SSCB'nin dağılması ve müteakip sistemik ve bölgesel dönüşüm, iş birliğinin geliştirilmesi için yeni fırsatlar doğurdu. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türk-Rus ilişkilerinde iki farklı aşamayı tespit edebiliriz. 1990'ların başında Soğuk Savaşın sona ermesi, ilişkide yeni bir aşamaya götürdü; bu birinci aşama, ekonomik alanda çok önemli iş birliği ile nitelendirildi. Özellikle 1990'lı yılların başında, Türkiye ve Rusya Federasyonu ekonomileri arasında, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile arasında, Sovyet sonrası mekânda ortaya çıkan en önemli devlet olarak önemli bir tamamlayıcılık derecesi mevcuttu. Türkiye, Rusya'nın petrol ve doğalgaz arzına bağımlı iken, karışık bir ekonomik sistem altında önemli bir özel sektör büyüme tecrübesine sahip oldu. 1990'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki ticarete 1990'lı yılların ilginç bir özelliği de gayri resmi veya "bavul ticareti" nin büyümesiydi. Ancak bu ilişkinin büyümekte olan

³⁸³ Yılmaz, a.g.e., s. 27-42.

³⁸⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 27-42.

ekonomik ve diplomatik iş birliğinin ortasında belirgin unsurlarca belirgin olması, uyumsuzluğun ana nedenidir³⁸⁵.

Türkiye Orta Asya'daki yeni bağımsız Türk Cumhuriyetlerine göre liderlik rolü istemektedir. 1990'lı yıllarda, AB üyelik yolunda bir dizi hayal kırıklığı yaşayan Türkiye, kültürel, tarihi ve dilsel bağlara dayanan Orta Asya Cumhuriyetlerine karşı giderek daha aktif bir politika benimsedi. Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler 1990'lı yılların başında genişledi. ABD'nin aktif bir bölgesel liderlik rolünü arzulamasına destek veren ABD, Rusya liderliğinde daha fazla hoşnutsuzluğa yol açtı. Rus perspektifinden bakıldığında, Sovyetler Birliği resmî olarak var olmaktan vazgeçse de, Sovyet sonrası alan, Rusya'nın infüzyon alanının içinde olmaya devam edecekti. Dolayısıyla, iç cephede belirgin güçlüklerle karşılaşan ve daha sonraki Putin döneminin daha iddialı dış politika özelliğini sergileyebilecek durumda olmayan Rus liderliği, yine de bir bölgede ortaya çıkan güçlerle yarışan her türlü aktif rekabete engel olmuştur. İki ülke arasındaki anlaşmazlık da iki ülkeyle yüzyüze gelmiş olan etnik ya da azınlık uyumsuzluklarına karşı biraz da simetrik olarak karşılıklı katılımlarından kaynaklanıyordu³⁸⁶.

Türkiye, Rusya'da büyük bir öfke kaynağı oluşturan Çeçen direnişçileri dolaylı olarak destekledi. Benzer şekilde Rusya, Türkiye'deki bağlamda eşit derecede vokal bir kin kaynağı yaratan silahlı terör örgütü PKK'ya dolaylı destek verdi. Türkiye'nin enerji yollarını çeşitlendirmek girişimleri üzerine de uyumsuzluklar ortaya çıktı. 1990'lı yıllarda, Türkiye'nin bu alanda gerçekleştirdiği en büyük girişim, eski bir Sovyet alanını batı pazarlarına bağlayan bir enerji koridoru haline getirme arzusunu içeren Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesiydi. Bu vizyon, Rus perspektifi ile doğrudan bir uyuşma haline geldi. Moskova, enerji güzergâhlarını tekelleştirmeyi ve bunları enerji arzındaki egemenliğine karşı doğal bir tehdit olarak çeşitlendirmek olarak algılanan Türk girişimlerini almaya çalışıyordu. BTC projesi ABD'nin desteğiyle gerçekleştirildiğinden,

³⁸⁵ Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın transkafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 78.

³⁸⁶ Kaan Gaytancıoğlu, **Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerinin Ortadoğu politikasına etkisi**, 2008, s. 11.

Batılı güçlerin Rusya'nın infüzyon alanındaki bir bölgede yer alması Moskova için bir başka tartışma kaynağı oldu.

Ancak, 1990'ların sonuna gelindiğinde, ilişkilerin ikinci aşamasında, iki devlet stratejisinde bir davranış değişikliği daha fazla yakınlaşmaya yol açtı. Orta Asya Cumhuriyetlerine karşı Türkiye'nin politikası, 1990'lı yılların başında ortaya atılan iddialılık ve pro-aktivizmin derecesine kıyasla azaldı. Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleriyle ekonomik, kültürel ve diplomatik bağlantılar geliştirmeye devam etmesine rağmen, bu daha yumuşak bir şekilde gerçekleştirildi. Türk politika yapıcıları, 1990'ların sonundan itibaren, güçlerinin sınırlarının farkında ve özellikle de Rus etkisinin doğrudan alanı dahilinde görülen bölgelerde, Rusya ile aktif çatışmayı önlemişlerdir. Dahası, iki ülke arasında açık bir istikrarı bozan etkileri olan birbirlerinin iç siyasi çatışmalarına müdahale etmemek için anlaşma sağlandı. Hem Türkiye hem de Rusya, Kürt ve Çeçenistan'daki çatışmalara karşı tarafsız pozisyonlar benimsedi. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, sarkaç yeni yüzyılın başlarında iş birliği yönünde çarpıcı bir biçimde sallandı. Büyük ölçüde 2001 sonrası karşılık gelen bu evre, çeşitli üst düzey devlet ziyaretleri ve resmi ikili anlaşmalarla açıkça kolaylaştırılan bir süreç olan Türk-Rus ilişkilerinin altın çağına dönüştü. Erdoğan ve Putin liderliğinde ilişki, güçlü ekonomik bağımsızlık üzerine inşa edilmiş yeni bir momentum ortaya çıktı. Büyüyen ilişki sadece iki lidere atfedilemezse de bu süreç, şüphesiz, kendi iç siyasetindeki hâkim konumlarını güçlendirmek ve pekiştirmeye katkıda bulunmuştur. Üçüncü aşamada iş birliği derecesi büyük ölçüde gelişti. Aynı zamanda, önemli bir unsurun, özellikle jeopolitik açıdan, ilişkiyi karakterize etmeye devam ettiğini göz önüne alarak, "stratejik ortaklık" terimi konusunda ihtiyatlı olmalıyız³⁸⁷.

3.7. Söзде Ermeni Soykırımı İddialarının Gelecekteki Olası Etkilerine İlişkin Öneriler

Ermeniler tarafından söзде soykırım iddiaları, Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin temelinde yer almaktadır. Ayrıca Ermeni diasporası Türkiye Ermeni ilişkilerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yukarıda değindiğimiz diaspora amaçları ve genel düşünceleri

³⁸⁷ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2004, ss. 700-701.

açısından Türkiye'nin sözde soykırım yapan bir ülke olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünce ekseninde uluslararası arenada Türkiye aleyhine çalışan diaspora ve Ermenistan devleti ikili ilişkilerin gelişmesinde büyük bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca diğer bir önemli etkisi ise uluslararası alanda Türkiye'nin politik ve siyasi gücünü etkilemesidir. Batıda ve ABD gibi ülkelerde Türkiye aleyhine yapılan propagandalar önemli etkiler yapmaktadır. Bunun yanında AB'ye üyelik sürecinde aşılması gereken bir sorun olarak Türkiye'nin önüne getirilen bir engel haline gelmektedir³⁸⁸.

Türkiye'nin sınırının bulunmasına ve ticari alanda iş birliği yapabilecek bir konumda olmasına rağmen hem Ermenistan hem de Türkiye açısından bu fırsatlar değerlendirilememektedir. Ayrıca Türkiye Ermenistan ilişkileri Rusya ve bölgedeki diğer ülkeler ile yaşanan gerilimlerde siyasi ve ekonomik bir koz olarak kullanılmaktadır. Rusya ile yaşanan her türlü gerilimde Ermenistan Türkiye yönelik kısıktılmakta ve bir tehdit unsuru haline gelmektedir. Bu durum Rusya ve diğer ülkeler tarafından sürekli teşvik edilmektedir. Türkiye'nin haklı olduğu bu davada dış güçlerin kısıktılması ve yönlendirmesi ile bir sonuca varılamamaktadır. Ayrıca her 24 Nisan'da sözde soykırımın tanınması girişimleri Türkiye açısından birçok girişimin yapılmasına neden olmakta bu da enerjisinin boşa harcanmasına neden olmaktadır. İlerleyen zamanlarda bölgesel ve uluslararası alanda yaşanan sorunlarda sözde soykırım iddiaları kullanılmaya devam edecektir. Bu aynı zamanda terör örgütleri açısından yararlı bir argüman olarak kullanılmaktadır. PKK terör örgütüne Ermeni örgütler tarafından verilen destek bilinmektedir³⁸⁹.

Mevcut ilişkiler durumu göz önüne alındığında, sorunun birbiriyle ilişkili bir dizi koşuldan kaynaklandığının inkâr edilemez bir gerçektir. İkili sorunların Azerbaycan, Rusya, AB ve ABD'yi kapsayan dört farklı yönü olduğu göz önüne alındığında, normalleşmenin henüz gerçekleşmediğini anlamak daha kolay olacaktır. Sorunun Azerbaycan boyutu, Türkiye, iki ülke arasındaki çatışmaya siyasi olarak bağlandığından önemlidir. Türkiye, Azerbaycan'ı 'kardeş ülke' olarak görüyor ve ekonomik ve siyasi iş birliğini buna göre değerlendiriyor. Başka bir deyişle, Türkiye, Ermenistan'la olan

³⁸⁸ Göktürk Tüysüzoğlu, "Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2014, 60, s. 1-18.

³⁸⁹ Tüysüzoğlu, *a.g.e.*, s. 1-18.

ilişkilerini Azerbaycan ile olan ilişkilerini tehlikeye atmak pahasına arttırma ikilemini aşmalıdır. Sorunun Rus ve Amerikan yönleri çok daha karmaşıktır. Bunun nedeni, Rusya'nın Türkiye ve Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerin var olmamasından yararlanarak nüfuz alanını korumaktır. Ermenistan'ın ABD ve Rusya arasındaki mücadelelerde Kafkas bölgesi üzerinde hakimiyet kurmak için başka bir unsur olduğu göz önüne alındığında, her iki ülkenin de olduğu gibi sürekli "Ermenistan'ı kaybetmemek" için çaba göstermeleri şaşırtıcı değildir. Ermenistan'daki bölgedeki en büyük Amerikan elçiliği ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için verilen Amerikan desteği bu mücadelenin başlıca işaretlerinden ikisidir³⁹⁰.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeler, Ermenilerin Rusya Federasyonu'na bağımlılığını azaltmada ve Ermenistan'ı AB'ye ve özellikle NATO'ya yönlendirecek gibi görünüyor. Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkileri zirveye ulaşmış olsa da, Ermenistan'ın Türkiye ile bir bloğa eğilmesi, Rusya'nın askeri varlığını Türk sınırlarından uzaklaştıracaktır. Sorunun son yönü olan AB, uyguladığı politikalar yoluyla çözümü engelliyor. Ermenistan'ı ENP'ye dahil etmenin ve Türkiye'nin AB'ye üye olmasının getirdiği bariz avantajlar var ise de AB'nin bazı üye devletleri, Türkiye'nin 38 nolu Sonuç Bildirgesine girmesi için bir önkoşul olarak soykırımın tanınmasını sağladı. Ermeni desteğiyle bu önkoşul Türkiye'yi AB'den uzaklaştı ve Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için yapabileceği olası diplomatik hususları tehlikeye attı. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin on yedi yıllık tarihi göz önüne alındığında, geçmişin her zaman ilişkilerini gölgelediği açıktır. Şu ana kadar bu iki toplum arasındaki ilişkileri iyileştirme girişimleri, bu çalışmanın çoğunun üzerinde durulduğunda, güven inşa etme sürecinde çok önemli bir görev üstlenmişti. Sözü edilen girişimler, iki tarafın bir araya gelebileceğini, birçok ortak gerekçenin olduğunu ve en önemlisi bir çözüme ulaşabileceğini kanıtladı. Öte yandan, sivil toplumun gayretli çabalarının meyve vermesi için açıkça siyasi irade göstermek gerekir. Devletler ilişkileri resmi düzeyde normalleştirmediği sürece sivil toplumun iki toplum arasında diyalog kurma çabaları statükoyu değiştirme ihtimalini azaltabilir. Mevcut durumu göz önüne alırsak, her iki tarafın da kendi rollerini üstlenip inandıklarına inandıkları ve yalnızca diğer taraftan

³⁹⁰ Cihat Göktepe, Seydi, Süleyman, "Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası", **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, 72, ss. 197-222.

gelecek ilerlemeleri bekleyebilecekleri görülüyor. Türk tarafı, 19 Şubat 2008'de Ermenistan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Ermenistan'ın olumlu gelişmeler göstermesi kaydıyla, ilişkilerin normalleştirilmesi için önemli bir fırsatın ortaya çıkabileceğini bildirdi, Ermeni yetkilileri topu Türk tarafı attı. Dolayısıyla, 2008 yılında resmi düzeyde Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleştirilmesinde hangi yol haritasının uygulanacağı konusunda belirsizlik meydana geldi³⁹¹.

³⁹¹ Göktepe, **a.g.e.**, ss. 197-222.

SONUÇ

Sözde "Ermeni Sorunu" Rus-Türk savaşı (1877- 78) ve Berlin Kongresi (1878) temelinde gelişen bir konu olmuştur. Yüzyıllardır barış içerisinde yaşayan iki millet arasında çıkarılmak istenen ve dış güçlerle birlikte Ermeni milliyetçileri tarafından uygulanan Osmanlıyı arakadan vurma planlarını kapsamaktadır. Hem Batı hem de Rusya tarafından çıkarılmak istene sorun 1820'lerden başlayarak iyi çalışılmış bir planın parçasıdır. Asıl amaç Osmanlıyı zayıflatmak ve bölmektir. Ayrıca devam eden süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ni her alanda sıkıştırma girişimleridir. Sorunun temelini anlamak için Osmanlı toprakları ve daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde emperyalist emelleri olan Rusya'nın Osmanlı politikalarına ve daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti politikalarına odaklanmak gereklidir. O tarihlerde Çarlık Rusya'sı, Çin'in ve Pasifik Okyanusunun sınırlarına itilmesi ile büyük Türk Hanlıklarını parçalama ve Orta Asya'da önemli yeni bir imparatorluk kurma girişimlerine başlatmıştı. Aynı zamanda Rus imparatorluk hırsları Osmanlı topraklarının kontrolünü ele geçirmeye ve Akdeniz'e ve açık denizlere kara yoluyla yerleşmiş imparatorluklarını genişletmeye çalışmaktaydı. Bu hırsın vazgeçilmez bir unsuru olarak Rusya, Osmanlı idaresinde bulunan, Ermeniler, Yunanlılar ve Balkanlardaki Slavlar arasında milliyetçilik akımlarını desteklemiş ve böylece Osmanlı gücünü içeriden sarsmaya çalışmıştır. Rus ajanlarının Yunan Devrimi'nin arkasındaki güç olması ve Sırbistan ve Bulgaristan'da Pan-Slavcılık akımlarının başlatılmasında en büyük role sahip olmaları Rusya'nın özellikle Osmanlı'nın parçalanma sürecindeki büyük hırsını ortaya koymaktadır. Gelişen bu milliyetçilik akımlarının harekete geçirdiği Ermeni Gregoryen Ecmiyazin Kilisesi Katolikosu üzerinde Rus etkisini güvence altına almak için geniş çalışmalar yapılmıştır.

Ruslar, Katolikos'un İstanbul Patriğine karşı kıskançlığını kullanarak etkilemesi ile 1827-1828'de Kafkasya'da İran ile savaşan Rus ordusuna 60.000 Ermeni'yi desteği gönderdiği bilinen bir gerçektir. Ermenilerin yaşadığı alanlar da dahil olmak üzere, İran'ın Kafkasya topraklarının çoğunu ele geçirme sürecinde Ermeniler en başta yer almıştır. Doğu Anadolu sınırları boyunca yaşanan bu yeni Rus varlığı, Katolikos'un desteğiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler arasında nüfuzlarını genişletmelerini de sağlamıştır. Rusya'nın İstanbul'daki baskısı sonunda Patrik, 1844'te başlayarak

Katolikos'un adını günlük dualarına ekleyerek, Osmanlı Ermenilerini takip eden yıllarda Rusya'nın lehine etkileme gücünü artırmıştır.

Osmanlı Hıristiyanlarını korumak isteyen tek yabancı güç, Ruslar değildi. İngiltere ve Fransa, birçok Ermeni'yi Protestanlığa ve Katolikliğe dönüştüren misyon faaliyetlerine sponsorluk yaparak, 1830'da İstanbul'da Ermeni Katolik Kilisesi ve 1847'de Protestan Kilisesi'nin oluşumunda büyük rol oynadılar. Ayrıca Osmanlı devletine baskı yapma unsuru olarak belirledikleri Ermeni politikalarını bir "Ermeni Soru" olarak adlandırdılar.

Ermeniler, birinci dünya savaşında tüm güçleri ile sömürgeci Ruslara ve Batılı dış güçlere karşı istiklal mücadelesi sürdüren Osmanlı devletini arkadan vurma planlarının en açık şekilde uygulamaya başladılar. Osmanlı topraklarının birçok yerinde isyanlar çıkarmaya ve devletin askerine ve memurlarına saldırılar başlattılar. Özellikle Rusya desteği sayesinde birçok silah ve taarruz gücüne sahip oldular. Osmanlının millet sistemi içerisinde kendi ulusundan bir parça olarak saydığı ve yüzyıllarca Millet-i Sadıka olarak gördüğü bu millet artık açıktan devlete savaş açmıştı. Birçok devletin böyle olayların sonucunda ne gibi önlemler alındığı tarihin sayfalarında yer almaktadır. Her durumda ve her şartta mazlumları korumaya, suçluların bile adil yargılanmasına özen gösteren Türk milleti tüm bu ihanete rağmen Ermenilerin zarar görmeden sadece göç etmesine karar verdi. Çalışmamızın birçok yerinde açıkladığımız gibi bu göç bugün tüm belgeler ile açık bir şekilde hukuka uygun ve insan temelinde yapıldı.

Tüm bunlara rağmen özellikle Rusya ve batılı dış güçlerin kışkırtması ve politik, ekonomik ve diğer alanlarda Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıflatma girişimleri amacıyla "Sözde" bir Ermeni Soykırımı iddialarında bulunmaktadır. Tüm devletlere ve araştırmacılara açık olan Osmanlı arşivleri ve Cumhuriyet arşivlerinin de ortaya koyduğu gibi böyle bir olay hiçbir zaman yaşanmamıştır. Ancak özellikle Rusya'nın dış politikasında önemli bir yere sahip olan Ermeni iddialarını destekleme girişimleri ve ASALA, Hınçak vb. gibi diğer Ermeni terör örgütlerine verdikleri destek Rusların bu amaçlarından hiçbir zaman vazgeçemediklerini göstermektedir. Türk milleti tarihinin hiçbir döneminde sözde soykırım ve belirli bir milletin sistematik ortadan kaldırılması girişimleri içerisinde olmamıştır. Bu tür iddiaları dile getiren özellikle Rusya'nın tüm Orta Asya'da uyguladığı sistematik Türk katliamlarını tüm dünyaya hatırlatmak gerekir.

1881’de Türkistan’ı işgal girişimleri sırasında Türkistan’ın Göktepe kalesinde 40 bin Türkmeni ki bunların yüzde sekseni sivillerden oluşmaktadır katledilmiştir. İşgalle görevli Rus askerlerinin komutanı Mihail Dmitriyeviç Skobelev’in tüm Türklere ders olması için yaptığını itiraf ettiği bu katliam Rusya’nın Türk düşmanlığını ortaya koymaktadır. Mihail Dmitriyeviç Skobelev bir konuşmasında “Teke Türkmenleri yer yüzünde bir kara lekedir ve o kara leke yok edilmelidir” demesi aslında gerçekte soykırım suçunu kimlerin açıkça ve tüm dünyanın gözü önünde işlediğini göstermektedir. Mihail Dmitriyeviç Skobelev bu niyetlerinde yalnız değildir, tüm Rus tarihi incelendiğinde bir çok aynı amaçlarla katliamlar yapıldığı görülecektir. Rusya tarihinin tüm dönemlerinde yayılmacı ve Türkleri asimile etme politikalarını sürdürmüştür. Buna diğer bir örnek ise bugünlerde bile hale süren Rusya’nın Kırım’da yaptığı sistematik sürgünler ve katliamlardır. Kırım Türkleri binlerce yıldır kendi toprakları olan ülkelere girememektedir. Yine Rusların tarihindeki diğer bir kara leke ise yıllarca uyguladıkları sistematik pogromlardır. Kendi ülkesinde yaşayan Yahudilere uyguladıkları bu pogromlar sonucunda birçok Yahudi katliama uğramış ve din değiştirmek zorunda kalmıştır. Sözde Ermeni soykırımını bir devlet politikası haline getiren batılı devletlerin tarihinde de birçok sistematik katliamlar ve sürgünler vardır.

Türk tarihi şanlı bir geçmişe sahiptir. Sahip olduğu tüm bölgelere barış huzur ve adalet getirmiştir. Hiçbir kimseye dini, mali ya da etnik bir baskıda bulunmamıştır. Türk milli kimliğinde ve politikalarında hiçbir zaman katliam, soykırım ya da pogrom görülemez. Aslında bu argümanları üretenler bunu en iyi bilen ve yüzyıllardır değişik milletlere acımasızca uygulayanlardır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref Efendi: **Tarih Musahabeleri, (Sadeleştiren: Enver Koray)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Ağanoğlu H.Y: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi (Göç)**, İstanbul 2001.

Akçam, Taner: **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur': Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, İletişim Yayınları, 2013.

Akçora, Ergünöz: **Van ve çevresinde Ermeni isyanları, 1896-1916**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

Aksan, V. H: **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Harpleri 1700-1870**, Çev: G. Ç.Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, 2011.

Aktar, Ayhan: **Son Osman I Meclisi Ve Ermeni Meselesi: Kasım-Aralık 1918, The Last Ottoman Parliament And The Armenian Question: November-December, 1918**, s.142-166.

Akyay, Bülent: **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Karadağ Sınırındaki Askerî Durum Üzerine Bir İngiliz Subayın Memorandumu**, Berekat Yayınları, 1983.

Alkan, M. Nail: "1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi/1915 Armenian Tehcir Law And The Impact Of Germany", **Gazi Akademik Bakis Dergisi**, 2014, 8.15, s. 91.

Altınay A.R., Lale Devri (1718-1730), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Altıntaş, Ahmet: **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında Fransa'nın Rolü**, 2005.

Anadol, Cemal: **Tarihin ışığında Ermeni dosyası**, Turan kitabevi, 1982.

Arif, M: **Başımıza gelenler (No. 48)**, Anadolu Neşriyat Yurdu, 1973.

Armaoğlu, Fahir: **Siyasî Tarih 1789–1919**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.

Arslan, Mehmet: "Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi". **Avrasya Etüdüleri** 38 (2010): 2, ss. 11-115.

Arslan, Ali, Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu'nun Osmanlı Denetiminde ve Rus Kontrolündeki Statüsü. **Kafkas Araştırmaları II**, 1996, ss. 42-45.

Arslan, Z.: Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus Ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921–1925), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 8(8), 2010, 111-132

Aslan, Taner: **Ermeni Patriği Arsevik Nerses II. Varjabedyan'ın Fransız Büyükelçisine Sunduğu Rapor**, Ermeni Araştırmaları, 2017.

Atnur, İbrahim Ethem: Osmanlı Hükümetleri Ve Tehcir Edilen Rum Ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1994, 4. s. 14.

Attar, Aygün: **Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Aynagöz Çakmak, Özge: Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri Ve Öneriler, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2017, 17.33, ss. 116-134.

Bahçeci, Yahya: **Zeytun Ermeni İsyanı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2008.

Bal, H. "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler." **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları** 5, 2004. s. 25-41.

Baysun M.C., "Azak", İA., C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

Baycar A., Ahmet Cavit, Ahmet Cavit Bey'in Müntehabatı, İstanbul 2004.

Bayıl, Yüksel: "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri", **University of Gaziantep Journal of Social Sciences**, 2012, s. 11.4.

Beydilli K: "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, İstanbul,1999.

Beyoğlu, Süleyman: "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu", **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, Sayı 38, Ankara, 2003, s.55-59.

Bezer, Gülay: ‘‘Tuğrul Bey Zamanı’’,Gülay Bezer (Ed.), **Büyük Selçuklu Tarihi**, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Anadolu Üniversitesi, 2011.

Bıldırıcı, Yusuf Ziya: **Adana'da Ermenilerin yaptığı katliâmlar ve Fransız-Ermeni ilişkileri**, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1999.

Binark İ.: **Ermeniler’in Türkler’e Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayınları, Ankara 2001.

Bostancı, Mustafa: **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Vilayat-I Şarkiye Islahatında Rusya’nın Tutumu Ve Ermenilerin Beklentileri**, *Yeni Türkiye*, 2014.

Büyükakıncı, E. "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri." içinde Faruk Sönmezoğlu, der., **Türk Dış Politikasının Analizi** (2004): 700-701.

Cabbarlı, Hatem: **Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm**, Ermeni Araştırmaları, 2013.

Cengiz, Recep: ‘‘Ermeni Soykırımı İddiası; Ermeni Diasporasının Rolü Ve Stratejisi Alleged Armenian Genocide; Functionality In The Context Of Western And Armenian Diaspora’’, **Dergi Karadeniz**, 2015, ss. 115-129.

Çakmak, H: **Türk dış politikası, 1919-2008**. Platin, 2008.

Çaycı, Abdurrahman: **Türk-Ermeni ilişkilerinde gerçekler**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Çelik, Gülfettin: Osmanlı Devleti'nin Nüfus Ve İskân Politikası, **Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 1999.

Çelik, H: **Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu**, 2008.

Çiçek, K: II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703). **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 746-764.

Çiçek, Kemal: Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme, **Gazi Akademik Bakış**, 2010.

Çetinkaya, Selma: “The Role of Foreign Forces on Turkish-Armenian Relations in the Context of ASALA”, **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal** 2016 Volume:8, s. 84- 94.

Çiftçi, Hatice Damla: **Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın Türkiye Ermenistan İlişkilerine Etkisi**, 2013.

Çimen, Adnan: Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri, **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2012, 14.3, ss. 1-34.

Çopuroğlu, Özge: Karpuzcu, Tevfik, “Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış, 2004-2016”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, S.2, s.465-483**.

Danişmend İ.: **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C.III, CIV, İstanbul 1972.

Demirağ, Yelda: “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam**, 2002, 13.13, ss. 15-33.

Desouky N.İ.: “XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunu”, **Osmanlı**, C. 4. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Deveci, Bozkuş: Yıldız; Palabıyık, Mustafa Serdar. **Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2009)**, 2009.

Devlet, Nadir: **Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi, (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Doğan, Hamdi: **Sason Ermeni İsyancıları**, Niğde Üniversitesi, 2000.

Doğanay, Rahmi: "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları" **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 19.2 (2009), ss. 279-298.

Dukakin-Zâde, F. 1736-1739 Türk-Avusturya Rus Seferi, (71 Nolu Askeri Mecmua İlavesi) Sa: 12, İstanbul: Askeri Matbaa, 1928.

Duran, Burhanettin: **Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi**, 2011.

Ercan, Y. (2001). Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler: kuruluştan Tanzimat'a kadar sosyal, ekonomik ve hukukî durumları. Turhan Kitabevi.

Erdoğan, İ Dilşen: **Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)**, İstanbul: IQ Yay, 2008.

Erim N., Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), cilt:1, Ankara 1953.

Eroğlu, Veysel: **Ermeni mezâlimi**, Sebil Yayınevi, 1976.

Ersan, Mehmet: **Selçuklular zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007.

Ferudun, Ata: “Divân-I Harb-İ Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2004, 1.15, s. 297-323.

François, Georgeon: **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, 2000.

Gaytancıoğlu, Kaan: **Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerinin Ortadoğu politikasına etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Gencer A.İ.” Berlin Antlaşması” TDV, İA, İstanbul, 2001.

Georgeon, F: **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, 2000.

Göktepe, Cihat Seydi, Süleyman: “Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, 72, ss. 197-222.

Görgülü, Aybars: “Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu”, **Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı V, Eylül-Aralık**, 2014, 60. ss. 3797-3802.

Göyünç, Nejat Çiçek, Kemal: **Türkler ve Ermeniler**, Yeni Türkiye Yayınları, 2005.

Güler, Ali: **Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar**, Turan Yayıncılık, 1997.

Gümüş, Nebi: Osmanlı'da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği, **Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi**, 2009, 6.2, ss. 165-198.

Gümüş, Burak: “Almanya Türkleri ve Ermeni Olayları”, **Tesam Akademi Dergisi**, 2015, 2.1, s. 157.

Günay, Nejla: 1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları. **Gazi Akademik Bakış**, 2(4), 20008.

Günay, Nejla: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişmeleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2009, s. 51-87.

Gürün, Kâmuran: **Ermeni dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Gürün, Kâmuran: **Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953**. Vol. 67. AKDITYK Türk Tarih Kurumu, 1991.

Gürün, Kâmuran: **Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953**. AKDITYK Türk Tarih Kurumu, 1991

Güzel, Hasan Celâl (ed.): **Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu**. Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Halaçoğlu, Ahmet: **1895 Maraş ve Zeytun olayları**, Yeni Türkiye Yayınları, 2007.

Halaçoğlu, Yusuf: **Ermeni tehciri ve gerçekler:(1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Halaçoğlu, Yusuf: Acts on the Relocation of Armenians (1914-1918)”, **Turkish Historical Society Printing House**, 200, s. 256.

Halaçoğlu, Yusuf: **Ermeni tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2004.

Halaçoğlu, Yusuf: **Gerçekler, Ermeni Tehcirine Dair**, Türk Tarih Kurumu. 2001.

Hammer B.J., **Osmanlı Devleti Tarihi (1718-1739)**, C. 14, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.

Hülagü, M. Metin, “Osmanlı ‘dan Cumhuriyet ‘e Misyoner, Ermeni, Terör Ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, **Journal Of Islamic Research**, 2007, 20.4, s. 233.

İgnatyev B., “XIX Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl Başında Rus-Türk İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491–1992)**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

İlgürel M., “III. Mustafa”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XI, İstanbul 1989.

İlhan, Abdurrahman: **Arşiv belgelerine göre 1915 yılındaki tehcir olayının Sivas' ta uygulanması**, 2008. Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

İlter, Erdal: “Ermeni Meselesinin Doğusunda Ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, 1995, 6.06, ss. 155-171.

İnalcık H., “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, s. 25-26, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, Ankara 1999.

İşeri, Reyhan, Başak, Cengiz.: **Türkiye'de etnik terör: ASALA ve PKK örneği**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

İzgi, Ömer: “Tarihi Gerçeklerle Bağdaşmayan Ermeni İddiaları”, **Yeni Türkiye**, 2001, 37, s. 11-14.

Jorga, N., Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çeviren: Nilüfer Epçeli, c. 4, İstanbul 2005.

Kantarcı, Ş. **Soğuk savaş sonrasında Kafkasya'da ABD ve Rusya Federasyonu (RF)'un güç mücadeleleri ve bu mücadelelerin Türkiye'ye etkileri**, Diss. Sosyal Bilimler, 2006.

Kantarcı Ş.: "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu.", **Ermeni Sorunu El Kitabı** 2002, s. 15-52.

Karacakaya, Recep: **Ermeni meselesi: kronoloji ve kaynakça**, Gökkuşbu, 2005, s. 26-56.

Karakoç, Ercan: **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü**, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu (T.T.K) Basımevi, Cilt: V-VIVII- VIII, Ankara 1988

Karal, Enver Ziya: “Ermeni Meselesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1996, s.6-18.

Karaş, Zeynep: **Ermeni terör örgütü: ASALA**, Atılım Üniversitesi, 2007.

Karpat, H. Kemal: **Osmanlı nüfusu, (1830-1914): demografik ve sosyal özellikleri**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.

Kasım, Kamer: “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye’nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme”, **Yeni Türkiye 60/2014**, s. 5.

Kazıyev S., Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları, C. 1, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Kaya, Mehmet: “Rusya’nın Ermeni Meselesindeki Yeri ve Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2013.

Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet ilişkilerinin doğuşu**. Vol. 17. Dergâh Yayınlar, 1998.

Kodaman, Bayram: Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, 2007.s. 16.

Koç D: Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan Hacı Tarhan Hanlığı’, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. XII 1 yaz 2012, s. 455,494.

Koçaş, Sadi: **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 1967.

Kodaman, B.: Osmanlı Devleti’nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007(16).

Koloğlu, Orhan: “Ermeni Terör Örgütü ASALA Hangi Şartlarda, Nasıl Ortaya Çıktı? Batı, Bu Örgüte Ne Zamana Kadar Göz Yumdu? İki Kutuplu Bir Dünyanın Soğuk Savaş Şartlarında Ermeni Sorunu Nasıl Şekillendi?”, **Popüler Tarih Dergisi**, Nisan, 2001, ss. 68-72.

Köse, O.: **XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Mücadeleleri**.Osmanlı1, (536-549).Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Köse O.: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Osmanlı**, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,1999.

Kumkale, Tahir Tamer: **Diaspora Ermenilerinin Soykırım Yalanları Ve Mücadele Yöntemlerimiz**, Pegasus Yayınları, 2007.

Kuran, Ercüment: “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”. **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**. Ankara, 2000, ss. 57-69.

Kurat, Akdes Nimet, **Prut Seferi ve Barışı**, cilt: I, Ankara 1951.

Kurbanlı, Esed: “Sovyet-Türkiye Münasebetleri: Ermenilerin Siyası Ortamdan”, **Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2009, 1.3, s. 38.

Küçük, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878– 1897)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Küçük, Mehmet Alparslan: Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti” nin Oluşumu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, 50.2, ss. 153-186.

Laçiner, Sedat: **Türkler ve Ermeniler**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumun Yayınları, Ankara 2005

Laçiner, Sedat: **Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?** USAK Books, 2008.

Lee, Ki Young: " Ermeni Sorunu" nun doğuşu, **TC Kültür Bakanlığı**, 1998.

Lewy, G: **The Armenian massacres in Ottoman Turkey: A disputed genocide**. University of Utah Press, 2005.

Levy, J. S: **War in the Modern Great Power System: 1495—1975**, University Press of Kentucky, 2015.

Lütem, Ömer Engin: “Olaylar ve Yorumlar”, **Ermeni Araştırmaları**, 2013, ss.1.3.

Lütem, Ömer Engin: **Lozan’dan Sonra Ermeni Sorunu. Ömer Engin Lütem, der, Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler**, Ankara, ASAM Yayınları, 2007, ss. 33-45.

Mccarty, Justin: “Ermeni Terörizmi”, **Ermeni Sorunu Konferansı**, 2005.

Mahmut Celâleddin Paşa, **Mir’ât-ı Hakikat**, Cilt: I-II-III, Berekât Yayınları İstanbul 1983.

Manaz, Abdullah: **Türkiye’ye Yönelik Terör Odakları**, Abdullah Manaz, 2015.

Mehmed Arif Bey: **Başımıza Gelenler**, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş, (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, 2006.

Memiş, Ekrem: **Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri**, 2005.

Meram A.K.: **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, s. 23-25.

Metin, Halil: **Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları**, Millî Eğitim Bakanlığı, 1992.

Mustafayev, Beşir: "Ermenilerin İran Ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)", **Journal Of Academic Studies**, 2011, s. 13-51.

Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)**, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Nedim, İpek: "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, 1995, 6.06, ss. 257-280.

Okutan, M. Çağatay: "1915 Ermeni Tehciri 'ne Kavramsal Bir Yaklaşım", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2003, s. 29.

Oreškova S. F., "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri Ve Kimi Tarihi Sonuçları", **Dünden Bugüne Türkiye Ve Rusya İlişkileri**, (Derleyenler: Gülten Kazgan- Natalya Ulcenko), İstanbul 2003.

Örtlek, Muhammet: "Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri", **Yeni Türkiye**, 2014.

Özalp, G.O: "Avrasya Bölgesinin Stratejik Önemi Ve Türkiye-Bölge Ülkelerin Savunma Ve Güvenlik Alanlarında İlişkileri.", **OAKA**, Cilt: 10, Sayı: 20, 2015, ss. 107-140,

Özbay, Fatih: "Soğuk savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkileri: 1992-2010." **Bilge Strateji** 3.4, 2001, ss. 35-77.

Özbay, Fatih: "Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri", **Tasam, Stratejik Rapor**, 5, ss. 11-12.

Özdal, Barış: Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu (1918-1922 Dönemi), **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2006, 4.4, s. 173–188.

Özdemir, Haluk: **Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları**, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2012

Özdemir, Haluk: Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900). *Tarih Okulu Dergisi*, 2012(XIII).

Özkan, Gökhan: “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya Ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri Ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, **İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2010, 12.1: 1-24.

Özkan, S. H. 1700 İstanbul Antlaşması Sonrası Karadeniz’de Türk-Rus Ticari İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği, Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu,1, 2008, 281-291.

Özocak, Özer: "Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası 2015", **Yeni Türkiye** 60/2014, s. 4.

Öztürk, Ebru Çoban: “Diaspora Ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü”, **Ermeni Araştırmaları**, 2013.

Price, M. Philips: **War and Revolution in Asiatic Russia**, London, 1918, s.84-86.

Ruhl, Arthur: "A d'Artagnan of Today", review of *Memoirs of A Soldier of Fortune* by General Rafael de Nogales, **The Saturday Review**, February 13, 1932, 518.

Sakin, Orhan: **Osmanlı'da etnik yapı ve 1914 nüfusu**, Ekim Yayınları, 2008.

Sapmaz, Ahmet: **Rusya'nın Trans Kafkasya politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Vol. 356. Ötüken Neşriyat, 2008.

Saray, Mehmet: **Türk-Rus münasebetlerinin bir analizi**, MEB, 1998.

Saray, Mehmet: **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, İÜ Edebiyat Fakültesi, 2003.

Sarımay, Yusuf: Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 2008, s. 1.2.

- Sarıca M.: **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1980.
- Schemsi K., **Türkler ve Ermenistan Meselesi**, (Hazırlayan: Bayram Kodaman), Isparta 2003.
- Sertçelik, Seyit: **Rus ve Ermeni kaynakları ışığında: Ermeni sorununun ortaya çıkış süreci, 1678-1914**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2009.
- Sevinç, Necdet: **Ermeni iddiaları ve gerçekler**, Bilge Oğuz, 2007.
- Seyfeli, Canan: Ermeni Kilisesi'nin Bir Ritüeli Olarak Sivil Cenaze Merasimleri, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, 30, s. 101-134.
- Sevim, Ali: **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Şirokorad A. B.: **Osmanlı-Rus Savaşları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sonyel, Salahi Ramadan: **Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Soy, H. Bayram: "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan NATO Üyeliğine: Boğazlar Sorunu Ve Türkiye'nin Batı İle" İttifakı"." **Karadeniz Araştırmaları** 45 (2015): ss. 181-209.
- Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz" Türkler Ansiklopedisi, c. 12, Edt. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 753 – 781.
- Summer H.B., Çev. Eşref Bengi Özbilen, Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1993.
- Süer, Hikmet: **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi: Rumeli cephesi**, Genelkurmay Basım Evi, 1993.
- Sürmeli, Serpil: **Türk-Gürcü ilişkileri, 1918-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001
- Süslü, Azmi: **Ermeniler ve 1915 tehcir olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990.
- Şirokorad. A. B. Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları. İstanbul: 41B.

Şirokorad, A. B. (2009). Rusların gözünden 240 yıl kıran kırana Osmanlı-Rus savaşları: Kırım-Balkanlar-93 harbi ve Sarıkamış. Selenge Yayınları.

Şen, Cenk: Stalin **Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)**, 2006. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler.

Şimşir, Bilal N: **Ermeni meselesi, 1774-2005**, Bilgi Yayınevi, 2005.

Şir, Aslan Yavuz: “Diaspora Ermenileri Ve Abd Mahkemelerindeki Tazminat Girişimleri”, **Ermeni Araştırmaları**, 2012, s.113.

Tacar, Pulat: “Fransa’nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap”, **Ermeni Araştırmaları**, 2013.

Tavşanoğlu, Leyla: **Soykırım iddiaları hasta ruhun eseri**, 2002.

Tekin, Yuluğ Kurat, Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği (1877–1880), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Timur, Taner: “1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2000, 55, s. 3-21.

Tonga, Deniz: Ermeni Tehcirinin 100. Senesinde Öğretim Programlarımızda Ermeni Meselesi, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2015, 2015.3, S. 871-907.

Tosun, Ramazan: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2003, 1.14, ss. 143-163.

Tololyan, Khachig: **Terrorism in modern Armenian political culture**, *Terrorism and Political Violence*, 1992, 4.2, ss. 8-22.

Tukin, C.: **Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1999.

Türkan, Ahmet: **İstanbul'da Ermeni cemaatleri arasındaki dini ve idari ihtilaflar ve tartışmalar**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Türkgeldi, Ali Fuat, Mesâil-i Mühime-i Siyasiye, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

Tüysüzöglü, Göktürk: “Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2014, 60, s. 1-18.

Uçarol, Rifat., **Siyasi Tarih (1789 - 1994)**, İstanbul,1995.

Uçarol R., Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XI, İstanbul 1989.

Uçarol, R.: 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı- İngiliz Anlaşması, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, İstanbul 1978.

Unbehaun, Horst: Sivas Vilayetinde Basının Doğuşu, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2001, 10.10, s. 9-22.

Uras, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi**, Yeni matbaa, 1950.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı; Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Ünal F.: Karadeniz'e Çıkan İlk Rus Savaşı Gemisi Krepost'un ve Ukraintsevin İstanbul Elçiliği 1699-1700'', **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 20, 2012, s. 221-245.

Üstün, Mustafa Tayfun: “Britanya'daki Ermeni Diasporasının Tarihsel Gelişimi Ve Günümüzdeki Durumu”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute** Yıl/Year: 2017, Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 38, s. 240-269.

Vernadsky, G.: **Rusya Tarihi**. İstanbul, Selenge Yayınevi, 2011.

Virginia H. Aksan: **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası kültür Yay. İstanbul:2011.

Yalçinkaya M.A.: XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789), **Türkler**, C. 12, 2012, s:470-502

Yaldız, Fırat: **Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme Ve Tartışmalar**, Hütad, 2013.

Yavuz, Bige Sükan: “Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2003, s. 4-26.

Yavuz, Şir Aslan: **Fransa Tartışmaları Işığında 2015 Öncesi Ermeni Diasporası Faaliyetleri**. 2011, ss. 25-35.

Yeniçeri, Ö.: “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.840 - 858.

Yıldırım, Hüsamettin: **Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara, Kök Yayınları, 1990.

Yıldız, Muhammet: **Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları**, 2015, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2).

Yurdakul, İlhami: Urfa’da Ermeni Olayları Ve 29 Aralık Vakası (1845-1914), **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bilecik Seyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute Sayı / Volume 1 (Aralık 2016)** – ss. 136-144.

Yurtsever, Cezmi: **Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi**, Alper Yayınları, İstanbul, 1983.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Halil Gökhan Doğan

Doğum yeri ve Tarihi : Çankaya / 1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ufuk Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası

İlişkiler

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ufuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Argetema Ticari Danışmanlık

Pozisyon : Genel Müdür

İletişim

E-posta Adresi : halilgokhandogan@gmail.com

Tarih : 2018